DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13731

Csenger Memorial Book

Bisṭrits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

AUTHOR	Friedmann, Slomo.
TITLE	Sefer Yizkor li-kedoshe Tshenger, Ports'almah u-sevivatah.
IMPRINT	880-03 Tel-Aviv : [h. mo. l.], 1966.
DESCRIPT	108, 60 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Hungary -- Csenger -- History. Csenger (Hungary) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Hungary -- Csenger.
ADD'L TITLE	Csenger, Porcsalma és vidéke

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

List No 22

ספר
יזכור
לקדושי טשענגער,
פורצ'למה - וסביבתה

כתב וערך: שלמה פרידמן

והיו חייך תלאים לך מנגד,
ופחדת לילה ויומם
ולא תאמין בחייך"
(דברים כ"ט, ס"ו)

תל־אביב — תשכ"ז — 1966

דפוס „ניאוגרפיקה", הנגב 11, טל. 31849

פתח דבר

אברהם יונגרייז

בן אאמוה״ר אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצ״ל

הרב דק״ק טשנגר וסביבתה

„עת ספוד — ועת רקוד״ (קהלת ג׳ ד׳)

ברטט וברעדה נגשים לכתוב „בעט״ „ספוד״ — על נחלי דם וערימות עפר, חללי חרב וחללי רעב של אבות ובנים, אמהות — עוללים ויונקים.

עניה היא השפה — על עשרים ושתיים אותיותיה, למצוא ביטוי הולם לצייר האסון, ואין הדיו הנוזל המתאים להנצחת זכרם — „עט ספוד״ „בדם ודמע״ כותב.

טבעי הוא כי השרידים המעטים שנשארו לפליטה, בארץ ובתפוצות הגולה, שואפים להעלות את זכר יקיריהם ועריהם על ידי הקמת מצבות חיות, בצורת „ספר זכרון״.

חובה קדושה היא לא לשכוח — ולא להשכיח, את זכר המעונים למוות — בצורה מחרידה ומזעזעת — אשר ציוו לנו את החיים, ויחד עם זה למסור לדורות הבאים, על תקופתינו רבת הזוועות.

השואה האיומה לא פסחה גם על קהלת טשענגער, עיר ואם בהונגריא (פלך סאטמאר) ועל בנותיה, אשר יהודיה חיו את חייהם בכבוד, במשך דורות רבים. — עד שנשמדו ללא רחם „כעדר מופקר״ לשיני „זאבים״ — בידי הצורר הגרמני ועוזריהם „ידידנו״ הגויים השפלים ימ״ש, על לא חטא ועוול בכפם — אנושות עצומת עיניים ואטומת אוזן — כיצד עמדו מנגד בעת שאכלו את יעקב — ואת נוהו השמו ?

מקהילתנו — וכל המושבים הצמודים סביבה, שהיו לתפארת, לא נותרו אלא עיי חרבות, של בתי כנסת שהיו בנויים לתלפיות — ובתי העלמין עם שוכני עפר — בתוכם קדושי עליון — זכרונות קהילתנו מושרשות כולן בעומק לבנו, ונפשנו ולא יטושטשו לעולם כל עד הנשמה בקרבנו — אבל בנינו לא יודעים על החיים האלה, להם כאילו אין עבר ורק עתיד לפניהם — הם קשורים בכל לבם אל העתיד, ועתיד דור המעבר כאילו נגזר עלינו, שנהיה נתונים בין העבר והעתיד.

קשורים אנו באלפי נימים אל העבר — בקשר בל יינתק.

היה־היתה קהילת טשענגער על בנותיה מסביב, ראשיתה בעבר הרחוק מלפני מאות בשנים — אחריתה — בחורבנה של יהדות הונגריה — חלקה בקבר אחים האלמוני של ששת מיליון יהודים — מקומה בתאי הגאזים בין נשמות שפרחו בין אדי הרעל השמימה — עצמותיה ואפרה פזורים ברחבי מחנות ההשמדה.

נדמו, לצערינו, החיים שם ונשתררה דממת מוות — נגדע פתיל חייו של רבנו הקדוש והטהור — שהיה „רועה עדרו" במשך 40 שנה והנהיג את עדתו בשלום ובמישור בצדקת פזרונו — ובמידת החסד והאמת.

נעלמו צדיקים גאונים, כלי הקודש שבתוכה — חלל ריק השאירו בני העדה החשובים — טובי הלב — גומלי החסד עם עניי העיר — נלכדו הנאהבים והנעימים שהתקהלו מידי יום ביומו לפנות ערב ברחבת בית הכנסת „להשתעשע" טרם הגיע זמן התפילה.

נעקרו אחינו לשמחה ויגון מהכפרים הסמוכים והרחוקים — התרוקנה החצר ועמם הרחוב — ממרכבותיהם רתומות לסוסים דוהרים — שמילאו את שטח בית הכנסת מסיביב, באשמורת יום הראשון לסליחות.

ובכדי להנציח את הזכרונות, ולא יהיו נדונים לכליה, אחרי שיבוא עלינו קץ כל בשר — מחובתנו למסור את רגשות לבנו מן הימים שעברו — גם לבנינו אחרינו — לספר בעל פה — ולמסור בכתב — למען ידעו גם הם על ההיסטוריה של אבותיהם ואבות אבותיהם רבות הדורות — וכך נקדש את זכר קדושנו וזכרונותינו אנו לדורות הבאים.

דל כוחנו מלהקים לקדושנו מפעלי הנצחה והיכלי זכרון — ישמש ספר זכרון זה כגלעד לנפשות יקירנו — ועם פרסום ספר זה, שבו מקופלת מגילת טשענגער ובנותיה על עברה הגדול — וקיצה המר — אנו מדליקים נר נשמה נצחית — ושופכים אור אהבה ורחמים על חייהם.

יבוא נא ספר צנוע זה וידובב את כאבנו ושברנו אנו, מתי מספר — אודים מוצלים מאש התופת — מיותמים ושכולים, איש־איש עם זכר יקירו — עטוף יגון ועטוי תוגה.

מי יתן ונזכה לעלות ולהשתטח על קברי קדושי עליון, הטמונים בבית „החיים" בעיר מולדתנו, שהוא השריד היחיד המעיד על פאר קהילת טשענגער, ועל קברי אנשי שם — תלמידי חכמים ומוקירי רבנן — הנחים על משכבם בבתי עלמין הסמוכים — שהוו חלק בלתי נפרד מקהילת טשענגער.

אנא ה׳ על תתן שרידים יקרים אלה להישמד בידי המרצחים — צוררנו.

„נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים, בשר חסידך לחית ארץ" (תהילים עט, ב).

אנא ה׳ שמור על מנוחתם של שוכני העפר שבחסדך זכו לקבורת ישראל — בזכותם — ובזכות אבות ובנים עוללים ויונקים, שעלו על המוקד לקדושת שמך — ועפרותיהם פזורים על אדמת הטמאים עד היום.

כן יהי רצון.

אברהם יונגרייז, ירושלים

"ספר־הזכרון...
נר תמיד"...

ונקיתי, דמם לא ניקיתי
(יואל ד׳, כ"א)

באזכרה האחרונה, של יהדות טשנגר וסביבתה, בהר־ציון, העליתי את הרעיון לכתוב ספר זכרון לזכר קדושינו, להנציח את שמות קדושינו מקהילת טשנגר, פורצלמה, וסביבתה, שהושמדה בצורה כה זדונית ומסמרת שיער, ביחד עם יתר 600.000 יהודי הונגריה, יחד עם 6.000.000 יהודי העולם, עקב מזימה שטנית מאורגנת שרקם אבי אבות הטומאה — הצורר הנאצי וגרוריו, ימ"ש.

ידעתי, שהגיעה העת והשעה, 22 שנים, לאחר שקיעת הקהילה, לספר על חיי קהילה קדושה זו. למסור לבנינו ולדורות הבאים את ההיסטוריה שאסור לנו לשכוח עד קץ כל הדורות...

הגיעה השעה, טרם יישכחו הדברים, מעם לבנו, וכבר עתה, איסוף השמות הקדושים מכל איזורי הארץ היתה בעיה ניכרת, ועמלתי קשות עד הגיעונו הלום. שנוכל להביא ספר זה לפני הקורא בן־עירנו, וכן לפני הקורא הזר, שירצה להתייחד עם זכר עיירתנו.

דפי הספר הזה, שאנחנו מביאים לפניך, מקפלים בתוכם נסיון להציל מתהום השכחה את דמות דיוקנה של קהילות טשנגר פורצ׳למה וסביבתה, כפי שנראתה לנו. קהילות שהיו פעם, אינם, ולא יהיו עוד...

קהילת טשנגר וסביבתה, הצטיינה ביהדות שורשית ועסיסית, בעלת מסורת של מאות בשנים, בציבור יהודי תוסס שדאג וחרד לקיום האומה, ועתידה.

אם הספר המונח לפנינו הצליח להוסיף לנאד הדמעות של האומה בתקופת השואה והחורבן, יהא זה שכרינו, ומשום מילוי חובותינו האלמנטריות כלפי קדושינו.

שלמה פרידמן
העורך

פרק א׳

דברי ימי קהילת טשנגר

„ונקם ישוב לצריו,
כי דם עבדיו יקום״.
(דברים, ל״ב, מ״ג)

כמו חיה נצבת לעיני עיירתנו הקטנה, קהילת טשנגר. עיירה ששקקה והמתה חיים יהודיים סואנים, ואם היוו היהודים מעוט במספר הנפשות, הרי השפעתם אצל השלטונות היתה רבה, בהיותם בעלי הרכוש הגדולים בעיירה, וכן הם החזיקו בבתים הגדולים, ובחנויות הגדולות למיניהן, שהתרכזו ברובם בככר המרכזית של העיירה, שנקראה בפי העם „פיאץ טיר״ היו בעלי רכוש של קרקעות, פרדסים, בוסתנים, וחוות חקלאיות, שאב הוריש לבנו, הבן לנכד, וכך במשך דורות. היהודים ברובם היו ידועים כמבוססים מבחינה כלכלית, וחלקם גם נחשבו לגבירים ולאמידים.

טשנגר היא אחת מעיירות אין ספור שבהונגריה המדינה, ואחת שבמחוז סטמר. מחוז זה היה חצוי, וחציו השתייך למדינת רומניה, וחציו למדינת הונגריה, וזה בעקבות ההסכם שנעשה בסוף מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1918. עיירת טנשגר היתה עיירת גבול, שרק קילומטרים אחדים הפרידו בינה ובין הגבול הרומני, ועובדה זו נתנה אותותיה בהפסקת שגשוגה הכלכלי לאחר החלוקה, ולא כלפני החלוקה, בעת שהעיירה עצמה עם תחנת הרכבת שלה, היוו מפגש ומעבר לחלק זה של המדינה הקרויה טרנסיל־בניה. בתקופה שבין שתי המלחמות, הוקפאה התקדמותה ,אך נהפכה למרכז שיווק פרי הבוסתנים שהתמשכו לאורך הנהר סמוש הגדול שהקיף את העיירה משני צידיה, ממזרח ומצפון.

חיי היהודים בעיירה התרכזו בעיקרם סביב המוסדות היהודיים, והם הם שהעניקו תוכן מלא לחיי הקהילה.

עדה זו, על צלליה ואורותיה, על מכאוביה וכסופיה, על יגונותיה ותקוותיה, כל העדה הקדושה הזו, השקיעה עצמה במאבק איתנים מתמיד על צביונה הלאומי והאנושי, ובעיקר תלתה עיניה במסורת — המבצר, שאליו רכזה את שרידי תרבותה הלאומית והווייתה האנושית, — בדת ישראל — ולכן היוו המוסדות, הרב, כלי הקודש, בית הכנסת, ובנין בית הספר היהודי הסמוך לו מוקד שמשך אליו את יהודי העיירה.

יהודי הקהילה לא נבדלו במאומה במנהגם ובלבושם מיתר התושבים בעיירה, או במדינה, ומראם החיצוני, לא הצביע בעליל על השתייכותם הלאומית, פרט לימי שבת וחגים.

בימים, בהם הלכו לבית הכנסת בלבוש השונה מזה של הגויים — המגבעת

השחורה, הטלית והסדור מתחת לבית השחי של הגברים, וארשת פניהם — כאילו השכינה הקדושה שורה אז עליהם, ואז, בפגשם אותם ברחובות העיירה ידעת, כי יהודי בפניך, יהודי אשר זה עתה עזב את ביתו, שם הדליקה אשתו את נרות השבת, לאחר שקודם לכן התקדשה לכך, יהודי אשר חזר מן המקווה שטהרה אותו מטומאת כל ימות השבוע. חשת, כי הנה יהודי זה, אשר רק לפני שעה קלה, היה טרוד כולו בעבודות חול, בדאגות פרנסה לבני ביתו, התקדש זה עתה והוא כולו דרוך לקראת עבודת קודש, לקראת עבודת בוראו, לקראת המאורע הקדוש, המאורע הקדוש הצפוי לו בבית הכנסת — קבלת שבת המלכה. וידע גם הגוי ברחוב — אין דומה אותו יהודי עמו שוחח קודם לכן, לפני שעה קלה, על עניני דיומא, על עסקות, על קניות, על שיווק מוצרים חקלאיים, ליהודי זה, החדור כולו הכרת הקדושה שבעבודת הבורא, מי דומה לו ,ומי ישווה לו.... ואותו גוי מהרחוב, שואף הוא בתת הכרתו להדמות ליהודי זה, ומקנא בו, בגלל התרוממות הרוח בה שרוי היהודי בשבת ובחג.

עדה זו ,ראתה תמיד בקיום המסורת היהודית כתורשת קודש, גם בימי תור הזהב של שלטון הקיסר פרנץ יוזף, בעת שחרותה הפיזי היתה מובטחת על פי החוק, וערבות מובטחת להמשך קיומו של העם היהודי. כל יהודי בעיירה ידע, וזכר, כי עליו מוטלת החובה, שהועברה אליו מדור אבות אבותיו, להבטיח, לקיים ולהוריש לבניו, ולבני בניו, צורת חיים על פי תורת ישראל. וצוואה זו של החיים אותם ציוו לנו עד עולם, מובאת לידי ביטוי הכרתו של היהודי המאמין, שלוש פעמים ביום — בתפילת השמונה־עשרה, ,,ולירושלים עירך תשוב, ותשכון בתוכה" ובאם כך, ידוע ידע, כי יום זה בו יבוא, ובאם לא יקויים הדבר בימיו הוא,, יבוא היום בימי בניו ובימי בני בניו.

בצד התעסוקה הרוחנית־הדתית של האוכלוסיה היהודית בטשנגר היתה התעסוקה הכלכלית שלה מתרכזת בעיקר במסחר. אחוז ניכר של תושביה היה של בעלי חנויות למיניהם, שמושבם היה סביב הככר המרכזית בעיקר. מרכז העיירה היה בנוי בצורת צומת הסתעפות של שלושת הרחובות הראשיים, שהוו גם את עורקיה הראשיים של התנועה הארצית בה, ומשנת 1940 ואילך בעת שחלק גדול מטרסנלבניה צורף שוב למדינת הונגריה, היוותה שוב נקודה מרכזית במעבר מהמדינה, לטרנסילבניה, ובעיקר לעיר הגדולה הסמוכה כ־20 ק"מ, היא עיר הבירה של המחוז, סטמר־נימטי.

בקצה ההסתעפות הנזכרת קודם, היתה רחבה גדולה — היא הככר המרכזית, שם חל פעם אחת בחודש, ביום השישי האחרון בו — יום השוק הגדול — ובכל יום שישי רגיל — שוק קטן. ביום השוק הגדול נהגו כל אכרי הסביבה להתקהל בככר לשם מקח וממכר בתוצרת משקיהם. בסוסים ובשאר בעלי חיים — בהוות כל ההמון הרוגש הזה, בימי השוק, על המונו ושאונו, על צהלות הסוסים, ועל תלבושות האכרים הכפריות, תמונה ססגונית ועליזה של יום שוק רועש וחוגג, יום השוק מלא גם פונקציה חברתית ממדרגה ראשונה. זה היה אותו היום בשבוע, בו יצא האכר מד' אמותיו, נפגש עם אנשים אחרים, בילה בערוב היום בצוותא על כוס יי"ש עם ידיד וחבר. תושבי העיירה, בעיקר היהודים בחנויותיהם, היו טרודים ועסוקים ביום זה רובם ככולם, אך יום זה הביא להם את רוב הכנסת השבוע. לעומתם בעלי החוות והבוסטנים שבאוכלסיה היהודית בטשנגר, שקרקעו־תיהם השתרעו על גדות הנהר סמוש הגדול במערב העיירה, וכן בכפרים הסמוכים, אלה ראו ברכה בעמלם בחודשים אוגוסט—אוקטובר בעיקר, בימי הקציר, ובימי קטיף התפוחים, התבואות שקוצרו, וכן הפירות ששווקו לסוחרים מבני הערים הגדולות שבמרכזי הארץ,

והוסעו בדרך הרכבת לעיר הבירה בודפסט, בעיקר, ומשם היו מיוצאים לחו״ל. כן גם מכרו בעלי החוות החקלאיות, תבואות שדה, בעיקר חיטה ושעורה, לסוחרי תבואות שברובם היו גם מיהודי העיירה עצמה. כך יכלו רוב תושבי טשנגר לבסס את מעמדם הכלכלי בקרב שכניהם הגויים ומדרך הטבע חל ברבות השנים תהליך של התקשרות לאדמה מבחינה כלכלית, למרות שמבחינה לאומית לא היתה שלהם.

ראשוני היהודים באו לטשנגר, בתחילת המאה ה־18, לפני כ־250 שנה ובמחצית השנייה של מאה זו. ייסדו את הקהילה, בשנת היווסדה של הקהילה. מנתה היא כ־150 נפש.

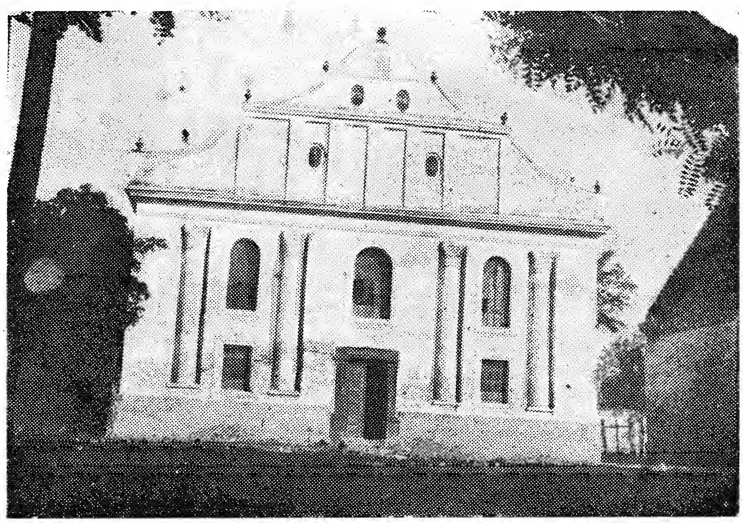
פרק ב׳

הסביבה

סביבתה של טשנגר היתה גדולה למדי, כפרים בראדיוס של כ־50 קילומטרים סובבו אותה, ואלה שימשו את ה„אונטרלנד״.

היהודים בכפרים אלה, השתדלו להתאים בצורת חייהם אל זו של יהודי טשנגר. והשתדלו לחתן בניהם עם בנותי׳ה, כי הם שימשו להם דוגמא מאלפת.

טשנגר היוותה לסביבתה לא רק מרכז מחוזי, אלא גם מרכז קהילתי, ושימשה

מראה חיצוני של בית הכנסת הגדול בטשנגר. נבנה בשנת 1794.

נקודה מרכזית גם מבחינת הצרכים הדתיים. היה זה הרב דקהילת טשנגר ששימם גם כרב לכל הכפרים האלה, ובמידה ובאחת הכפרים לא היה שוחט קבוע, משלהם, אזי שוחטי העיירה, סיפקו גם להם שחיטה כשרה.

אנשי המסחר היותר גדולים בעיירה, סיפקו סחורתם לחנויות הזעירות, סחורות ברזל, כלי עבודה בשדות ובבוסטנים. חומרי בנין, בדים וכו׳. סיטונאים אלה סיפקו סחורתם לקמעוניים בכפרים שבסביבת עיירת טשנגר.

העגלה רתומה לסוסים, כרכרות, היו אמצעי התחבורה העיקרי לסביבה הסמוכה.

בכפרים, כמו בטשנגר עצמה, חיי היהודים שם התרכזו בעיקר בחיי הדת, ובית הכנסת המקומי שימש להם כנקודת משיכה, אליו נמשך, וצורת חייו על פי המסורת היהודית, מילאה תוכן.

בכפר פורצלמה, היו קיימים מוסדות יהודיים, עצמאיים. שוחט, בית כנסת, מקווה משלה, פרט לרב, אך ביתר הכפרים לא נבנה בית כנסת ומקווה, אלא אחד מעשירי הכפר סידר או הקים בביתו בית כנסת, ושם קיימו תפילות בשבתות ובחגים. ושוחט אחד ל־4—3 כפרים, סיפק צרכי השחיטה. וכל הקשור בעניני חוקים יהודיים, נישואין וגירושין, שאלות בעניני דת וכו׳, פנו לרב המחוזי.

ואלה הכפרים בהם חיו יהודים בסביבת טשנגר:

פורצ׳למה,
שימה,
פטיוד,
נאג׳־גץ,
קיש־גץ,
אורה,
אויפלו,
טיוקוד,
רפולט,
סמוש־שאלי,
הרמן־סג,
אוקוריטו,
טשגולד,
גאצ׳שאי,
סמוש־בץ,
רוז׳אי,
סמוש־אנגאלוש,
זאיטה,
טטרפאלבה,
סמוש־דרה,
טוטפאלו,

טיוקוד

ככפר קטן שכן טיוקוד בין יתר הכפרים שהקיפו את טשנגר כשרשרת מסביבה, ויהודי הכפר הצטיינו ביושרם, ובמסירותם למשפחותיהם. הכפר עצמו נוסד מיד אחרי ייבוש הביצות באזור זה, הנקרא „לאפ״, ולאט לאט מצאו במקום בני האדם מקום להתיישבות, ותקעו יתידותיהם במקום זה, ויחד עמם התיישבו מספר יהודים, שהקימו משפחות והיוו במקום מיעוט קטן, עד שנת 1944 בעת שנאספו לגיטו מטסלקה, כ־19 משפחות, יחד 77 נפשות.

היהודים, עסקו בעיקר במסחר, אך גם אלה רכשו במשך השנים חלקות אדמות, ועיבדו אותם במו ידיהם, או בעזרת שכירים, ורכושם הורישו אב לבנו, וזה לנכדו, וכך חיו מדורי דורות. לא היו אלה יהודים אמידים, וגם לא עניים, הם חיו את חייהם. באמונה שלימה, כי בא יבוא יומם הגדול, בו לא יחזרו לבתיהם בערבים, בהרגשת פחד, מה יוליד המחר? ויחיו על אדמת אבותיהם בארץ הקודש, גם בית כנסת לא בנו לעצמם במאות השנים. רק בית קטן ובו שני חדרים, גגות רעפים, כיתר בתי הספר, שפרוזדור

קטן הפריד בין שני החדרים. ובחדר האחד דר השוחט עם משפחתו, ובחדר השני התאספו יהודי הכפר לתפילות, כי זה שימש להם בית הכנסת.

רוב תושבי הכפר, מלבד 2—3 משפחות, היו מצאצאיהם של המתיישבים הראשונים, ובבית הקברות הקטן שבפאתי הכפר תמצא מצבות, מלפני 200—250 שנים.

אחרי החורבן, חזרו מן השואה הנוראה 12 נפש, ובינהם נערה אחת ויחידה, אך לא מצאו מנוח לנפשם לאחר מה שעוללו להם וליקיריהם, ובשנת 1949 כבר לא נמצא בכפר, רק יהודי אחד. חלקם הקימו משפחות בישראל וכאלה שמצאו מקומם בארצות הגולה, שמעבר לים. הנערה היחידה הפכה לאם בישראל, ולרעית אחד האיכרים במושב בגללי העליון, וילדיה גדלו כבני עם חופשי, שחי על אדמת מולדתו, וגאוותם על כך.

פרק ג׳

שאל אביך ויגידך, זקניך, ויאמרו לך...

מוסדותיה

כפי שהוזכר, המוסדות היהודיים, שימשו ככח משיכה לעדה בטשנגר, ובעיקר העיקרים, הרב, מרא דאתרא. הוא היה כרשות העליונה, אשר על פיו ישק דבר. הוא היה, לא רק מורה דרך, מנהיג העדה בעניני דת, אלא גם אליו פנו בבקשת עצות בעניני מסחר, ועסקים. איש כי ירצה להשיא בתו או בנו, יפנה לרב ומבקש עצתו, איש כי ירצה לקנות חלקת אדמה, או פרדס, או בוסתן, יבקר תחילה לשיחה אצל הרב ויבקש עצתו ; איש כי יחלה אחד מבני משפחתו, הרב יסדר עבור החולה תיקון חצות, ותפילות מיוחדות.

פניות אלו, השתרשו והונהגו אצל בני העיירה, מאז דורות, וביחוד מימי כהונתו של הרב הגאון, הצדיק בעמח״ס „מנוחת אשר״ יונגרייז, שהתפרסם במעשיו הנפלאים, ובניו וצאצאיו אחריו שימשו כרבני העדה, ודיאנסטיה מפוארת זו, סיפקה רבנים ודיינים לא רק לעיירה, אלא גם למרחבי המדינה ומחוצה לה. ואחד מנבחרי בניו שימש תמיד כרבא דאתרא, דקהילת טשנגר וסביבתה, עד אשר שקעה לעולמים קהילה קדושה זו.

מוסדות ציבוריים היוו : בית הכנסת הגדול שנבנה במקום מרכזי בשנת 1794. קרוב לרחבה המרכזית של העיירה. סמוך לה ממש, בנין בית הספר העממי היהודי, ובו גם שוכנו, אולמי התלמוד תורה והחדר.

בחצר בית הכנסת הגדול, שכנו בתיהם של 2 השוחטים, שמשי בית הכנסת והמקווה הגדולה. בבנין הסמוך לבית הספר היהודי, דרו, אחד מהמורים של בית הספר, ואחד ממלמדי החדר.

בבנין בית הכנסת עצמו, בפרוזדור ,נפתחה דלת צדדית אל אולם החדר, בו למדו הילדים בגיל בי״ס, 6—12. ובבנין בי״ס העממי, היה קיים אולם גדול, בו שוכנו, החדר לגילאי 4—6, שם היקנה המלמד את תורת האלף־בית לתינוקות של בית רבן. לפני שעברו לחדר הגדול, שם למדו כבר חומש ורש״י, ומסכתות קלות בגמרא.

בשנים 1930—1932 נרכש מגרש סמוך לבנין בי״ס העממי, ועליו נבנה בנין מפואר, שם שוכנו המורים של ביה״ס העממי, ואחד ממורי התלמוד תורה.

הקהילה עצמה, היתה בעלת מעמד אוטונומי, עם זכות לערוך נישואין וגירושין לפי החוק העברי, ולנהל רישומים בספרים עצמאיים. ובסמכות הרבנות, לרישום לידות ומיתות בקרב העדה, בספרים המיוחדים, בהתאם לחוקי המדינה, והוסמכה להוציא תעודות לגבי אירועים אלה.

להנהלת הקהילה, נבחרו אנשים רמי־מעלה, אשר בקיאים היו הן בעניני דת, והן

מראה חזית בית הכנסת וחלק מבנין בי"ס העממי היהודי בטשנגר

בעניני חולין. והם אשר הדריכו את העדה בחיים הקהילתיים. הם היוו גם קשר בין העדה ולבין השלטונות. ההנהלה נבחרה בהצבעה אישית.

בראש הקהילה, עמדו ראש הקהילה וסגנו, בעל זכות מלאה לממלא מקומו, בעת העדרו. כן נבחרו גבאי בית הכנסת וסגנו, שהיו ברי־סמכא לסדרים המינהלתיים והמנהגים, בעניני הקהילה, ובעיקר אחראים לסדרים בבית הכנסת בזמן התפילות, ולהחזקת בניני המוסדות, החזקתם וקיומם של בית הספר והבנינים למיניהם. בית הספר העממי, היה ברשותו ובהחזקתו של הקהילה, אך תחת חסותו והשגחתו של רשת החינוך המרכזי של המדינה. כן נבחר גזבר הקהילה שהיה אחראי כלפי ראש הקהל על כספי הקהילה והוצאתם, שבוצעו עפ"י צווים שניתנו ע"י הגבאי להוצאות שוטפות של הקהילה, ולתשלום משכורות המורים, השוחטים והרב, וכל כלי הקודש למיניהם, כמו־כן הוצאות מיוחדות, שאושרו קודם לכן ע"י ראש הקהל. ההנהלה נבחרה אחת לשנתיים.

כמו־כן נבחרה הנהלה נפרדת לחברה קדישא, אשר מתפקידה היה לעסוק בעניני צדקה, בית העלמין המקומי, החזקתו וסידורו. וכן נכללו בסמכותה תפקידים כגון: דאגה לחולים ולעניי העיר, ובגמילות חסדים וכו'...

ממול בית הכנת וסביבתו, היה ביתו של הרב, שהיה קיים עוד לפני בניית בנין בית הכנסת עצמו. שם שכן הרב עם בני ביתו, וכן שם נבנה בנין מיוחד ששימם לבית כנסת של הרב, וכן לבית מדרש. ובו ניהל הרב ישיבה זוטא, לבחורי העיירה וסביבתה שמעל גילאי בית ספר עממי. בישיבה זו, הוקנו ללומדים בה, לימודים גבוהים בגמרא ובמשניות.

נוסף לבית הכנסת הגדול, ובית המדרש, התקיימו תפילות במקומות אחרים, ובבתים פרטיים פזורים בעיירה, וכן זמן מה בבית החסידים, שם התפללו אלה אשר פרשו מן הקהילה עצמה בגלל השקפותיהם הקיצוניות במנהגי התפילות אשר בדרך כלל היו „כמנהג אשכנז" מדורי דורות, והם בקשו לאמץ לעצמם מנהג החסידים במדינה, להתפלל ב„נוסח ספרד" וכן בלבושם החיצוני ייחדו את עצמם. ולבשו בקטש ושטריימלים, אשר עד אז לא היו אלה ממנהגים של רוב העדה.

הקהילה עצמה, היה לה מעמד אורתודוכסי, שמרני, בסולם המעמדות שבין 3 הזרמים המוכרים מטעם השלטונות, וכך קראה לעצמה „אותודוחכס אוטונומיה, הקהילה הקדושה דטשנגר".

ולמבוגרים, התקיימו יום יום, בוקר וערב חוגי לימוד בגמרא. וכן חוג לומדי משניות וספרייה שלימה עמדה לרשות הלומדים.

בית הכנסת עצמו, לאחר שאחרון היהודים עזבו את העיירה, מכרו השלטונות את המגרש, והבנין עצמו נהרס בשנת תשכ"ג-1963.

פ ר ק ד'

רבני העדה

כתב: **א יונגרייז**

קדושי עליון מפורסמים — פארי הדורות הנודעים לנו, שכיהנו בטשענגר והגליל:

„ואל מול פני המנורה יאירו"
עולה במספר
„טשענגער והגליל"

ש ב ע ת ה נ ר ו ת:

הראשון הנודע לנו היה הגה"ק הרמוהר"ר חיים יחיאל בן הגה"ק יוסף שטרזיאב זצ"ל, מגדולי תלמידיו של שר התורה הרמוהר"ר יהונתן זצוק"ל (גם אחרי חקירות ודרישות בספרי ביוגרפיות הגדולים לא עלתה לצערי בידי להשיג פרטים על תולדותיו).

אחריו ישב על כסא הרם הגה"ק מוהר"ר משה שפיץ הלוי — בן הגה"ק מוהר"ר לייזר שפיץ זצוק"ל — נכדו של בעל החותם יאיר והמהר"ל מפראג. — יצק מים על ידי רבותיו בעל הנודע ביהודה, בעל ההפלאה, והגאון העצום הכהן הגדול מוהר"ר נתן אדלר זצוק"ל.

בן 18 שנה נשא אשה — את בתו של הרמוה"ה משה אריה אסטרייכער זצ"ל אבדק"ק קראלי.

ביום פטירתו — ערש"ק, כ"ה תמוז שנת תקע"ח (1818) בן נ"ז שנה — כ"ו שנה לכהונתו, ציווה לאסוף מנין בביתו להתפלל מנחה גדולה, וקרא לבני הישיבה ותלמידי חכמים שבטשענגער ואמר להם בלבת אש פלפול וחלוקא דרבנן בסוגיה „דרוב וקרוב". בסיום דבריו פנה אל הכהנים לעזוב את חדרו כי קרוב עת יציאת נשמת וכמעט יצאו הכהנים, החזיר את נשמתו הקדושה לבורא.

אחרי פטירתו חיפשו ומצאו כתב יד בזה הלשון: „הנה בסוגיה דרוב וקרוב, בזה השנה לפרט „בשפר שפר ה׳ את כוחי" ואתן תודה בתוך רבים — עפר כמוני יזכה לזאת, ומהו בטחוני, הרמב"ם וקדושים „כד שכיבנא" יבואו לקראתי.

לגאון הקדוש ר׳ משה שפיץ זכה הדור ההורא ע"פ השגחה פרטית עליונה מעם ה׳.

אביו, ר׳ לייזר שפיץ ז"ל נשא אשה צנועה אשר היתה מעשה פלא, אביה ואמה גרו ט"ו שנים יחד בק"ק אובן־ושן אובודה ולא נתברכו בבנים. התפשרו, וכל אחד עבר אל מקומו כדינו. ואז נפלה תרדמה עליהם ויחלמו חלום אחד, שניהם חלום זהה, בל יפרדו, וילכו מיד לדור יחד כי יצא מהם „מאור גדול" ויקראו שמו בישראל שמואל, והוא היה הגאון המפורסם ר׳ שמואל פרייזעס זצ"ל אבדק"ק אובן־ושן „אובודה" ואחרי כן יצאה בת — ויקראו שמה שהרה, והיא היתה אשתו הצנועה הרבנית הצדקית וחסידה, אשת הרמוהר"ר לייזר שפיץ זצ"ל אביו של רבנו מוהר"ר משה שפיץ זצ"ל.

אחרי פטירת רבנו ר׳ משה שפיץ זצ"ל — הזמין ה׳ לכהן בקהילתנו את הגאון המפורסם מוהר"ר יהונתן בנימין אסטרייכער בן הקדוש, צדיק הדור מוהר"ר משה אריה אסטרייכר זצוק"ל (גיסו של רבנו מוהר"ר משה שפיץ זצ"ל).

גדלותו, הודות לחינוכו שקיבל מאביו הגדול, היה בדרך נס, אביו, רבנו הרב משה אריה אסטרייכר ז"ל, היה נכדו של הרב הראשון בנאג׳ קארול. בחירתו לכהן כרב ראשי למחוזות סאטמר, סילאג׳י, סאבולטש, נפלה על ידי חסיד אומות העולם המעריצו והמכבדו, הידוע בשם גראף גאנרל קארולי שנדור שהביאו למחוז חפצו מעיר הבירה וינה והעניק מהונו לצרכי ביתו ולצרכי הקהילה.

בסיורו שגרתי, תקע אהלו ר׳ משה אריה לשבת בעיירה פאיטש ולמחרת השבת המשיך בדרכו לנדדאודוואר — סיים את ביקורו בנונרבטור ושב למקום כהונתו קראלי

בביתו של חנווני, אצלו בילה את השבת, ערך את סעודת המלווה דמלכה — ובו בזמן נרצחה עלמה נוצריה ע"י מחזרה ששלחה אותו לנפשו, כבימי קדם באו בעלילה על הרב שעל פי פקודתו בוצעה הרציחה, בכדי להשיג טיפת דם בתולים למזוגו ב„יין ההבדלה".

ההודעה על מקרה הרצח הועברה בדחיפות לבית דין המחוזי שמקום מושבו היה בעיר נאג׳י־וארוד וחרצו דינו של הרב שלא בפניו — למיתה בתליה.

פסק הדין החמור יצא מפי השופטים יום אחד לפני ערב יום אחד לפני ערב יום כפור, בעת שהרב חזר מסיורו לחיק משפחתו.

פרסום רוע הגזירה ירדה כמהלומה קשה והיכתה גלים בקהילות נאג׳י וארוד שהתכוננו באותו זמן לתפילת כל נדרי.

פיקוח נפש דוחה גם את יום הכפור — והוחלט להריץ שליח מיוחד להעביר את הבשורה המרה לקראלי. מיד הושיבו על סוס את אחד המתפללים, ובכדי לא לעורר חשד בין הגויים, הוסתרו זקנו ופיאותיו מאחורי צעיף ובדהירה התקדם לעבר קראלי.

למחוז חפצו הגיע רק למחרת, עת פנה היום.

קול המטיל אימה ופחד — קולו של רבנו ר׳ משה אריה — ששפך שיחו בפני בוראו בתפילת נעילה — הגיע לאוזני השליח ובהתקרבו אל רחבת בית הכנסת קפץ בזריזות מעל סוסו, סילק את הצעיף מעל פניו ובצעדים מהירים נדחף בין המתפללים

וזעק בקול רם: רבי!! הפסק מיד תפילתך, וברח, כי חייך עומדים לך מנגד, וכבוד היהודים בסכנה.

הקהל נדהם, ורבנו העמיק עוד יותר בכוונת התפילה מבלי לשים לב על המתרחש מאחורי גבו.

בגמר תפילת נעילה, לפני צאת הכוכבים, התחננו בפניו שיעזוב את המקום. רבנו סירב בטענה, שבבריחתו יחזק ויאשר את העלילה.

אחרי בקשות ותחנונים הסכים סוף סוף והעמידו לרשותו מרכבה שנרתמה לסוסים זריזים, שהתקדמה לעבר עיר הבירה וינה, לשם הגיע לאחר 8 ימי נסיעה.

אחיו של רבנו, ר׳ יוסף מנשה, שהיה מוכר בוינה בשם דוקטור יוסף מנשה אסטרייכר, רופא חצר המלכות, קיבלו בכבוד גדול, רק אחרי שנה תמימה של השתדלויות בפני המלך, עלתה בידו להשיג חידוש משפטו של אחיו הרב. בחקירה ודרישה יסודית מצאוהו חף מפשע, והרוצח בא על עונשו.

על הבקשה לחדוש משפטו, ציטט את המילים:

הוד מלכותך: „תתן אמת ליעקב״.

רבנו ר׳ יונתן בנימין ז״ל נתגדל אחרי זה על ברכי אחיו הקדוש והתעלה, נוסף לגדלותו בתורה — לפועל ישועות ולאיש מופת, ויצא שמו לאור בחכמת הרפואה.

בעודו תינוק בעריסתו — הופיע הקדוש עליון הידוע ר׳ לוי יצחק מבארדיטשעב זצ״ל לבקור בבית אביו, כשקיבל אבי רבינו את הידיעה על הבקור, נעדר בכוונה מביתו בכדי לא לפגוש את הרבי „החסיד״ כי היה נמנה על „המתנגדים״.

על פי בקשת האם הרבנית, האציל ר׳ לוי יצחק מרוחו הקדוש לתינוק יהונתן בנימין ובעזבו את המקום נפרד בחיוך על פניו באומרו: „השבתי לר׳ משה אריה גמולו, שהבן השוכב בעריסתו היום, יגדל ויתנשא לאחד מגדולי החסידים — וכן היה.

והנה אפיזודה מפורסמת מהילד יהונתן בנימין בן החמש:

ידוע שפעמוני הכנסיות חודלים לצלצל לפני חג הפסחה, נסתרים מעיני הבריות על ידי כיסויים ביריעות ומכריזים בין המאמינים שמתרכזים ברומא למשיחתם ע״י האפיפיור. הילד חריף המוח, החליט להוכיח בפני קהל ועדה ולסתור את הדמיון הכוזב של היעלמות הפעמונים. לא היסס על הצעד שבדעתו לעשות, טרח והשיג חבל באורך המתאים למטרה, טיפס ועלה על הסולם שמאחורי הכנסיא, קשר את קצו האחד של החבל אל הפעמון, ואת קצו השני אל רגלו של כלב. בנסות הכלב להשתחרר מכבליו, הפעיל את הפעמון והצלצולים לא חדלו.

המאמינים הנוצרים כרעו ברך בחרדה, בחשבם שפעמונם נמצא פסול ברומא, וחזר שלא בזמנו....

זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל.

(אמר הכותב:

נפלה בחלקי הזכות להיות נמנה עם אלה שהזמן ה׳ את בת זוגם מבין נינותיו של רבנו, ה״ה זוגתי אשת נעורי המשכלת טובת הלב וגומלת החסד, מרת דאכא תחי׳ בת הגאון הצדיק מוהר״ר חיים אהרן עטרייכער זצוק״ל הי״ד נין ונכד לרבנן, בן אחר־בן. בן זקוני הב׳ המשכיל יהונתן בנימין הי״ו, נקרא ע״ש זקנו).

„נר הרביעי מהמנורה", עולה במספר „אשר אנשיל"

ויאמר ה׳ — — יהי מאורות — — והיו לאחת — — והיו למאורות — — להאיר על הארץ — — ויהי — — בקר יום רביעי — — ה"ה אאז"ק עטרת תפארתנו, הגאון איש אלקים קדוש, מופת הדור, שהאיר על הארץ והיה לאות ולמופת — כקש"ת מרן אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצק"ל

נולד בעיר סעטשע, מחוז נוגרד, בשנת תקס"ו־1806 לאביו הגאון הקדוש מוה"ר שמואל הלוי מפאפא זצ"ל, בן להרב הגדול רבנו יצחק הלוי מפאפא, היה חוטר מגזע גאונים וקדושים, שלשלת מדורי דורות, אשר לפי המקובל ארבעים דורות לא פסקה הוראה מעל שלחנם והמה האירו את העולם בתוכחותם ובצדקתם.

אם רבנו בעל המנוחת אשר, הרבנית הצדקת מרים יטל ע"ה היתה בת הגאון

הגאון הצדיק והקדוש מו"ה אשר
אנשיל הלוי יונגרייז זצוק"ל
בעל ה„מנוחת אשר"

הקדוש מוה"ר אשר אנשיל וינר, תלמידו הגדול של בעל הכרתי ופלתי הצדיק ר׳ יהונתן זצוק"ל. מרן ר׳ אשר אנשיל וינר היה מגזע ר׳ שמשון וינר (ורטהיימר) רב ראשי למדינת אוסטריא־הונגריא — ושר האוצר אצל המלך ליאופולד — גזע קדושים המתייחסים לאדוננו המלך דוד בן ישי.

כבר בנעוריו ראו כי לגדולות נולד. בעת שהיה עדיין מתינוקות של בית־רבן, היה מובדל ומופרש משאר הילדים, שהם שחקו באבנים ובצעצועים שונים והוא ז"ל, כרך לו נייר דוגמת ספר תורה, והתנועע עליו כמו שנוהגים בעת שקוראים בספר תורה.

כאשר היה כבן 5 שנים ואביו הגאון הצדיק ישב במוצאי שבת כל הלילה ללמוד, פתאום ראה שבנו עומד במטתו וצוחק. שאלו לו אביו: בני, שמחה זו מה עושה? וסיפר לאביו את חלומו שהיה בבית הכנסת ראה בזווית אחת את אברהם אבינו ובזווית אחרת את אליהו הנביא זכור לטוב. ולא ידע למי יפנה קודם ליתן לו שלום, אם לאליהו הנביא, שנאמר עליו אשרי מי שראה פניו בחלום ונתן לו שלום, או לאברהם אבינו שהוא קשיש ממנו? ונתיישבתי בדעתי ונתתי קודם שלום לאליהו הנביא ואחר כך לאברהם אבינו כי חשבתי הלוא זה אברהם אבינו אב רחמן הוא (ער איז א גוטער טאטע) וימחול לי.

נתגדל על ברכי אביו הקדוש עד שמלאו לו י״ג שנה, ואז נסע לעיר ב׳דיארמט בקרבת העיירה סעטשע ליצוק מים על ידי הקדוש מאור הגולה המפורסם מוה״ר מאיר אש ולמד אצלו כ״ו שנים. משם הלך לעיר ווערבוי לישיבת הגאון המפורסם רבי קופל חריף זצוק״ל ולמד שם 5 שנים. כשבא אל ישיבת ר׳ קופל חריף היה עוד בחור צעיר, כבן ט״ו שנה. ובשעור הראשון שהיה פלפול גדול שם, השתתף גם הוא ונשתוממו השומעים לרוב חריפתו. ולאחר השעור קרא לו רבו לחדרו ואחרי זמן קצר בא איש למדדו לאורכו ולרחבו. לא הבין על מה זה, ואמר לו רבו: זה החייט שקראתי לתפור לך מלבוש של כבוד, כי לבחור רך בשנים וזקן בחכמה יאות לילך במלבושי כבוד.

עוד בימי בחרותו היה מתענה הפסקה של ג׳ ימים ובכל זאת היה מתמיד בלימודו, יומם ולילה והיה רגיל להניח פרוסת לחם בין הכובע למצנפת ולבסוף ג׳ ימים שבר את רעבונו בחתיכת פת הלזו בלבד וחזר לעבודתו ולתעניתו 3 ימים רצופים.

וימלאו הימים, בהגיע רבנו לפרק „האיש מקדש״ — ביקר אצל דודו, הגאון הקדוש מוה״ר משה נתן שפירא, האבדק״ק אלמשד ומצא שם את בת זוגתו הרבנית הצדקת מרת ניחא בת הצדיק החריף מופת הדור מוהר״ר מאיר מאלמאש זצוק״ל שהיה אבדק״ק מטערסדורף. 5 שנים היה סמוך על שולחן חותנו ואחרי זה ביקר אצל החתם סופר בפרעשרבורג.

הגאון בעל החתם סופר זצוק״ל רצה שישב בביתו להיות אתו בעת ישיב לשואליו ולישא וליתן עמו בפלפול ובסברא — כי היה חביב מאד בעיניו. ורק כי לא היה סיפק בידו לתת כל צרכו, וקרא ה׳ לעיר טשענגער בשנת תקצ״ד (1834) ונתנו את משרת הרבנות על שכמו.

בשנת תכ״ב (1848) החל רוח ה׳ לפעמו והתעלה בחכמת הרפואה ובפלאי הטבע — ונקבצו אליו מרחוק ומקרוב ושמו יצא לאור גם מחוץ לגבולות הונגרי׳א — בחוכמתו ובצדקתו הפליא לעשות ולעמוד לישועה לכל הפונים אליו ונראו בו אותות כי בחר בו ה׳ לרפא חולים, אשר ידי רופאים לא השיעום.

כאשר התחיל לפעול ישועות, לא פסק זרם המבקרים, ביניהם גם „שאינם בני ברית״. והיה באחד הימים הופיע בביתו איש פשוט בחיצוניותו וביקש לדבר בדחיפות עם רבנו. הרבנית סירבה להכניסו בכדי לא לבטלו מלימודו. אחרי כמה שעות חזר שוב והתחנןלהפגישו עם רבנו לכמה דקות, ונכנס לחדרו ללא רשות.

רפואה יש לי למעלתו — לחש — ובראותו שרבנו שקוע בלימודו ולא שם לב לנוכחותו רשם מה שרשם על השולחן, בירך אותו ונעלם. ביום שלאחריו נעמדה לפני הבית כרכרה מצופה בכסף ונטלו מתוכה חולה. החולה הובא לפני רבינו — אציל־נכרי בתואר „גראף״ שאינו מסוגל לעמוד על רגליו וכל המאמצים לבקש תרופה למחלתו עלו בתוהו.

בשמעו שהרב מטשענגער הוא איש קדוש, המסוגל לעזור לחשוכי־מרפא, לא היסס ופנה לאנשי חצרו להביאו אליו. רבנו, במחשבתו הטהורה לא ראה תרופה למחלה זו, אבל פתאום הבחין בכתב מסויים על שולחנו, שנכתב ע״י האלמוני — רפואה שלא נודע לו עד אז וציוה מיד להביאה מבית המרקחת, וזאת היתה רפואתו. החולה נפרד בקידה, בריא ושלם. שפתותיו של רבנו דברו בלחש שהאלמוני הכותב היה המלאך רפאל שהוא למד אתו את חכמת הרפואה.

דרכו ברפואות היה בכח תורתו הקדושה. את רצפטים שכתב נטל בידו ומשמשם לפני מסירתם לחולים.

הנה קרה שיהודי נפל מעגלה ויצאו בני מעיו ר״ל. האומלל לא היה מסוגל לזוז ממקום נפילתו. הזעיקו רופאים וכולם נתייאשו ממנו. ואז פנו אל רבנו: נתן ידיו על הבני מעיים, סידר וערך אותם למקום כבראשונה. והיה לפלא גדל בעיני כל המתקבצים סביבו. והוא ענה בפה קודשו: מה תתפלאו על זה, היד שממשמשת בספרים עשרות שנים זכתה לזה.

בית המרקחת של טשענגער היה בחזקתו של ערל שאליו שלח רבנו את החולים עם הרצפטים שכתב. בעל בית המרקחת נעשה לעשיר מופלג במשך השנים, ולעת זקנתו מכרו לערל צעיר לימים.

והי׳ה כאשר באו אליו הרצפטים ראה שהתרופות אינם נמצאים אתו כלל — ויש להשיגם בבודפסט — על כן חשב לאסוף אותם, ואז יסע להביאם. אבל מיד נוכח לדעת ששכרו יצא בהפסדו בגלל ההוצאות המרובות ובא בקובלנא אל המוכר, כי רימה אותו. שאלו המוכר: האם הרב יונגרייז אינו עוד שם? והשיב שישנו עוד שם. שאלו שוב וכי אינו כותב עוד רצפטים לחולים אשר באים אליו. על זה ענה: הוא ממשיך לכתוב — אבל התרופות הללו אי׳נם נמצאים רובן ככולן בבית המרחקת ואני נאלץ להשיגם בבודפסט. על זה ענה לו המוכר: שכחתי לעורר לך, כי גם ברשותי לא היו בדרך כלל כל אותן התרופות הדרושות, אבל אני אף פעם לא השבתי את פני החולים ריקם מלפני, אלא בכל מקרה נתתי להם מהתרופה שנקראת „לאקריצוואסער" או „רעברברע" — דבר שלא יכול להזיק לשום אדם ונוכחתי לדעת כי לא הסממנים מרפאים, אלא תפילתו וזכותו של הקדוש. ורק ברכתו בוראת רפואות. אך כדי להסתיר את הנפלאות, מלביש אותן בפעולה טבעית ולכן גם „התרופות" שהזכרתי מצמיחים ישועות.

פזרונו בצדקה אין לתאר. השיא יתומים, החזיק אלמנות ולארץ הקדושה שלח הון. אחרי׳ פטירתו מצאו פתקי קבלות מארץ הקדושה על סך כ״ה אלפים זהובים — ולפי האומדן עלה הסכום על 100 אלף זהובים, הון עצום בימים ההם.

היה עניו מאוד ושפל בעיניו גם נגד קטני ערך. חיבק ונישק תלמידי חכמים יראי ה׳ העמיד תלמידים לאלפים, ביניהם רבים שישבו על כסא הוראה.

שליש מימיו ישב בתענית, ובעת היה צרה ליעקב, או חולה מסוכן, לא אכל כל היום ההוא והתפלל ולמד ברבים, באמירת תהילים, בבכיה גדולה ומרה.

היה פרוש מחברת אנשים בעת שמחה, ולא הלך מביתו לקחת חלק בשמחת חתונה ושמחת מרעים.

החליף מכתבים עם הגאון המפורסם ר׳ מאיר מפרמישלאן והצדיק הנ״ל ציווה לסופר מומחה לכתוב סדור בכתב־יד עבור הקדוש בעל המנוחת אשר ושלח לו שיתפלל ממנו.

היה לו זכרון להפליא. את מי שראה פעם אחת הכירו לעולם. בין האורחים שביקרו אצלו הופיע פעם בבית מדרשו, בין רבים אחרים, יהודי שזכה לתרומה הגונה. חזר ושילשל לידו מיד סכום נוסף. פנה האורח אל רבנו ושאל: „מורי ורבי מה פשר הדבר? ענה לו אאז״ק הקדוש: דע־לך שלפני ארבעים שנה בעת שיצקתי מים על ידי מורי ורבי ר׳ מאיר אש זצ״ל — שבתי בקץ הזמן אל בית אבותי, רגלי, ולנתי בביתך בעברי דרך הכפר. צר היה מקום משכבי על יד התנור, ובשגגה הפכתי קדירה מלאה קאפפע שתוכנה נשפך החוצה. עתה נזכרתי בזה (גם האורח נזכר במקרה) והגיע הזמן להיטב לך על הנזק. תוך כדי כך צייר לאורח את מקום דירתו, היכן היה על פרטי פרטיו.

לעתים באו במחשבתו דברי תורה וחדושים נפלאים, שלא היה מעיין בהם כלל. כדרכו בקדש להמעיק מאד, והיה נדמה לו שראה את החדוש באחד הספרים. חיפש ולא מצא דבר. קרה לעתים קרובות שפתח את השעור לתלמידיו בחריפות, במשעך שעות, אשר לא יאומן כי חידשם עכשיו. ואמר: הנה אמרו חכמנו ז״ל בשעה שהתינוק במעי אמו מלמדים אותו את כל התורה, ואם כן בלי ספק שאז ראה ושמע את הדברים ולא נשכח ממנו ,ולכן לפעמים לא היה צריך לייגע בחידושי דברי תורה והיה תוך כדי דבור כמעיין המתגבר ועולה ללא הפסק.

40 שנה נהג את עדתו וצאן מרעיתו, משנת תקצ״ד־1834 עד תרל״ד־1874, ונקרא לישיבה של מעלה, ביום ה׳ לחדש כסלו, נשמתו יצאה בקודשה ובטהרה במיתת נשיקה, ללא יסורין.

ויבכו אותו כל בית ישראל וספדוהו כל גדולי הדור, בכל מקום אשר הגיע השמועה כי נשבה ארון אלקים.

„נר חמישי״

ויהי בעלות אאוז״ק בעל המנוחת אשר בסערה השמימה ונלקח ארון ה׳, שר התורה בשנת תרל״ד — הכריזה קהילת טשענגער בקול רם במעמדם של גדולי הדור על בנו, הגאון הקדוש מוה״ר אברהם הלוי כממלא מקום אביו — לכהן במשרה הרמה.

אולם הוא, בגודל ענוותנותו סירב לשבת על כסא הקודש של אביו, ורק אחרי הפצרות רבות נעתר ליטול על עצמו את עול הרבנות.

נולד בטשענגער וקראו אותו אברהם על שם דודו הג׳ הקדוש מוה״ר אברהם וינר־פאססעלבורג שהיה ממלא מקום אביו ברבנות בקהל מישקולץ, הוא הג׳ הקדוש ר׳ אשר אנשיל וינר זצ״ל זקנו של בעל המנוחת אשר.

בכל מקרה של הזכרת שמו, תיארוהו בשם „הגאון הקדוש״, כי כל התנהגותו מימי ילדותו היתה בקדושה ובטהרה.

חונך על ברכי אביו בעל המנוחת אשר, שלא נתן לו לבקר בישיבות והשגיח עליו בעין פקוחה.

זרם המבקרים לא פסק אחרי פטירת אביו הקדוש ויקבצו גם אליו מקרוב ומרחוק לבקש עצה ותרופה. אולם הוא ז״ל שגם משרת הרבנות היתה עליו למעמסה, לא רצה להשתמש בתגא ורק אחרי בקשות ותחנונים עבר על מידתו.

שלושים שנה נשא את כתר הרבנות בטשענגער ויותר מארבעים שנה תפס ישיבה, העמיד תלמידים הרבה, חכמים ויראי ה׳ ומה שהצליחו ועשו פרי להיות רבנים מורי הוראה בישראל.

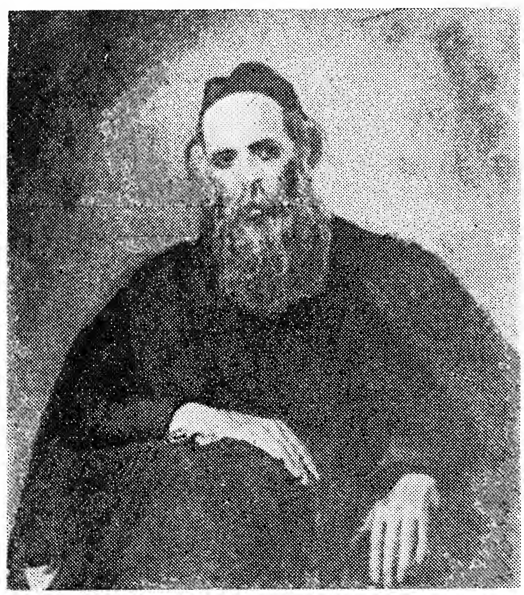
גם הוא, כאביו הקדוש, ישב בתענית ב׳ ג׳ ימים רצופים, בהצנע לכת ולא היה ידוע לאיש. רק בסוף ימיו נודע במקרה.

מסר נפשו לכל הפונה אליו והיה כאב המרחם על בניו. פיזר־נתן לאביונים יותר מאשר השיגה ידו. היה עניו ושפל ברך במה שנוגע לכבוד עצמי. אבל מה שנוגע לכבוד ה׳, היה מקיים „ויגבה לבו בדרכי ה׳" ולא נשא פנים לשום אדם. מצד שני לא ידע גבול באהבת רעים ובקרוב לבבות.

שיחותיו עם כל אדם, באשר הוא שם, היו לבביות יוצאים מגדר הרגיל, הן בנוגע לפרט והן בנוגע לכלל.

מה נהדר היה היום, כאשר נשמע קולו בבואו אל הקודש, לדרוש לעם ה׳ באמירה נעימה, פה מפיק מרגליות, להלהיב בני קהילתו, לעוררם ולקרבם לאביהם שבשמים. כאשר שמעו את קולו — קול חוצב להבות אש—היו מזילים כנחל דמעה.

בדרכו בעניני הכלל, נתקע פעם בדרך, לפני שבת הגדול והחליט לבלות את יום

הג׳ הקדוש מו״ה אברהם הלוי יונגרייז זצוק״ל

הקודש אצל הגאון מוה״ר נפתלי הרצקה אבדק״ק ראצפערטה שהיה תלמידו של בעל המנוחת אשר.

במועד הדרשה עלה על הבימה ר׳ נפתלי הרצקה ז״ל ויקרא בקול: אחים יקרים, רעים אהובים, כעת הגיע זמן הדרשה, אך היות כי היום ישנו כאן בקרבנו המאור הגדול בן מורי ורבי, לכן הוא ידרוש במקומי, ואנכי ואתם תשמעו, ובזה ירד הג׳ אבדק״ק ראצפרטה מהבימה והעלה במקומו את אאז״ק זצ״ל.

בביקורו השגרתי אצל אחיו הגאון הגדול מוה״ה משה נתן זצ״ל אבדק״ק טיסאפירעד

ליווהו כל בני הישיבה אחרי צאתו חזרה לטשענגער, טרם הגיע לשער החצר, שם בכוונה הרבה מטבעות של כסף לתוך כיס קרוע שבמכנסיו הכסף התחיל להשתלשל וליפול על הארץ. בחורי הישיבה הרימו קול צעקה: רבנו, הכסף נופל ונאבד. אין דבר, ענה להם הקדוש כשבת שחוק על שפתיו, משכו וקחו לכם את הכסף.

רוב ימיו עברו עליו ביסורין, שקיבלם באהבה. רגעים מעטים לפני פטירתו, עבר בכל חדרי הבית ונשק את המזוזות, החליף את בגדיו, נטל את ידיו הטהורות והלך לחדרו המיחד של אביו הקדוש זצ״ל, בעל המנוחת אשר, נפל על מיטת איש אלוקים ומסר את נשמתו לבורא עולם בקדושה ובטהרה ביום ה׳, י״ט סיון תרס״ד (1904).

תהא נפשו צרורה בצרור החיים

בצל שדי יתלונן, בין נשמות הקדושים והטהורים.

״נר תמיד״

לזכר אבי, מורי ורבי הגאון הקדוש והטהור כקש״ת מוהר״ר אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצוק״ל, הי״ד.

בשנת תרל״ה-1875 (חודש ויום לא ידועים לי) בא „המבשר״ לבית אבי זקני הרב הגדול ר׳ אברהם הלוי זצ״ל ומחברתו הרבנית הצדקנית המשכילה מרת אסתר בת הגאון האדיר פאר הדור, מרן אברהם יצחק גליק אבדק״ק טאלטשווא, ילדה בן „לאדוני״ וקראו שמו בישראל אשר אנשיל, על שם זקנו, אור ישראל וקדושו מרן אשר אנשיל הלוי זצוק״ל בעל ה„מנוחת אשר״.

קדוש מלידה היה, וכבר בילדותו ניכר עתידו לגדולה. זהיר היה במצווה קלה כבחמורה בימי בחרותו כבאחריתו ולא טעם טעם חטא מימיו. מופלג היה בלימודו, הצטיין בבקיאותו העצומה ובעמקות שכלו, ושם לילות כימים על התורה והעבודה.

יצק מים על ידי רבותיו הגה״ק ר׳ משה הירש פוקס זצ״ל אבדק״ק גרוסווארדיין ודודו הגה״ק ר׳ יהושע ברוך רייניץ זצ״ל אבדק״ק טשעטשאויץ, אחרי כן נתעלה בישיבה של מעלה אל זקנו הקדוש מטאלשטווא ונתמנה לדיין ולמגיד מישרים, פה מפיק מרגליות.

עם פטירת אביו הקדוש, מוהר״ה אברהם הלוי זצוק״ל הוכתר בנזר זהב על ראשו לכהן כרבם ומנהיגם הרוחני של קהילת טשענגער באמרם ברוך ה׳ שנתן בן לאברהם אבינו היודע להבין, לדרוש ולחקור, „נאה דורש ונאה מקיים״ וכל העם עונים אחריהם „מקודש״.

על שלשה דברים העולם עומד: על התורה, על העבודה ועל גמילות חסדים (אבות א׳, ב׳).בעינינו ראינו שלשתם באבי הקדוש הי״ד שעימד בבת אחת במעמד שלשתן — עסק בתורה, שהיתה עבודה לו, ועסק בעבודה שהיתה תורה לו — ועל כלן עסק בגמילות חסדים, שהיתה שתיהן יחד.

מי שלא ראה תורתו ויראתו הבאין כאחת, לא ראה תלמיד חכם וירא הראוי לשמו. הביט בתורה ויחד עם זה שיווה ה׳לנגדו. הוא ז״ל חי היה במחשבה קדושה זו, וזו היתה מחייתו.

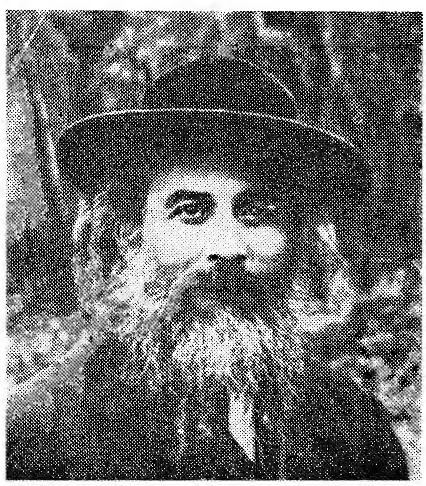
היה ירא שמים ונפחד עד כדי הזדעזעות כל גופו, בכל רמ״ח אבריו ושס״ה גידיו. מי שלא ראהו הולך בחוץ וכולו עטוף מחשבה וכולו אומר קדוש, לא ראה בחינת איש קדוש עובר עלינו, כזה היה אבי הקדוש ז״ל, וכזו היתה תורתו.

מקצת על עבודתו: העלמת גופו וגילוי נשמתו. מי שלא עמד על ידו בתפילתו בלחש, לא ראה עמידה לפני ה׳. מי שלא שמע אז את ניגונו הבוקע ועולה מתוך מעמקי נשמתו, מתוך עיון תפילה עמוקה, לא ראה נשמה חיה. יחידה הדבוקה ביחודו של קונו ובאהבתו, וכל מה שיחודים אלה מתרבים, שלהבת היראה תלהטהו, וכולו קופץ ממקומו ונרתע כל גופו ממש. ככה היה בעמידתו לפני ה׳ וכזו היתה עבודתו.

חלקו הנעלה והנשגב בגמילות חסדים:

במעשי גמילות חסדים שלו, שתפסו חלק גדול מחייו, לא היה גומל חסד לאחרים אלא היה גומל חסד לנפשו „וגומל נפשו איש חסד״. כי אמונתו היתה ברורה והכרתו היתה חזקה כי למי שהוא גומל חסד אינו זקוק לחסדיו כי יש לו בורא שבראו — המוליד והמחיה, המפרנס והדואג לברואיו. אלא שכך גזרה ההשגחה העליונה, שמקור יניקתו יבוא לו על ־ידי בשר ודם.

גומל חסדים המאמין אמונה עליונה זו, מכיר ומאמין שאינו גומל חסד לגמל כלל, אלא הוא גומל לנפשו. ועושה מעשה ה׳ כביכול, הוא בא במקומו, ולהיפך: הוא מתמלא

הגאון הצדיק מו״ה אשר אנשיל הלוי
יונגרייז הי״ד, מרא דאתרא דק״ק
טשנגר עד שנת 1944.

אהבה וכבוד לזה שנזדמן לו מאת ההשגחה שהוא יהיה הגומל שלו, ושעל ידו יזכה לסגולה עליונה כזו שהיא עולה על קבלת פני שכינה — וכמאמרם ז״ל יותר משבעל הבית עושה עם העני — העני עושה עם בעל הבית.

כרוכים הי׳ו לו שלושת הדברים האלה שהעולם עומד עליהם — וכורכם ועושה אותם ביחד. האדם הזוכה לשלשתן הוא־הוא העמוד שהעולם נשען עליו.:

יראה ואהבה

ירא שמים גדול היה — עד שלפעמים היה קשה לעמוד במחיצתו. כי כגחלת בוערה היתה לבו, אבל יחד עם זה, היה מלא אהבה — אהבת ה׳ ואהבת רעים. כי היה רע ואוהב נפש לכל אלה שהיו עומדים במחיצתו. אהבתו היתה נסוכה על פניו ואהבה זו היתה מקרבת אליו גם את הרחוקים. היראה והאהבה היו משמשים אצלו בערבוביא. עם של יראה וסבר פנים יפות של אהבה, על ידי שתיהן כאחת עבד עבודתו הקדושה — במיוחד עבודת גמילות חסדים.

תמים היה, תמימות מפליאה. לפעמים תמימות של ילד. וזה היה טבעו מיום היוולדו. לא ידע את דרכי הערמה, בכל זאת פקח היה להלוך עם בני אדם. ידע הליכותיהם והכיר את מעשיהם.

עניו ובורח מן הכבוד היה כמידת „ונחנו מה״. המילים: גאווה, יהירות והתנשאות נמחקו מספרו.

מדוכא ביסורים היה ברוב שנות חייו, ולעתים קרובות ביסורים קשים מאד. ולא בערא׳ אלא כמעט בתמידות. אבל אצלו היו אלו יסורים שאין בטול תורה. כי התגבר עליהם בגבורה אדירה ודוקא מתוך יגיע ועמלות ועיון עמוק, הי׳ נעשה כמעיין המתגבר. על קושיא אחת, אופני תירוצים רבים, ומתוך זה היה נסוכה על פניו שלוה נפשית כזו שאין רגיל למצוא כמותה אלא באנשים שזכו לכל צרכם בגוף ונפש.

רק יחידי סגולה — אישים דגולים מרבבה זוכים „לתפארת״ וגדלות בתלמוד תורה. „להוד״ באהבה ויראה. „להדר״ בלב הטוב והרחום לכל נברא בצלם דמות דיוקנו של ה׳. הוא היה אחד מהמיוחדים אשר זכו לחבוש את כל הכתרים. רצון עז ויגיע רבה, חריפות ובקיאות בכל מכמני התורה. יראה וריטט מלפני ה׳ ואהבה כנה לכל יציר־ונברא לכל אדם באשר הוא אדם. מוחו ולבו היו שקועים יומם ולילה בהוויות דאביי ורבא. בעת ובעונה אחת עם דאגותיו מאין יבאו העזרה, להשיג סכומים לנזקקים, לכל דורש שיופיע. חולשתו ומחלתו לא מנעו בעדו מללכת לנדיבי עם, נשען על מקלו, להשיג הלוואה לגמילות חסד, שעבורה היה ערב באופן אישי. ולרוב פרע את החוב מכספו, כסף שליווה מאחרים — וחוזר חלילה.

קיים את המאמר: „יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך״ (אבות א׳, ה׳) במשמעותה הקיצונית. נכנסים בכל יום, בכל עת ובכל שעה. הדלת פתוחה והלב פתוח. עניות שררה בבית. חלקם הנכבד של משכורות ומענקים מופנים מיד לפרעון חובות לא־לו. חלק זעום הנותר לא מכסה גם בצמצום את צרכי הבית. פרעון חובות לא־לו — נבעו ברוב המקרים, מההחזרת משכונות לבעליהם, מחוסרי אמצעים לפדותםם.

זכורני בהיותי ילד בן עשר, החזרתי. בהעדר אבי הקדוש מהבית, תכשיט בעל ערך רב (המשכונות לא היו שמורים תחת מנעול ובריח) מבלי לקבל את תמורתם, והוא קיבל את העובדה בהבעת פנים שוחקות. כי בעצם, שמשו המשכונות רק כעין סמל.

התעלותו במידת החסד היה לאין גבול. מידי שנה בשנה היה רגיל לבקש הרגעה למכאוביו במעייני הישועה של מרינבאד וכו׳. ממענקים מיוחדים שהקהילה העמידה לרשותו לצורך זה. ויהי בימים ההם, ימים ספורים לפני נסיעתו, הופיע אצלו אחד מנכבדי הקהילה שירד מנכסיו, וביקש את עזרתו כלפי הנושים העומדים לעקל את מטלטליו. לבו

לא היסס אף רגע־קט ותמורת משכון מסר לידו שמונה מאות זהובים שהיו מיועדים לכסוי הוצאות הנסיעה. לא עברו ימים רבים והחזיר גם את משכונו.

מחלתו וחולשתו התגברה עליו ופנה לראשי עדתו בבקשה לבחור לידו את אחי ר׳ אלעזר ארי׳ שליט״א כרבו של העיר, היות שמרגיש ימי זקנתו. והיה בהתאסף צאן מרעיתו מקטון ועד גדול, וישימו כתר רבנות על ראש אחי שליט״א וקראוהו בשם „הרב הצעיר״.

40 שנה ישב על כסא הרבנות בטשנגר, משנת תרס״ד־1904 עד שנת תש״ד־1944 והנהיג את עדתו בשלום ובמישור, במידת החסד, והיה אב לעניים וליתומים.

כל זה היה לו — ואבדנו. אויה לנו כי השברנו שבר נורא בעלותו על המוקד בשנת תש״ד־1944, ט״ו לחודש סיון. נשארנו יתומים ואין־אב גדול הרוח ללמדנו השכל ממוסרו ודרכיו הטובים והישרים.

גם אם יעברו שנים רבות — אף אם יחלופו התקופות והזמנים — דמות דיוקנו ומסילותיו הישרות לא יעברו ולא יחלופו מלבנו ומלב כל אלה שהיו לו כבנים אהובים ואוהבים.

אנו בטוחים, כי כמו בחייו, עומד הוא גם כיום בעבודת החסד וממליץ עלינו במרומים לזכותו והצלחתנו — וזה יעודדנו ויחזקנו.

נשמתו הטהורה תהיה צרורה בצרור החיים ושמורה ונצורה בלבותנו — שלאורו נלך ובהליכותיו נדבק.

„ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה״
(בראשית כ״ב ב׳)

„נר שישי״

בשנת תש״ב־1942 ששה בתמוז „ידום השמש — וירח עמד״ בקהילת טשענגער בעת השמיע לבה הטהור של אמי הרבנית הצדיקה מרת שרה ע״ה את פעימתו האחרונה — והחזירה את „הנר״ — נשמתה הטהורה לבורא.

אין מלים באוצר המלים לתאר את גדלותה של „שרה אמנו״ באהבת ה׳ ובמסירותה בלב ונפש לאלו שנבראו בצלם אלקים. בצדקתה, בענוותנותה ובצניעותה התרוממה עד הגבול שיציר אנוש מסוגל להגיע.

ימי שנותיה היו תמימים בתכלית השלמות. ידוע שכל־יום שאין אדם עושה מצוה או גומל חסד, אינו נמנה במספר ימיו וחסר לו משנות חייו. אמי הקדושה לא החסירה יום משנות חייה וכולם היו שלשלת ארוכה של מעשים טובים.

לא יאומן כי יסופר צדקת פזרונה, שעשתה הכל בשמחת לב. היתה ממש אפוטרופוס לעניים, גומלת החסד עם החיים והמתים.

„כפה פרשה לעני וידיה שילחה לאביון״. לאורחים אומללים שהופיעו ממקום קרוב ורחוק בצהלה ובשמחה קבלה אותם ונתנה להם להרגיש עד כמה הם הגומלים עמה חסד בזה שמזכים אותה במצות קבלת אורחים, שהיא גדולה מקבלת פני השכינה.

ויתרה על תכשיטיה וחפציה היקרים וקיימנה בהם את מצוות „סומך נופלים״.

באם אירע שאחד נפל למשכב היתה היא תמיד הראשונה שבאה חיש מהר לעזרת החולה — שהתעודדו מביקורה וחזרו לאיתנם.

נהגה לשאת בעצמה חמין עבור המלמדים שקמו באשמורת הבוקר ללמוד עם

התלמידים, ונשאה מאכלים לחולים עניים שהכינה במיוחד עבורם, וכל זה בצנעה שיציר אנוש לא ירגיש בדבר.

„דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ ידיה". במו ידיה, הידיים הזריזות לדבר מצוה תפרה בגדים לנצרכים. גמלה חסד של אמת עם המתים בהתעסקה בכבודה ובעצמה בטהרתם ובתפירת תכריכין עבורם.

נתנה לב לכל פרט הקשור באהבת הזולת — אשר לא היה עולה על דעת שום איש לעשותם.

התנזרה והתרחקה מכל תענוגי עולם הזה כבר בימי ילדותה.

מגיל שתים עשרה שנה (ג"ל המצוה לבנות) היתה מתענה בימים ב׳ וה׳ ואחרי נשואיה לאבי הקדוש זצ"ל הוסיפה חומרות וסיגופים. מתפריטה הדל „נמחק" הבשר

הצדקנית הרבנית מרת שרה יונגרייז ע"ה

לחלוטין, ולפני פטירתה גילתה שמיום שנהיתה לאשה, ישבה בתענית בלי הפסקות שלשה ימים רצופים במשך עשר שנים. מאד קשה היה לה מתחילה בגלל הנקת ילדים — אבל אחרי זה ההרגל נהפכה לטבע.

היתה נשמרת בלשונה מאד. ונזהרה בכל החומרה מלשון או אבק לשון־הרע. דוברת מישרים, קנאה או שנאה ממנה והלאה.

קריאת פרקי תהילים לא משו מפיה וגמרה את כל הספר מידי יום ביומו. בקומה

באשמורת הלילה. שפתיה דבבו את המזמורים גם בעת שסבלה יסורי איוב במחלתה. צלילי שירי הקודש התאחדו עם נשמתה הטהורה וקיבלה את יסוריה באהבה.

במדרש רבה (קוהלת ז' מ"ט) „אדם אחד מאלף מצאתי — זה אברהם. ואשה בכל אלה לא מצאתי — זו שרה.

האם חכמנו ידברו בגנות על שרה אמנו עד שאמרו שאברהם היה טפל לה בנבואה?

ומבאר הקול יעקב: אדם אחד מאלף מצאתי זה אברהם, כלומר שבהצטרף אלף איש מישראל כאחד — אז תמצא תכלית שלמות האדם השלם כאברהם — אבל מאלף נשים לא תמצאינה בהצטרפותן — שלמות אשה אחת כשלמות שרה. כזאת היתה „שרה אמי" הקדושה.

את כל המעלות הנשגבות רכשה מאביה הגאון הקדוש צדיק תמים ה"ה הרמוהר"ר דוב ליב זלצר זצוק"ל אב"ד דק"ק הומנא — ומהסבא הרב המאור הגדול שר התורה הכהן הגדול הרמוה"ר דוד כץ זצוק"ל — ראב"ד דק"ק מטאערסדארף לערך ת שנה.

נוחי נפש גדולה ויקרה — תחת כנפי השכינה ונזכה בקומך לתחיה בביאת גואל הצדק במהרה.

„נר שביעי"

ומהלויים ששרתו בבית המקדש — אל הכהן הגדול „נר השביעי במנורה".

ה"ה דודי הצדיק הקדוש מוה"ר יהושע הכהן שאטון זצ"ל, הי"ד, איש אלקים תמים במעלות ובמידות, צנוע ועניו, היה נעים הליכות, ירא שמים בסתר ובגלוי ודובר אמת בלבבו, בעל הדרת פנים מסבירות.

עמל וטרח — כבעל בית דפוס — להביא טרף לביתו ובעמדו ע"י המכונה שהוציאה דפים מודפסים דברי חולין היה הוא שקוע ראשו ורובו בחידושי דברי תורה נפלאים.

ספרי החיים היו פתוחים לפניו תמיד והגה בהם יומם ולילה.

מאד אהוב היה על כל אדם — ללא יוצא מן הכלל — והקדים את כל הבאים לקראתו בברכת שלום.

בהגיע יד הצורר האיום אל יהודי טשענגער — ואנשים, נשים וטף הועברו לגיטו מטיסלקה — הוצא הוא ז"ל מהשורה בכדי להדפיס כרוזים לממשלה הרשעה.

בגמר מלאכתו גורש גם הוא באופן אכזרי והגיע אל אחיו לצרה.

בגיטו התנזר מאכילה ושתיה, התבדל מהחברה, הסתגר „בעליה" וישב בסיגופין שכתוצאה מכל זה חלה. המאמצים להצילו עלו בתוהו. את נשמתו הטהורה השיב לבורא לצערם ולדאבונם של כל הנאספים שם.

ידו של השטן לא השיגתו, ונטמן במעטעסלקא, על קברו הקדוש עולים להשתטח ולהתפלל עד היום.

ועתה אלכה לי שדה בוכים לגיא ההריגה ואבכה על ההרג הרב והתערה הגדולה בהם אבדו.

אחי בכור, מו"ה שלמה צבי הי"ד.

אדם נחמד, מלא כן ואהוב על הבריות היה. המזל לא האיר לו פנים. מאז ימי בחרותו, ודרכי חיים עלובים עלו בגורלו.

בעת הכרזת גיוס היהודים ע"י מלכות הרשעה „למחנות עבודה" — שכבה אמנו הקדושה על ערש דוי. זכה הוא ללוות אותה לבודפעסט ולהכניסה לבית מרפא, ערב

צאתו לעבודת הכפיה מילא כחמישים גלויות דאור, כל אחד בסגנון שונה וציווה לשלחם בסירוגין אל אמנו, מבלי שתרגיש העדרו מהבית, ולהרגיעה.

בחזרו ממדורת הגיהנום, בבגדים קרועים ובלואים, בשרידי נעליים קשורים עם חבל אל רגליו הקפואות, כבר לא מצא את אמנו בחיים.

מפי עדי ראיה מהימנים נמסר, שאת מנת לחמו הדל והצנום „השאיל" לא על מנת להחזיר, להחלשים ממנו.

זמן קצר אחרי זה יצא לדרכו האחרונה, למסור את נפשו כקרבן עולה לה'.

אחותי החשובה וצנועה, הצדקנית מרת פערל הי"ד עם בניה הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו ה"ה הילד אברהם, אחיו יהונתן ואחותם אסתר, אלו הן הנשרפין על קדושת השם.

בהילקח בעלה ה"ה גיסי ובן דודי מוה"ר יצחק זצ"ל הי"ד לבין הנרדפים למחנות, נשארה היא עם מחמדיה, גלמודה ללא טרף בביתה. בלילות כבימים עמלה וטרחה בתפירת מלבושי־זכים להביא לחמה והשתוקקה לראות את בעלה הנעדר חוזר לחיק משפחתו.

לא תיארה וממנה והלאה היתה המחשבה, שהוא אינו בחיים עוד. תקוותיה לראותו שוב, ליוו אותה לדרכה האחרונה.

אחותי הקדושה רויזא הי"ד.

עלמה צנועה, טהורה מלידה, לא טעמה טעם חטא בימיה. בזיעת אפיה וכפות ידיה צברה „דמים" לרכישת אביזרי קודש לבעלה המשוער — לעתיד. רעיונותיה הנעלות ותקוותיה לקראת כלולותיה בבוא הזמן, גם ספרי החיים ביניהם ש"ס וילנה מקורי, שהוכנה כדורון לחתן — ירדו לטמיון בהשיבה את נשמתה אל על.

גיסי ובן דודי, איש דגול מרבבה ורב המעלות החריף ובקי מוה"ר יצחק הכהן שאטין זצ"ל הי"ד דיין ומו"צ בטשענגער.

טהור נפש בפנימיותו, נחמד למראה בחיצוניותו, חריף בשיחה, נעים בהופעה. קיבץ מסביבו יודעי הספר ודלי הדעה ששתו בצמא את דבריו. כי נחון היה מטבעו ברוח חכמה וידע לדבר על „שפת" כולם בכשרון להפליא, הכירו בו כוכב נוצץ העולה לקראת עתיד מזהיר.

בקיימו את מצוות „האיש מקדש" עם אחותי הצדיקת מרת פערל הי"ד נתמנה לכהן כדיין ומורה צדק בטשענגער על ידי אבי הקדוש והטהור זצ"ל. היה מקובל מאד על כל העדה אשר העתירו עליו אותות כבוד הערצה וחיבה בכל הזדמנות נאותה.

בין אלה שיצאו לשעבוד גלויות נעלמו עקבותיו ונפל קרבן לצפורני האשמדאי ה' ינקום דמו.

אחיו הבכור הגאון מוה"ר אשר אנשיל הכהן שאטון זצ"ל הי"ד, כיהן במשרה רמה כדיין ומורה צדק בק"ק אויהעלי והיה חבר בבית דינו של הרב הגדול מוה"ר צבי דיק זצ"ל, ראב"ד בק"ק אויהעלי.

עלה על המוקד ביחד עם רעיתו ויוצאי חלציו (פרטים אודות ימיו האחרונים לא ידועים לי).

פרק ה׳

השואה

כתוב זאת, זכרון בספר
(נשמות י״ז, י״ד)

בבואנו לספר על השואה, את אשר קרה לקדושינו, בשנות השואה הכללית לגולי ישראל באונגרין, וביניהם קדושי עיירתנו היא טשנגר, תקצר היריעה מהקיף כל הצרות שונות ומשונות, וימים של דמעות אשר נשפכו עדי הגיעו להשרף על קדושת השם.

תכתב כאן, לדור אחרון מעט מהרבה, ואשתמש במלים מתפילת „אקדמות״.

„דיו אילו ימי, וכל מי כנישותא,

דיירי ארעא ספרי, ורשמי רשוותא״.

אילו את כל מי הימים היינו אוספים, וכל הסופרים של דורנו היו נאספים, כל אלה לא היו מספיקים לכתוב את כל התלאות אשר עברו על חללי וקדושי עמינו בימי השואה.

ראשית השואה

השנה היא, 1938, בשבת בבוקר. השעה 0900, אנשים נראים מתקהלים בקרבת רחבת השוק הגדול, כל האנשים אצים רצים, לנקודה אחת, וכולם שואלים מה אירע? ורצים ומתקהלים. גם אני ניגש ובאמצע הגוש, עומד אדם וזכוכית שחורה בידיו, ודרכה מסתכל כלפי השמים ומוסר את הזכוכית לחברו, וזה לשלישי, וכך הלאה, וקובעים ביניהם ומספרים לנאספים. כי הנה נס מן השמים, דבר כזה לא שמעו. בברור רואים שתי שמש ברקיע, שתי שמש, זו ליד זו. הסבירו מיד זקני העדה, כי עובדה זו מבשרת רעות וביחוד מבשרת על התקרבות מלחמה חדשה, וזוכרים הם היטב, כי גם לפני מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, ראו הם שתי שמש ברקיע, ובאם הופיעה האות הזו דווקא בשבת, הרי מבשרת היא על קץ העולם. האנשים לאט לאט התפזרו, ויותר לא שמו לב לדבר, ואפילו לא דברו על כך.

למחרת, ביום ראשון, בעת שהאנשים החלו בקריאת העתונים, הופתעו מידיעה מרעישה, כי הגרמנים כרתו ברית צבאית עם אוסטריה, וצבא גרמניה נכנס לבירת אוסטריה זו וינא... חדשות אלו היו בפי כולם, על שהיטלר מתחזק ונהיה לכובש, היום כבש את אוסטריה, מחר מי בתור?

השפעת התחזקותה של גרמניה ההיטלרית נתנה אותותיה גם בהונגריה, בין השנים 1938—1943, הוצאו 3 חוקים הנוגעים להגבלת זכויותיהם של היהודים, וחוקים אלה נקראו „זידו־טורבעני״ — „חוק־היהודים״ בהדרגה, שללו מן היהודים זכות השתת־פותם בלימודי האוניברסיטאות, ובמשך הזמן קיצצו, ושללו שאר הזכויות להן זוכה כל אזרח רגיל במדינת הונגריה.

בשנת 1939 יצא חוק גיוס מיוחד עבור היהודים, לפיו אין יהודי כשר לשרות רגיל בצבא ההונגרי, אלא הוקמו פלוגות מיוחדות ליהודים. ופלוגות אלה הוצבו לעבודות־כפייה עבור השלטון. בבניית פסי־רכבת ומקלטים, הרי שעת מלחמה היתה.

היהודים, עליהם היה להתייצב בשעה שנקראו לגיוס ,בבגדיהם הם, ואות קלון, פס־צהוב ברוחב 5 ס"מ על זרועותיהם השמאליים, סימן כי אלה, פלוגה יהודית לעבודות כפייה. שמם נקרא ,,מונקה־סולגאלט", בשפה ההונגרית.

בתחילה הועסקו רק בגבולות המדינה, בעבודות פרך. ולמפקדם, נקבעו קצינים הונגריים שמוכרים וידועים היו, כרשעים ושונאי ישראל, עוד טרם גיוסם לתפקיד נכבד זה. תפקידם היה להעביד את היהודים בעבודות הקשות ביותר, ולקיים אצלם משמעת ברזל, גדולה מזו. הנהוג בצבא הסדיר במדינה. וידוע היה לכל, כי קצינים אלה התחרו ביניהם,

קבוצת נערים מטשנגר בעת עבודתם במקום ה,,לבנטה" (1942)

בהטלת העונשים הכבדים על היהודים, שהפרו את המשמעת. ובאם לא הפרו, דאגו לכך, שגם אז לא יימלטו מעונשין. ומעינויים. כי זאת היתה המטרה העיקרית, להשפיל ולדכא את היהודים. ע"י כך, שהגברים מגיל 20 עד 50, פאר היהדות, יגוייסו למחנות עבודה, וע"י כך נשותיהם ומשפחותיהם יאבדו באופן פיזי את מפרנס המשפחה וגם באופן נפשי, להרוס חיי היהודים בכלל.

משנת 1941 ואילך, בעת שמהלך המלחמה בחזיתות של הגרמנים, התחזקו, פלוגות אלה של היהודים נשלחו מחוץ לגבולות המדינה, בעיקר לסיביר, ואלפים ורבבות מצאו את מותם במקומות אלה, בעת שקפאו מקור ומתו מרעב.

היהודים, תושבי טשענגער וסביבתה, אשר נקראו למחנות אלה, רבים מהם, שלא זכו לראות יותר את משפחותיהם ומתו על אדמת רוסיה, בעת שהצבא הגרמני דאג לכך שיובאו עמם לחזיתות, ובעת נסיגתם מאדמת רוסיה, דאגו לכך שהיהודים לא יזכו לחזור לבתיהם.

גם בני הגילים 12—20, אשר טרם הגיעו, לגיל גיוס חובה, אך במקומות מגוריהם, חייבים היו להתייצב פעם או פעמיים בשבוע לאימונים טרום צבאיים (דוגמת הגדנ"ע שלנו) ושם נקרא גיוס זה ,,לבנטה".

היהודים בגילים אלה, אשר התייצבו לשרות הלבנטה, לא קיבלו בשנים אלה אימון צבאי, כי גם הם לא היו ראויים לאמונה זו. ולזכות זו, וגם הם הועסקו בעבודות פרך בשעות אלה. ניקוי שטחים ומגרשים ציבוריים, בניית גנים ציבוריים, או טיפול בגינות של העירייה וכדומה. גם הם חייבים היו לענוד פס־צהוב על הזרוע השמאלית.

מטרת יחוד זה היתה גם לשבור ולדכא את נפשו של הנער היהודי, לבל יחשוב כי הוא שווה זכויות לזה של הנוער הרגיל.

בתנאי השפלה ודכוי כגון אלה, השפיעו על הנוער היהודי, והפכו אותם ליצירי אדם ממדרגה שנייה ושלישית, ונטע בהם רגש נחיתות, וכך גדלו באווירה שטנית, שהזכירה להם יום יום, שעה שעה, כי הם אינם ראויים להיות שווים לנערים אחרים בני גילם, הגרים בשכנותם, רק בגלל עובדה אחת ויחידה — מכיוון שהם נולדו כיהודים. בגלל טעם זה הם אינם ראויים להיות אזרחים שווי זכויות במדינה, אינם ראויים לאימון להפקיד בידיהם נשק כעמיתיהם הלא יהודים. עליהם לשמוח שניתן להם לחיות בכלל ולהשאר בחיים.

לאחר שנות דכוי והשפלה, בין השנים 1938—1944, בעת שהמיעוט היהודי נרדף על ידי „חוקי היהודים", שנקראו בלשונם הרשמי „ז׳ידו־טרובעני", קל יהיה להבין מה הסיבה לכך כי בגיטאות של הונגריה לא ארעו כל התמרדויות מצד הנוער, ולא קם מרד. וכצאן לטבח הובלו היהודים אל הקרונות, ואל הכבשנים, וכאן רצוני לנצל הזדמנות זו, ולענות על כל המקטרגים היום, וטוענים מדוע לא ניסו למרוד, או לפחות להראות התנגדויות. ראשית: בעת איסוף היהודים לגיטאות, הגברים מבני 20 ומעלה כבר לא נמצאו בבתיהם. חלקם הגדול כבר עבדו במחנות סיביר, ושאר מחנות העבודה שהיו מפוזרים בחזיתות ומאחורי קווי החזית. נותרו רק הנשים, ילדים וקשישים מעל גיל 60 שנה. ומי מבין אלה ימרוד? ומי מבין אלה יחזיק בנשק? ומי מבין אלה העיז להרים קולו כשהנער מעל גיל 12 שנים, דוכא והושפל בנפשו וברוחו. והנשים, והקשישים, מאין יקחו נשק? מי יספק להם אפילו בחשאי? שכנו הגוי? הלא הוא רק את דמו של היהודי ביקש למצוץ, חכה לרגע שאת ביתו ורכושו יקח לעצמו... כפי שביטאו זאת בגלוי, בעת הובלת היהודים לגיטאות.

פרק ו׳

בהישמד הקהילה

„והיו חייך תלוים לך מנגד,
ופחדת לילה ויומם,
ולא תאמין בחייך"
(דברים כט, ס"ו)

ימי אביב הגיעו, בשדות חזרו האיכרים לעבודתם, החלה הזריעה, הכל מצפה לקראת האביב. בבתי היהודים, תכונה לקראת חג הפסח הקרב ובא, אך הנשים עושות עבודתן בדומיה ובשברון לב לא רגיל. הרגשה מבשרת רעות תחוש באווירה. הלא כבר עברו שבועות רבים, והמשפחות לא קבלו, לא מכתב ולא ידיעה מיקיריהם, שנקראו למחנות עבודה, מחנות הכפייה, ל„מונקה־סולגלט".

היום, יום שני, 19 במארס 1944, חדשות של השעה 11.00, הקריין מודיע: הבוקר בשעה 08.00, נכנס הצבא הגרמני להונגריה... סגרת מיד את הרדיו, כי אינך מעוניין לשמוע, את ההמשך. ידעת כי זה הסוף! אין הלאה! כל התקוות נמוגו! כל התקוות שבהונגריה לא יקרה מה שקרה בארצות אחרות לשווא היו, ומה הלאה? אין תשובה לכך... ידעת כי הגיע הקץ לכל, השאלה רק איך, והשאלה כמה שבועות, כמה ימים... זה יקח. היהודים פגשו האחד את רעהו ברחוב, בדומיה... לא היה מה להגיד, כל אחד ראה במבט רעהו, כי אין צורך לומר דבר... הכל ידוע... אין מנוס...

עברו ימים, והצעירים, מחוייבי הגיוס, משנתון האחרון, נקראו גם הם למחנות עבודה (ואני בתוכם) ההורים והקרובים ליוו אותם לתחנת הרכבת וכמעט לא בכו... פשוט לא ידעו לבכות.... גם המלווים וגם הבנים ידעו, כי זו פגישתם האחרונה... ומבטם נפגשו לפרידה... לעולמים..

ימי חג הפסח עברו על יהודי העיירה בהכנה נפשית לקראת... הנודע... ביום האחרון של פסח, הטילו השלטונות על ראש הקהילה, שמואל ברגר, להכין רשימה מדוייקת של כל אנשי העיירה, מקטון ועד גדול, ואת רשימה זו עליו להגיש תוך 3 שעות.

בשעות הצהרים, הזמינו השלטונות לבית העירייה, את ד"ר גרגעי ברטלאן, והטילו עליו, לאסוף את הגברים בבית הכנסת הגדול ושישא בפניהם נאום בשפה ההונגרית, בניגוד לנוהג שהיה קיים בבית הכנסת לא לשאת נאום בשפה זו, ובנאומו זה ירגיע את הרוחות. בשעה 4 אחרי הצהרים, נאספו הגברים, כאמור, וד"ר גרגעי נשא נאום, בעוד שמפקד הז'נדריה המקומית „הסתובב" בסביבה. בנאום זה ביקש להרגיע את הרוחות, ויש לקבל את ההוראות, ולציית להן, בכדי למנוע אסון גדול מזה שנפל על היהודים בעיירה. ואז פרץ בבכי מר וכן כל הקהל בכו עמו...

כך עבר חג הפסח, חג החרות...

במוצאי החג נתקבלה הוראה מאת השלטונות, כי על כל הצעירים היהודים להתייצב בשעה 6 בבוקר לפני רחבת בית הכנסת. ואכן בשעה האמורה, הגיעו הבחורים לרחבה, שם חיכו להם 4 ז'נדרים מקומיים, שציוו עליהם להוציא כל הספסלים ורהיטים שבבית הכנסת, ולהריקו... ידעו כולם כי אבדו.. והחלו להוציא הספסלים, הנברשות, הארונות עם ספרים, ספרי קודש, כרכי הש"ס בבלי, ומשניות למאות ואלפים. וכשהכל היה ריק... נשאר רק ארון הקודש... כאן, נעצרו וסירבו לנגוע בארון.. כי זו היתה תקוותם האחרונה. באם הארון יישאר, את יתר הרהיטים ניתן להחזיר. עמדו וניצבו לפני הארון, כאילו ביתידות חיזקו אותם אל האדמה, אל רצפת בית הכנסת הריקה. לא! הם אמרו לז'נדרים, לא! ארון זה הוא ארון ה'... ארון קודש הוא לנו... ארון זה בנו לפני 150 שנה, יהודים קדושים, שבעת בנייתו לא השתמשו כלל במסמרי ברזל, כולו עבודת יד, של ידיים טהורות... ארון זה חצוב בתוך הקיר של בית הכנסת עצמו בעומק כ־2 מטרים, וגובהו אדיר, מגיע עד התקרה, מגיע השמימה... לא! לא נגע בארון, לא נחלל את ארון הברית!...

כולם נאחזו בארבעת העמודים של הארון, שעמד כבר בעירומו, כי קודם לכן הסירו הז'נרדם את פרוכת הקטיפה הלבנה שנשארה עדיין מאז אתמול, מאז חג הפסח..... נאחזו בנחשים עשוים עץ שהתפתלו מסביב לעמודים, נאחזו בהם עם ציפורניהם והעיפו מבטם אל 2 האריות מעץ שעמדו בפסגת הארון ושמרו על לוחות הברית, הביטו אל האריות מהם בקשו עזרה ולשמור על הארון, לבל יישחת... ולא זזו. הז'נדר שלח לקרוא לשוחט

חיים פקטה, ויביא עמו גרזן... ר' חיים פקטה, החזן הראשי של הקהילה הגיע עם הגרזן בידו, ובראותו המחזה שנתגלה לעיניו, נדם, ולא דבר... עיניו השחורות והיוקדות תמיד, לא הביטו אל־על, ומלמל בשפתיו תפילת לחש... אך לזוז לא יכול, ואז פרץ אחד הז'נדרים אליו, וחטף מידיו את הגרזן, והחל להרוס ולהשמיד את הארון, רסק את דלתותיו, וציווה על הבחורים, הנערים, להוציא את ספרי התורה שבתוך הארון, ואלה לקחו אחד אחד, את 42 ספרי התורה שהיו שם. ובתהלוכה כזו הוציאון מבית הכנסת... זאת היתה תהלוכת אבל של כל הקהילה עצמו... הנערים הזילו דמעותים על כותנות המשי שהיו על ספרי התורה, ובנו של הרב, ה' שלמה צבי הרש יונגרייז בראותו שיירה זו, נתקף בזעקה היסטרית, ואחז בשתי ידיו בראשו, ויילל, אבוי, אוי לקהילתנו, אוי לנו, אבדנו... זה הסוף שלנו...

באותו ערב, החלו לאסוף היהודים מן הכפרים אורה, אויפלו, ואת כל המשפחות עם טפם וילדיהם וזקניהם השכינו אותם בבית הכנסת הגדול, שם שכבו וישנו על קש, על ריצפת בית הכנסת, למחרת העמיסו אותם על עגלות רתומות לסוסים, והובילו אותם לגיטו מטיסלקה. אחרי שגמרו עם יהודי הכפרים, וכל פעם שהבית הכנסת התרוקן אספו שוב יהודים מטשנגר עצמה, לפי רחובות, ורחובות. כל טרנספורט שהה לילה ויום בבית הכנסת, ומשם לגיטו.

מן הכפרים גץ, שימה, סמוש־דרה, אספו את היהודים מבתיהם אל בית הספר הנוצרי שבטוטפלו, גם הם ישנו שם לילה אחד ולמחרת העבירו אותם לגיטו.

העגלות, עליהן הובילו את המשפחות עם מטלטליהם, שייכים היו ליהודים בעלי חוות חקלאיות ובסוסים נהג גוי אחד מן הכפר או מן העיירה ולאחר שהוריד את המשפחה בגיטו הפטיר בקולי קולות, בזו הלשון: „התפטרתי מכם, וכעת העגלה והסוס שלי הם". במשך שבוע ימים, סיימו להעביר את כל יהודי טשנגר וסביבתה, לגיטו מטסלקה, והותר להם לקחת עמם רק את בגדיהם, ומזון לתקופה קצרה. מטשנגר אספו 602 נפשות, כי רק אלה נשארו מכל היהודים שנקראו למחנות עבודה וכפייה. לגיטו הובלו רק ילדים, קשישים ונשים.

ארוכה היתה השיירה... שיירה של עגלות רתומות לסוסים, עמוסי משפחות, עמוסי יהודים מושפלים עד שאול תחתית. השיירה עוברת דרך הרחוב ראשי, כשבשני צידי הכביש עומדים נשי הגויים וילדיהן מביטים לעבר היהודים במבטי זר, ללא כל רגש רחמים, היו כאלה שלא הסתירו את שמחתם, ואף מחאו כף לאטרקציה.... רק בעת שהשיירה עברה ליד בקתות הצוענים שבפאתי העיירה שלחו הם מבטי רחמים, ואולי מבטי עידוד כלפי המושפלים. כי מי כמוהם מכיר הרגשה זו של השפלה...

יושבי העגלות, היו מעוטרים בעיטור „טלאי צהוב", בצורת מגן דוד, שעל פי חוק מיוחד שחוקק לאחר כניסת הגרמנים להונגריה כל יהודי חייב לשאתו על חזהו מגיל 3 ומעלה.

השיירה מגיעה לקצה העיירה, והנה היא נעצרה פתאום. מה קרה? בין הז'נדרים המלווים את השיירה, התרוצצות ובהלה. מה קרה? אולי... לא! מסתבר כי חסר אדם. הרשימה שבידיהם לא מתאימה עם מספר האנשים שעל העגלות. פשוט יש חוסר ברשימת „הסחורה" שעליהם למסור להנהלת הגיטו. מחפשים, עוברים שוב על הרשימה, ושוב סופרים... ונכון הדבר, חסר אחד! היכן הוא? והיכן נעלם? בעוד הם משתוללים, זועקים וצורחים, בא יהודי אחד מכיוון העיר שהתקרב רגלי אל כיוון השיירה, וזה, מסתבר, איש

לא שפוי בדעתו, אשר נזכר כי את טליתו לא לקח עמו, ולכן, מבלי שירגישו בו, חזר ופרץ את דלת ביתו, והוציא את טליתו ושב אל השיירה.

בגיטו שוכנו, ביחד עם יתר יהודי המחוז, יחד 18 אלף נפש. ועל כל הגיטו הפקידו 4 נערי „אס־אס" לא בכדי התרברב בפניהם נער „אס־אס" כבן 16, באומרו: „אני רק בן 16 ואני מפקדם של יותר מ־16.000 איש, האם אני לא גבור?"

בגיטו, שוכנו בחדרים, משפחה ביחד עם משפחה אחרת. בחדר בגודל בינוני שוכנו 25—30 איש, לפי גודל החדר... וכאן החלה תקופת רעב, עינויים למיניהם, במשך 4—5 שבועות, עד אשר הוכנסו לקרונות, והוסעו לאושוויץ.

עינויים מיוחדים, עברו אותם יחידי סגולה, אשר לא שוכנו עם משפחותיהם בחדרים של בתי היהודים בשטח הגיטו. אלה הופרדו והועברו לבית הכנסת הגדול במטסלקה, בשכנות לגיטו... מיוחסים אלה זכו לטיפול מיוחד זה, כי שמותיהם הופיעו ברשימה מיוחדת אשר הוכנה מראש ע"י השלטונות בטשנגר, שידעו עליהם, שהם היו עשירים מהבית, ולהם תכשיטים וכסף. ואלה עונו, והוכו עד זוב דם למען יגלו היכן הסתירו תכשיטיהם וכספם... כי לפני איסוף היהודים, נצטוו עוד בטשנגר, למסור לשלטונות כל תכשיטיהם מזהב וכסף שברשותם, ולפי הכמות שנמסר ע"י יהודי טשנגר, ביודעים כי דווקא בטשנגר שהיהודים ידועים היו כעשירים ואמידים, לא רק כבעלי רכוש דלא ניידי, אלא גם בזהב, וניירות ערך למיניהן.

כל אלה אשר הוכנסו לבית הכנסת הגדול במטסלקה עונו ע"י הז'נדר טשערי הידוע לשימצה. רשע זה, הזמין אליו, בחדר העינויים שם היו לו כלי ענויים למיניהם, חגורות עור, מקלות ארוכות וקצרות עם ראשי ברזל, לשם הזמין קרבנותיו, גברים ונשים, וציווה עליהם להסיר בגדיהם, ועינה אותם בעינויים שדמו לאלה שהשתמשו בזמן האינקויזיציה... ע"מ להוציא מפיהם את המקומות בהם החביאו את כספם. (הז'נדר טשערי נתלה בבודפסט בשנת 1945, תודות לפעילותם בענין של בנימין ומאיר ליכטמן נ"י). בגיטו עצמו, נצטוו הצעירים לשמור בשערים ליד החצרות לבל יצאו האנשים אל מחוץ לבתים. אפילו לא לרחובות הגיטו. הרבנים של העיירות הגדולות, התאספו וערכו תענית ותפילות מיוחדות והתפללו לה' שיעביר את רוע הגזירה...

הרב הקדוש, מו"ה יצחק שאטין, המגיד מישרים של קהילת טשנגר, סרב לגעת באוכל או במשקה. וביום אחד, נעלם מעיני האנשים, ואשתו מרת נוחא לבית יונגרייז גילתה כי עלה והתחבא בחדרון שבתיקרת הגג של הבית, ומאן לאכול או לדבר עם איש. שכב שם על שק, ולאחר ימים מספר, החזיר נשמתו לבוראו, בטהרה... מת מאפיסת כוחות.

בגיטו נצטוו המבוגרים מספר פעמים ביום לעמוד במסדר, בכדי לקבוע אם אין נעדרים.

ביום כ"ז באייר, החלו לשלוח את היהודים מן הגיטו מטסלקה, בקרונות לכיוון אושויץ.

בטרנספורט הראשון, נשלחו, אלה שהיו בבית הכנסת הגדול. אנשים הוכנסו כצאן לטבח יובל, בקרונות מיועדות להובלת בהמות, 80—90 איש בקרון אחד. לקרון 4 אשנבים, שגם עליהם הושמו רשתות מחוטים לגדר תיל. הצפיפות, והדוחק בקרונות היו ללא נשוא, וכך נסעו כשבוע ימים, עד אושוויץ: הובלו כצאן לטבח, ללא מים, ללא אוכל.... דלי אחד הוכנס לכל קרון, וזה שימש לצרכים אישיים של דייריו, לעתים זרקו חיילי האס־אס, כמה ככרות לחם ומרמלדה.

בעת נסיעתם האחרונה, מצאו בסדקים בקרונות, פתקאות שנכתבו ע״י האנשים שהוסעו בטרנספורטים קודמים. בפתק אחד, נמצא רשום בכתב יד בשפה ההונגרית:

„אנשים! אל תיכנסו לקרונות, הרגו עצמכם, תברחו! קרונות אלה מגיעים לאושוויץ, שם ימיתו אתכם, אנחנו כבר יודעים זאת... זה הקץ, תנסו לברוח, או למרוד... הקרונות ממשיכות... אל המוות...״

הטרנספורט הראשון מגיע לתחנה האחרונה ב־2 בחודש יוני 1944... שם נצטוו כולם להשאיר את חפציהם בתוך הקרונות, ולרדת... ומתחילה השיירה הארוכה לצעוד.... צעידה אחרונה של רובם.. השיירה מגיעה לרחבה, שם עומד איש אס־אס במדים מצוחצחים, ומגפיו מבריקים גם בעת שחר זו... זהו ד״ר מנגלה, אשר עומד עם רגלים פסוקות וידו אחת תחובה בפתח העליון של הצווארון במעילו, ומראה עם אצבע אחת ימינה ושמאלה... (מי לימין... הולך כביכול לעבוד, ומי לשמאל הולך... לבית רחצה...) האנשים אז לא ידעו מה פשר, ומה מטרת שני הכיוונים האלה, לא ידעו איזה צד הוא הטוב, או פחות רע... והלכו... הלכו עפ״י הכיוון שציוו עליהם, אין ברירה ואין בחירה... האצבע המראה זו של הרשע, קבעה את גורל המצייתים ללא סייג...

ההולכים שמאלה, מפנים מבטיהם לאחור, כי זה מבטם האחרון אל יקיריהם שהפרידו אותם... ויודעים הם כי זו דרכם האחרונה... הולכים... צועדים אל בית הרחצה, שם חושבים לטהר עצמם לפני שיתאחדו נשמותיהם הטהורות עם נשמות אבותיהם, שנקברו בטשנגר, ועל קבריהם שם מצבת שיש או אבן, מציינת שמם ותאריך פטירתם. אך הם בעצמם, גם לזאת לא זכו...

פ ר ק ז׳

אחרי החורבן

אביב, שנת 1945, חזרנו מתי מספר, לעיירתנו טשנגר, שארית הפליטה... לאחר החורבן הנורא אשר פקד את כל בית ישראל... כולנו שרויים בצער... מצאנו את קן משפחתינו ריק מיקירינו.. ללא הורים, וללא אחים ואחיות, גלמודים ואובדי עצות... בבתים רק הקירות... כל התקוות כי בחוזרנו לבתינו, נמצא שם את את יקירנו מחכים לנו, נמוגו... תקוות שווא היו המה. רק הצעירים, שהיו במחנות עבודה, או בעבודות בבתי חרושת לנשק אצל הגרמנים שהחזיקו מעמד בעינויים למיניהם אשר עברו, רק אלה חזרו, מכל משפחה אולי חזר אחד, אולי שניים. אולי אף לא אחד...

על הארץ ישבנו ובכינו... בכי מר על אבדן יקירינו... על טבח עמינו... על הורינו שעלו על מוקדות הכבשנים בגיא אושביץ.. על קידוש השם ועם... על קהילתנו השוממה, על חורבן מקדש ה׳, על הקדושים השואגים, קבורי חיים מתוך בורות, על זקנינו וטפינו, על אחיותנו, ועל אחינו, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב. חגרנו שקים, והתאבלנו, ולא רצינו להמשיך...

אט אט חזרו עוד אחדים, וכל אחד נוכח במשך הזמן כי אין אפשרות להקים בתים ומשפחות על חורבותיה... באותו המקום שיקירינו ואנחנו סבלנו, ורק במקום אחד נוכל לקיים עם לבטח ישכון... והוא: על אדמת ישראל...

רק במקום זה, נוכל לגדל בנים, משוחררים מפחד הגויים, ולחיות בתור עם חפשי, ובחרות... רובנו עלינו ארצה... ובמלחמת השחרור נלחמו כבר אחדים מאתנו בחזיתות, למען גאולת ושחרור מולדתנו, והיו כאלה שנפצעו במלחמה זו... וזו היתה מלחמה בעד ארצנו אנו, ולא בארצות הניכר, וגשר האש שנמתח, בין האש והלהבות שהתעלו מכבשני אושוויץ ודאכו, עד האש שעלתה בקרבות של מלחמת השחרור... הוא הגשר שהוביל לשערי הארץ, ודרכו נכנסנו גם אנו, יוצאי טשנגר, עם שאר שארית הפליטה, מכל הגלויות של ארצות השואה...

רוב רובנו, יוצאי טשנגר וסביבתה, נמצאים אתנו כאן בארץ, כ־100 במספר, והקמנו

שער „בית־העלמין" בטשנגר

כאן משפחות בישראל, וכשליש מאחינו נמצאים עדיין פזורים בארצות הגולה ביבשות אירופה, אמריקה ואוסטרליה.

בטשנגר עצמה, לא נותר אף יהודי, ובית הכנסת הגדול והקדוש שלנו, נהרס בשנת 1963.

אחדים מזקני העיירה, ד"ר קסוויץ לסלו, לאוטמן לזר, ברגר מרטון ז"ל, ובראשותו של ראש הקהילה האחרון, מר ברגר פרנץ נ"י דאגו לכך, ומכרו חלק מן הרכוש הנותר של הקהילה. ובשנת 1962 הקימו גדר בטון גבוה מסביב בית העלמין בטשנגר, שם טמונים הצדיקים הגדולים, ומיסדי הקהילה שנפטרו לפני השואה. ומאחר וקדושי השואה שהומתו ונשרפו על קידוש השם יתברך, וגם קבר וציון לא נשאר להם, ובכדי שאנו, שארית הפליטה, נוכל להתאסף בצוותא ביום הזכרון, החלטנו והקמנו בשנת 1960, בהר־ציון בירושלים עיר הקודש, מצבת זכרון, לזכרון עולם, ושם, בכל שנה ושנה אנו עולים לרגל ביום האזכרה והוא: י"ב דחודש סיון ואומרים קדיש כללי.

ואומרים:

יזכור ה'

את קדושי טשנגר וסביבתה, אבות ובנים, אמהות ובנות, ילדים וטף, שנהרגו, נשרפו חיים תטבעו, נחנקו, עתו עד מות, נורו ונקברו חיים על יהדותם. הי"ד.

יזכור ה'

את הקרבנות היקרים הי"ד נצרור נשמתם בצרור החיים, יזכור ה' את רבינו זצ"ל, את בתי הכנסת, וספרי הקודש שנחרבו, ואת ישיבה הרמה עם תלמידיה, ה' ינקום דמם...

מצבת הזכרון במרתף־השואה בהר־ציון
בירושלים

"יזכור"
לטשנגר בחורבנה

„בלע ישראל
בלע כל ארמונותיה
שחת מבצריו"
(איכה ב׳ ה׳)

טירת „מקדשנו" המועט
ומולו בית הרב
שעריהם נסגרו לעולמי עד
הכל נהרס — ונחרב
עוללים ויונקים — זקנים — תשושי כח
אבות אמהות ובנים
נדחסו בקרבה — בידי טרופי־מח
רוצחים — אכזרים שפלים
גל מחרבה — בקדש בפנים
הכל נעקר ונרמס
עינויים מחרידים — עזקת אימים
כבודם בקלון האמר — והס
רעים אהובים — כצאן לטבח — ממנה הובלו
הנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו.

בית העלמין — על ישני העפר ואפר
עדיין על „תילו" בדומיה
חבל על דאבדין — קדושים לאין חקר
היו לשם — לתפארת ולתהילה
וי לדור — שבגורלו יצא הקצף
ונמנע להשתטח על קברם,
רב ריבינו — דן דיננו ה׳ בשצף
ישלם לאויבי נפשנו כגמולם.
בימינו זכנו ה׳ — לבקר עפרם
לשפוך שיחנו ולבכות בקול רם
נחלת אבות — נכס השריד — לנו שמור
לעת ייהפך התוהו־ובהו — לדרור
הרם קרן עמך — את העמלקים זכור
ושפוך חמתך עליהם בזה הדור.

פרק ח׳

אישים ודמויות

בבואנו לספר על אישים ודמויות בעיירת טשנגר, צר לי מאוד שאיני יכול לגולל את כל היריעה, על כל הדמויות של הקדושים. הקדשתי כאן מקום לאלה אשר בתוקף תפקידם שימשו „כלי קודש" בעיירתנו: דיינים, שוחטים, מורים ומחנכים, ראשי ופרנסי הקהילה באחרית הימים. אלה עיצבו את דמותה של הקהילה, ודוגמת חייהם שימשה לקהילה כמורה דרך, והמורים המחנכים בבתי הספר, ב„חדר" ובבתי מדרש, דאגו לחרוש תלם בהם יתהלכו, ודרך זו תהיה... דרכי ה׳...

המגיד

הגאון הקדוש מו״ה יהושע שאטין הי״ד

הגאון ר׳ יהושע שאטין זצ״ל ,שימש כמגיד ישרים של הקהילה. אינני ראוי לכך לתאר קוים מדמותו המזהירה, של נפשו, שהיתה חצובה ממקור האור ומתפארת שבחסד. אסתפק בשרטוט קוים בודדים מדמותו, שגולת הכותרת בהם: אדם ירא שמים בסתר ובגלוי ומורה דרך לעמו. היה למדן, צדיק, וצנוע בהליכותיו. ירא את אלקים ואדם, בעל מידות תרומיות ותכונות נפשיות נעלות...

דרשותיו נשמעו בכל יום שבת בשעה 4 אחרי הצהרים, באולם הגדול, שם התאספו כל הקהילה מנער ועד זקן, ושמעו מפיו, פניני דרשותיו, על פרשת השבוע, ופרקי אבות, מתובלים דברי תוכחה לרוב, בלשונו העדינה.

דברים אלה יצאו מן הלב, ונכנסו אל לב צאן מרעיתו. דברים אלה היו מזון רוחני לכל ימות השבוע. מדבריו אזרו כוח לשאת בעול החיים, בצרות הגוף והנפש.

בערבים, בימות החול, לימד משניות בחוג לומדי משניות, ודבריו היו כפנינים במצולת הים נמצאו....

בחייו הפרטיים, עסק כבעל דפוס, ועשה מלאכתו באמונה וביושר, והיה איש אמת בכל דרכיו.

מעולם לא הרים קולו, דבר בנעימות, וזכה בכבוד גדול מצד כל העדה. בעת שהלך אל בית הכנסת, או אל בית־המדרש, ומשם לביתו, הליכתו היתה במתינות ובענווה, הלך כשפניו מופנים אל קיר הבתים.

היה מצאצאי רבנים ולמדנים. וכן היה גיסו של הרב דאתרא הרב מו״ה אשר אנשיל הלוי יונגרייז הי״ד. וחתנו של הגאון הקדוש מו״ה אברהם יונגרייז זצ״ל.

מסר נשמתו לבוראו, בגיטו מטיסלקה בשנת תש״ד עוד בטרם אויבי ישראל הספיקו לנגוע בגופו, ה׳ ינקום דמו.

מו״ה ר׳ חיים פקטה הי״ד

ר׳ חיים פקטה ז״ל, שימש כשוחט, וכחזן העדה, ובתור שכזה, ברחוב ובבואו בקהל עדתו, לבושו היה בהתאם לדרישת אנשי קהילתו, לבוש שחור עם מקבעת ביבר, אך במחיצת אנשי ביתו הלך כשלבושו בקטש ושטרימל על ראשו, כי ממשפחת חסידים מוצאו.

אהוב ומקובל על אנשי הקהילה, גם מפני אישיותו החביבה, והן בגלל קולו הערב.

נוסח תפילתו, בתפילות מוסף בימים הנוראים, ותפלית כל נדרי, כשבנו בכורו משה׳לה, וכן משה אליעש שימשו לו כמשוררים, ועזרו כנגדו בתפילות אלה, לא יישכח מלב אנשי הקהילה.

היה גם בעל קריאה. ידוע כתלמיד חכם מובהק, צנוע ונחבא אל הכלים, ובביתו, עד שעות המאוחרות בלילה שקד על תלמודו, וקול ניגון לימודו בגמרא, נשמע למרחקים.

נאסף עם בני משפחתו לגיטו, ומשם הובל לאושוויץ וניספה בשואה. הי״ד.

מו״ה יעקב אליעש, מלמד דרדקי זצ״ל

ר׳ יעקב אליעש, שימש כ־34 שנים, כמלמד דרדקי של הקהילה. אליו הגיעו כל הילדים גילאי 3—4, ובחדרו הכירו את ה„קומץ אלף או...״ הוא הוא אשר נטע בלב

ר׳ יעקב בן משה אליעש זצ״ל
נפטר ב1.2.1941

כל ילד וילד אהבת הלימודים ב„חדר״. הוא הוא אשר גידל, במשך 3 דורות, את ילדי העיירה, והחדיר בכולם, הכרת צורת אותיות הקדושות בלשון הקודש. הוא הוא, אשר, באהבתו הגדולה לילדי העיירה, התייחס אליהם כאל ילדיו הוא. חרד לגורלם גם לאחר

שסיימו תקופת לימודיהם בחדר שלו, ושלחם לכיתות יותר גבוהות. התענין בגורלם, התענין בהתקדמותם, כי רגש אחריותו כלפיהם נמשך גם לאחר מכן.

ידוע היה כלמדן, חכם בתורה, אף בלימודי חולין לא היה זר, ואנשי הקהילה התייעצו עמו בעניני מסחר ועסקים. למרות שהוא בעצמו לא התעסק בכגון אלה, מלבד מלימודי תורה ועבודת קודש.

לא פעם עזר לנצרכים, ולווה כסף מחסכונותיו לאלה שפנו אליו. וידועים מקרים, שמעולם לא הוחזרו לו הלוואות אלה, וגם זאת קבל באהבה ובהרגשת סיפוק שעזר לזולת.

ר׳ יעקב אליעש, הגיע לטשנגר בשנת 1908, ומיד נבחר כמורה ומלמד בקהילה. כל הגברים, מיוצאי טשנגר, אשר חיים היום בכל קצוות תבל, באשר הם, כולם תלמידיו היו, וזוכרים לו חסד, כי ממנו למדו אהבת התורה ואהבת ה׳. זכותו תגן עלינו, אמן.

מו״הר׳ יחיאל קליין הי״ד

ר׳ יחיאל קליין, כיהן במשך כ־15 שנה, כמלמד ב„חדר״ לגילאי 8—12. איש חרוץ וירא שמים היה. קפדן ביותר היה כלפי תלמידיו, ולא חסך שבט מתלמידיו. אימרתו המפורסמת: אין תלמיד שלא ידע ללמוד, ישנו תלמיד שלא רוצה ללמוד, ובאם לא רוצה יש לכפות עליו עד שירצה, ואז גם ידע....

שעוריו בחדר החלו כבר בשעה 5 לפנות בוקר. הוא החדיר בתלמידיו, יראת שמים ויראת הבורה, הכין תלמידיו הרבים לעבודת הקודש.

בנעוריו, למד גם לימודי חול ובקי הי׳ה גם בחיים המודרניים. ואחרי שהתחתן התמסר רק ללימודי קודש, והצטער בכל ימי חייו על השעות הרבות שאבדו במשחקי חולין.

תלמידיו העריצו אותו, והוריהם כיבדו אותו. לא היה גבול להערכה אליו מצד ראשי הקהילה, ביחוד בגלל שיטת הקפדנות, בה נהג כלפי תלמידיו, ללא כל פשרות. האבות הקפידו מאד שבנם יגיע בשעה היעודה להתחלת הלימודים, צפויים היו, הם ההורים, לנזיפה מצידו, כי לא רק מצד התלמידים דרש קפדנות, אלא גם מהוריהם, שהם יסייעו לבניהם הם, להגיע בזמן ללימודים, וכן דרש מהם שבמידת הצורך יעזרו להם גם בהכנת שעוריהם. כי כמו שהמחנך אחראי לחינוך תלמידיו, ההורים גם הם שותפים למשימה זו, ובכוחות משותפים מצד ההורה ומצד המחנך, ניתן להבטיח הצלחת המשימה.

לימודיו, בפרשת השבוע ובגמרא, היו ברמה גבוהה ב׳יותר, ודרש מתלמידיו רמה גבוהה יותר ממה שנדרש בדרך כלל מילדים בגילים אלה.

מי מאיתנו ישכח את שעוריו בחומש, בפרשת ויחי, „שמעון ולוי אחים״. או את שעוריו ב„ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל״ זו משנתו של „הספדו״ של יעקב אבינו על רחל אשתו.

ר׳ יחיאל, נספה בשואה, עם משפחתו הגדולה, הי״ד.

מו״ה ר׳ משה יוסף גרינפלד הי״ד, ראש הקהל

ר׳ משה יוסף גרינפלד, שימש בתפקיד ראש הקהל של העיירה במשך כ־14 שנים, בהפסקות קצרות. מטובי ראשוני עסקני הציבור היה.

ר׳ משה יוסף גרינפלד נוהג היה לקום בלילה ללמוד, וידוע היה לכל כי היה הראשון שהגיע ופתח את בית המדרש, למרות שבא ממרחק של כ־2 ק״מ עד בית המדרש, והצטרף

לאחדים שגרו בסביבת בית המדרש, והתיישבו בשעה 3 לפנות בוקר ולמדו גמרא ומשניות.

בשעה 3 לפנות בוקר, שמעו דיירי רחוב הרכבת את צעדיו הקטנים, כשהולך אל בית המדרש, ואפילו הגויים, להבדיל, כיוונו את עבודתם לצעדים אלה, לפיהם ידעו לקום אל עבודתם הם.

היה פיקח, ממולח, תוסס, ער וחי בכל פעולותיו. בחייו הפרטיים עסק במכירת עצים ורעפים, ועשיר גדול היה, ונתבכרו בו 3 כתרים: כתר תורה, כתר מלוכה, וכתר עושר.

מכובד ומקובל על הבריות היה, וזכה באהדת הציבור. עד ימיו האחרונים לא פסק פומיה מגירסתא ותמיד אפשר היה לשמוע את פיו שלא פסק מלמלל דברי־תורה, וכל הדרך היה קורא בעל פה פרקי משניות.

ניספה בשואה עם בני משפחתו, זכותו תגן עלינו.

ר׳ יוסף בן נפתלי פרידמן, גבאי הקהילה, הי״ד

אבי ז״ל, היה עסקן ציבור, ושימש כגבאי בבית הכנסת הגדול, עד איסוף היהודים לגיטו מטיסלקה, בשנת תש״ד.

נבחר לתפקיד זה בשנת 1924, והיה מכובד ומקובל על הבריות, וזכה באהדת הציבור. היה פעיל, בעל מרץ ויוזמה, עושה ומעשה. כל זמנו הקדיש לעניני הציבור, ובשעות הבוקר המוקדמות, בעת שליווה אותי בילדותי אל החדר, השתתף יום־יום בלימודי גמרא ומשניות, בחוג לומדי תורה בבוקר.

רבים השכימו לפתח ביתינו, לקבל מפי אבי ז״ל עצה והדרכה, הן בשטח עסקים, והן בשטן אחר. כי מלבד פיקחותו, קשר קשרים רבים עם השלטונות, ובתוקף תפקידו ידע להשיג מבוקשותיהם של הבאים אליו, מבני הקהילה.

פעילותו בשטח הציבורי היה ללא גבול, כגבאי, היה ממונה על ניהול כל עניני הקהילה הן בשטח הדת והן בשטח תקציב, חינוך בבתי הספר השונים של הקהילה, וידע להשיט ענינים אלה כהגאי את ספינתו, בכל המצבים. 20 שנים כיהן כגבאי ועסקן.

אבי, ר׳ יוסף פרידמן נלקח בגיל 50 לגיטו מטיסלקה ביחד עם אמי, מרת דינה לבית ריינגווירץ ואחותי חיה שרה, וניספו בשואה האיומה. ה׳ ינקום דמם.

מו״ה ר׳ מנדל דסקל, ש״ץ דקהילת טשנגר, הי״ד

בבואי לצייר קווים לדמותו המזהירה של השוחט ר׳ מנדל דסקל, ראשית יש לציין כי כל הקהילה וכן כל באי עירנו הקטנה, ראו בו התגשמותה של דמות אב־טיפוסית של שליח ציבור. תכונותיו הנעלות כאדם, ואישיותו הרב־צדדית, הביאו לכך, שכל אנשי הקהילה, והרב בראשם, חיבבוהו מקטן ועד גדול, והיה מעורה בחיי הקהילה, גם מחוץ למלוי תפקידו. ולא היה מאורע חברתי, או מאורע משפחתי כלשהו, שר׳ מנדל דסקל לא לקח חלק בהן. ולא כשוחט הקהילה, ולא כאיש הקהילה, אלא כדמות מרכזית חברתית. לא היתה שיחה שהשתתף בה, ולא הוא שעמד במרכז ההתענינות. התברך בחוש הומור וצלילות מחשבה בריאה וטבעית. ישרותו ונאמנותו לקהילה, קנו לו שם בין יתר הקהילות השכנות. כבעל תפילה, נוסח תפילתו בקול הבס שלו, לפי נוסחי התפילות

עתיקי היומין, מן הערבים ביותר לאוזן היו, וזקני העדה כצעיריה, לא ויתרו על שמיעתן עד ימיה האחרונים של הקהילה, בשנת 1944.

מי שלא שמע אותו, בתפילת שחרית בימים הנוראים, כשהתחיל בתפילת „המלך יושב על כסא רם ונשא" לא ידע תפילת שחרית לפי נוסח עתיק יומין, מהי...

בעת שעמד לפני התיבה, לבקש רחמים על שולחיו, להתחנן על קהילתו אשר שלחוהו, היה פירקו נאה וזקנו מגודל וקולו נעים ומעורב בדעת עם הבריות.

יהי זכרו ברוך.

פרק ט׳

זכרונות...

ברטט, אני פותח פרק זה, שקראתי לו „זכרונות". כי כמו חברי, המשתתפים בכתיבת פרק זה, גם אנכי, חוזרים, בזכרונותינו, אל העיירה, בה גדלנו, אל העיירה בה חיו יקירינו, הורינו ואחינו הקדושים. העיירה אשר איננה עוד, העיירה אשר לא קיימת יותר עבורנו.... המקום אשר איבד את תוכנו... כי העיירה בשבילנו היתה הקהילה.. והקהילה היוותה פינה אחת שהיתה מעין מקדש מעט בתוך חיי החולין של העיירה... ופינה זו, הקהילה הזאת איננה עוד... ולא תהיה לעולם. כי יקירינו, שמילאו את הפינה הזו, אינם עוד בחיים.

ועל אלה אני בוכיה... על אלה, עיני עיני יורדה מים... „על בית ישראל, ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב.

העורך

לזכר משפחתי

הורי, שלמה ומטיל רוזנברג זצ"ל גרו בטשנגר משנת 1887.

במשימה כשליח צבור ושו"ב של הקהילה ראו שליחות ומילאו זאת ביראת שמים, בנאמנות, במסירות ובתעודה עמוקה ליהדות ולעם ישראל.

תוכן חיינו היה לימוד תורה בהתמדה, תפילה בציבור ערב ובוקר וקדושת שבת וחגים.

זכורים לנו ההתלהבות של שמחת מצוה, אבל ויגון של ימי תענית, חורבן בית המקדש בימי תשעה באב, בימים הנוראים.

פרנסתם, עד כמה שהיתה קשה, ראו בעזרה הדדית מצוה גדולה, קבלת אורחים על כל סוגיהם היה תדיר ואם הצליחו לעזור להם גרם דבר להם סיפוק והנאה. ביקור של שליחי ארץ ישראל גרמו לחוויה מיוחדת לכל הקהילה.

אנו משוכנעים, שהלך רוח זה שהיה מושרש בבני קהילתנו, יש לה חלק רציני בזה שלמרות השואה, נמצאים בני סביבתנו במספר נכבד בארץ.

עד 1944 היינו 10 אחים וכל בני משפחתם בחיים, היום זה גורלם:

יחיאל (מכיאל) מהמשפחה עם 6 ילדים ניצל רק אחד — שלמה — נמצא עם משפחתו בארץ.

רחל (רוז׳י) לא השאירה אחריה שריד.

אברהם (באוי) נפטר השנה, שיכל במחנות 3 ילדים, שלשה ילדים נמצאים בארה"ב.
משה אריה (שאריו) ניצלו כולם, ונמצאים בארץ.
מרדכי (פארצי), נשאר בודד, אשתו וששת הילדים ניספו, גר בארץ.
דוד (דוצי), אשתו ושני ילדיו ניספו. שני ילדיו האחרים, הלן ושלמה עם משפחתם וכן הוא עם רעיתו נמצאים בארץ.
אסתר, נשאר מכל משפחתה בתה, נמצאת בחו"ל.
שמואל מאיר נמצא בארץ עם ילדיו, ציפורה, שלמה ואסתר.
יצחק זאב (וולויש) נפל קרבן עם כל משפחתו.
צבי אליהו (הארשו) גר בבודאפסט עם שני ילדיו.

משה אריה רוזנברג, רמת־גן

לזכר קהילתנו

„המילה נעלמת, הכתב נשאר", אמרו הרומאים, אבל אחרי השואה גם הכתב עלה באש ונעלם.

מזכרוני אביא בפניכם את אשר אני יודע על טשנגר, כפר מולדתי. טשנגר הוא כפר גדול במחוז סטמר, ליד הנהר סמוש, מספר תושביו היה כ־9000 נפש, 10% מהם יהודים. ההתישבות הראשונה בטשנגר היתה במאה ה־14, המלך סיגמונד כינס בו כנס לאומי.

היהודים התישבו בטשנגר לפני כ־200 שנה, עדים לכך המצבות שבבית הקברות היהודי.

את תולדות יהודי טשנגר התחיל לכתוב אחי. באותו זמן הייתי אני במחנה עבודה וכשחזרתי לא מצאתי זכר לעבודתו. יהודי טשנגר חיו חיים מסורתיים וקהילתיים, הודות לרב המכובד והאהוב הרב יונגרייז, הקהילה הפעילה בתי ספר עם שתי כיתות. כשאני למדתי בבית הספר היו המורים מר מ' קסוביץ ורעייתו, אחריהם באו מר ג' גנדר (שהיה חתנם של המורים הותיקים) וגב' ג' באלאג'. רמת הלימודים היתה גבוהה עד כדי כך שאנשי הכפר הלא יהודיים שלחו את ילדיהם ללמוד בבית ספר זה. הקהילה הקימה עוד „תלמוד תורה", מוריו היו י' אליעש ומ' קליין.

שוחטי הקהילה היו מ' דסקל וח' פקטה, הם מילאו את התפקיד של שליחי ציבור. גם נשי הקהילה היו פעילות מאוד במסורת של יהודיות לטובת הנזקקים. הן ערכו מסיבות, ארגנו תרומות לעת חג וכו'.

מכל הקהילה חזרו כ־10% בלבד, רובם צעירים, שהיו במחנות העבודה. היום אין יהודי בכפר, בית הכנסת נהרס, בית הקברות גודר על ידי היהודים שחזרו, אולי זה עוד קיים.

הרבה מאלה שחזרו חיים כיום בישראל, ואחרים בכל חלקי תבל.

לא רציתי להבליט שמות, מאחר ויהודי טשנגר כולם כאחד, בנו את הקהילה היפה.

מאז הזמנים העתיקים התרגלנו להקים מצבה לזכר טובי עמנו על קברם. אבל אנו לא יודעים איפוא הם, במקום מצבה מילים אלו ישמרו על זכרם.

אני מסיים עם תפילתנו היומית: „שומר ישראל שמור שארית ישראל".

קאופמן ליוש, ירושלים

זכור! ואל תשכח!

מזה עשרים ושתים שנים איני יכול להשתחרר מהמחשבה שרובצת עלינו אשמה איומה, על שאנו — בני הנעורים דאז, לא עשינו מספיק — לא עשינו דבר למען יקירינו, כדי לנסות למנוע מהם גורלם המר, להיות מושפלים, מגונים ונדונים לטבח.

האמנו בנאיביות לשמועות שהפיצו השלטונות, שאין כל סיבה לדאגה, וכל הנלקחים בעל־כרחם, נלקחים הם לעבודות פרודוקטיביות, לתרום חלקם למאמץ המלחמתי, כשם שנלקחנו אנו, הצעירים, לעבודות כפיה. אך אם גם התגנב לליבנו שמץ של חשד על האיום והנורא העשוי להתחולל — על תוכנית זדונית שנולדה במוחות כמה מטורפים שואפי דם — נאחזנו באשליה שיבוא לעזרתנו „כח עליון" אשר יעצור את הלבה השוטפת במדרון הר הגעש, רצינו להאמין ש„אצלנו זה לא יכול לקרות"...

על נאיביות שכזו אי אפשר לסלוח!

אמנם, הטרגדיה באה והתרחשה במהירות מסחררת והמאורעות התחוללו בתכיפות רבה, ולמשל בין פעולת הריכוז בגיטאות ובין ההובלה לשמד עבר רק חודש ימים, אם גם חודש קצר זה חייב היה להיות מנוצל לפחות להפרעות, לגרימת שיבושים בקצב הביצוע ובלוח הזמנים של „הפתרון הסופי", להפרת הסדר והמשמעת אשר היו הכרחיים לבצוע חלק ונקי, להאטת הקצב, ולשבירת בטחונם היהיר של המרצחים, ביכולתם לבצע כל שברצונם בלי שום התנגדות. כל זה לא עשינו, אך קיווינו מאחרים שיעשו למעננו — מבנות הברית ומכוחות עליונים.

מאשליה מרה זו נתפכחנו מאוחר מדי, כשהרכבות כבר דהרו על אדמת פולין, כשלבנו נצבט בקרבנו מפחד המוות, רק אז נוכחנו לדעת שאין מלבדנו אשר דואג לגורלנו, ואין לצפות מאחרים מה שאנו לא עשינו.

על כל אשר לא עשינו, על חובתנו אשר מוטלת היתה עלינו ולא מלאנו — על כך חייבים אנו לזכור ולא לשכוח — כי זה מה שנשאר לנו היום לעשות למען זכרם של קדושינו.

משה כץ, פתח־תקוה

עירנו הקטנה טשנגר

כדי להעלות בכתב, לזכרון עד, את זכר עיר מגורי, ק"ק טשנגר, עירו של הגאון הצדיק בעל „מנוחת אשר" זצ"ל, עלי להזכיר בראש וראשונה את מידת „אהבת־ישראל" ונדיבות הלב, והושטת העזרה המכסימלית לכל יהודי שנזדמן לעיר זו, בלי יוצא מן הכלל.

ק"ק טשנגר, היתה קהילה בנוסח אשכנזי מובהק, בכל המובנים, קהילה אורתודוכסית מובהקת, אשר אנשיה היו, יהודים יראים ושלמים הנזהרים ומקפידים במצוה קלה כבחמורה. רב העיירה היה נכדו של הרב הגה"צ „בעל מנוחת אשר", הרב אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצ"ל. ורב זה, רבינו הזקן,לעת זיקנתו ביקש ונתמלאה בקשתו ע"י הקהילה, והסכימו לבחור בבנו המושלם, הרה"ג ר' אריה, להיות רב, ואב בית־דין, בתור „רב־צעיר" (כעת נמצא באמריקה נ"י).

העיר טשנגר הפכה, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם למרכז מסחרי לכל המחוז, בעקבות השינויים המדיניים שחלו באיזור ההוא אחרי מלחמת העולם הראשונה.

העיר הגדולה סטמר שבקרבתה, צורפה למדינת רומניה, וכך הפכה טשנגר לנקודה חשובה ומרכזית מבחינה כלכלית ומסחרית, עבור כל הסביבה. מדי שבוע בשבוע, התקיים שם יריד גדול, בו מכרו האיכרים מכל הסביבה, את תוצרתם החקלאית המגוונת (הם עסקו בעי״קר בפלחה, כרמים, לול ורפת) ובשוק עצמו קנו לעצמם את צרכים בתוצרת התעשייתית מן הסוחרים — שהיו ברובם מאחינו בני־ישראל, שעסקו בימים ההם רובם ככולם במסחר — ואשר נהרו לטשנגר בהמוניהם ליום היריד. אחת לחודש ביום השישי בשבוע, בערב שבת, התקיים יריד חודשי גדול ממדים. ליריד זה באו סוחרים למיניהם מקרוב ומרחוק, ואף ממקומות מרוחקים ביותר, ממחוזות אחרים ורחוקים. ולא כולם הספיקו לנסוע לביתם לשבת, ונשארו בעיר המון יהודים זרים, ואז נתגלתה במלוא צורתה מידת אהבת־ישראל והכנסת אורחים של אנשי קהילה נפלאה זו... ולא אמר מעולם יהודי ,,וצר לו המקום בטשנגר ללון שם״. בני המקום כולם, קבלום בסבר פנים יפות, וכאורחים ממש, למרות העובדה שסוחרים אלה היו בבחינת מתחרים לבני המקום, ובאו לשם למכור סחורתם הם.

באו גם אורחים מסוג אחר: ואלה החסידים, אשר באו לטשנגר במסעם לאדמו״רים למיניהם, לרבי יוליש נ״י לעיר סטמר שמעבר לגבול, וכן לאדמו״רים אחרים ששכנו כבוד בערים שמעבר לגבול, ביחוד לפני הימים הנוראים, וחג־הפסח, ובטשנגר חפשו אפשרויות לגליות, או בלתי לגליות לעבור את הגבול, ובינתיים שהו מספר ימים בטשנגר עצמה. ולמרות שאנשי קהילת טשנגר לא נמנו בתור חסידים, וכפי שכתבתי היו אלה ,,אשכנזים״ מובהקים, שאפילו התנגדו לחסידות, ולא נהגו לנסוע לאדמו״רים, ולמרות שמינהג החסידים היו על פי שיטה אחרת, הבינו אנשי קהילת טשנגר כי ,,אלו ואלו דברי אלקים חיים״, והתיחסו אליהם בכבוד וברגש אחווה מובהק, קרבום וקבלום בסבר פנים יפות ובאהבה ללא גבול, סיפקו את כל צרכיהם בעת שהותם בעיר, וכן הושיטו להם עזרה מליאה להשגת מטרתם, וכך לאט לאט, במרוצת השנים, אורחים אלה, הפכו את שהותם הזמנית, להשתקעות קבע בעיר, והתחתנו גם עם בנות המקום, או שהביאו עמם משפחותיהם ,ומצאו בעיר יסוד להקים קן משפחה.

כשלעצמי, הגעתי לעיר זו בתור אברך צעיר, מחניכי ישיבת קלוב הידועה כישיבה החסידית ביותר בכל ישיבות הונגריה של אותם הימים. עובדה זו לא מנעה בעד אנשי קהילת טשנגר להתיחס אלי באופן היפה ביותר, ולעזור לי בכל שיוכלו, בכל אשר היתה דרושה לי, בתור סוחר ואזרח חדש של אותה עיר.

התפילה בבתי הכנסת, ובבתי המידרש, היתה בנוסח אשכנזי מובהק, וכן כל המנהגים בהתאם לכך. אך לאט לאט, לאחר שהתווספו לקהילה, מספר חסידים כמוני, הורגשה השפעתנו יותר ויותר, אנשי המקום הוותיקים, האשכנזים, באו לבית מדרשנו בהושענה־רבה להקפות. ובמרוצת השנים, הגענו לכך שארגנו אנחנו, החסידים, שטיבל חסידי ושם התפללנו בנוסח ספרד. בטשנגר זו ששם מאות בשנים התפילה בנוסח אשכנז מבחינת מצווה קדושה היתה ואך ורק בנוסח אשכנז... ובמרוצת השנים, רבים, גם מהוותיקים הצטרפו אלינו, ושני הפלגים חיו זה בצד זה באחווה ובשלום, חבל על דאבדין! שהרי מכל אותם היהודים הטובים והכשרים, הן אשכנזים והן החסידים, שהלכו כולם בדרך הישר... ואם אחד נמצא בצרה, קיימו תמיד כלפיו את צוו תורתנו הקדושה: ,,הקים תקום והחזקת בו״, כי כולם כאחד קמו ועזרו לו ולבני משפחתו, שלא יפול...

ומכל אותה קהילה סולידית ומלוכדת, נשארו רק מתי מעט, גם אלה מפוזרים

בארבע כנפות תבל. מוסדותיה היפים והקדושים, היו כלא היו, ונשארו שם רק הצדיקים שוכני אפר... אשר בבית העלמין.

מהרישומים על המצבות בבית העלמין העתיק שבטשנגר, נוכחנו לדעת, וגלינו, כי בעיר טשנגר היתה קהילה יהודית וותיקה יותר מאשר בעיר הגדולה והמפורסמת, סטמר. בין המצבות העתיקות, מצאנו מצבה אחת, של בת הרהגה"צ המפורסם מקלוב, הידוע בכנוי „דער אלטער קלאוועך צדיק" זי"ע, שהיאהר־צייט שלו בז' אדר ועל פי הרשומים על המצבות נוכחנו שלפני הבעל מנות־אשר זצוק"ל היו כבר שני רבנים אב"ד צדיקים וקדושים. וזכורני, שספרו זקני העדה באזנינו, את הסיפור האמיתי הבא: בעל ה„ישמח־משה" מאויהל, זי"ע, שלח בערב פסח מצות־מצווה לרב מטשנגר על ידי פרש. והמצות הגיעו לרב מטשנגר בעודם חמות מאפייה. וזה בגלל הסיבה מכיוון שהיתה לאותו הפרש־שליח „קפיצת־הדרך" ע"מ שהרב מטשנגר יאכל מצות אלו בעודן חמות.

זכות הקדושים האלה תגן עלינו, יוצאי טשנגר, שנזכה להחזיק מעמד באמונה שלימה, ונחיה חיי־תורה ויראה ושום רוח־מזיקה לא תשלוט בנו ח"ו. ונזכה להרמת קרן ישראל, והתורה, ולגאולה אמיתית בב"א.

יוסף מרדכי בן יצחק דוידוביץ, בני־ברק

ימי האחרונים בבית הורי

ה־19 במארס 1944, התאריך הגורלי הזה נחרת עמוק בזכרונות יהודי הונגריה. יום בו תופפו מגפי הצורר הנאצי על אדמת הונגריה. קול התרועה שליווה את הכיבוש חדר כברק, כחץ מורעל, לתוך תוכי ליבם של היהודים בכל אתר ואתר. חיי אחינו יודעי הסבל, ההשפלה ופחד מהשלטון ההונגרי, נהפכו חיש מַהר לגיהנום עלי־אדמות. רדיפת היהודים אשר התנהלה על גבי העתונות, הרדיו, ועל ידי אספסוף הרחוב, עברה כהרף־עין לשפת המעש, כשמאחוריה עומד שלטון חוקי הנעזר בזרוע הביצוע שלו, חטיבת הז'נדרים הידועה לשמצה בקרב כל האוכלוסיה.

„בבקר תאמר, מי יתן ערב, ובערב תאמר, מי יתן בקר... מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה (דברים כ"ח, ס"ז).

בלב רועד, ובפחד מן הצפוי קראו היהודים את המודעות מעל גבי עמודי המודעות וקלטום (בכפרים) מפי השרת של השלטון המקומי, שהשמיע לאחר הלמות התוף המיוחד שלו, את הוראות שלטון הרשע, שהצר יום יום יותר את צעדי היהודים.

באווירה כזאת הקבילו בני ישראל את חג־החרות, חג, בו ילדי ישראל בכל הדורות התרוצצו בשמחה ובחדווה, בבגדים חדשים ומצוחצחים, ושחקו בצהלה, בבקסר (החרובים של א"י), התחבאו הפעם בחדרי חדרים, רועדים ופוחדים, והמצה — שהורמה בליל־הסדר לאמירת ה„הא לחמא עניא" נרטבה מהדמעות שזלגו מעיני המבוגרים.

אחרון של פסח חל בשבת. השכם בבוקר למחרת, דהיינו: יום א', ה־16 באפריל 1944, שוב נשמע התוף של השרת: „כל יהודי חייב להמצא בביתו, ואסור לו לעזוב את ביתו, וכו'...

„ישא ה' אליך גוי מרחוק... גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן, ונער לא יחון" (דברים כ"ח, נ')

בשעות לפנה״צ, ראינו מבעד חלון ביתינו, בעת שמסיעים את היהודים מהכפרים שבסביבת טשנגר, על טפם, נשיהם וזקניהם ליעד לא ידוע אז. גם הפעם כמו ביציאת מצרים לא הספיקו לאפות לחם לדרך (כאמור זה למחרת הפסח) אך הפעם פניהם לא לחרות.

יחד עם בני גילי (21) נשאתי בכיסי צווי גיוס לאותו היום, דהיינו 16 באפריל 1944, ועלי היה להתייצב, יחד עם אלפי בני גיל,, במחנה עבודה אי־שם. כוונת השלטונות היתה, כנראה, להוציא את הכוחות הצעירים מקרב היהודים על מנת להחלישם ולהבטיח ,,טיפול״ שקט ונוח ביהודים.

,,בנים ובנות תוליד ולא יהיה לך, כי הלכו בשבי״ (דברים כ״ח, מ״א).

הגיעה שעת אחה״צ, ועמה שעת הפרידה... הפרידה מחברים, מחברות, מזכרונות הילדות, מן ה,,חדר״ בו למדנו ,,קומץ אלף או״, מבית הספר בו לימדו אותנו את תורת הלל ,,ואהבת לרעך כמוך״, מבית הכנסת, בו שפכנו שיח על גורלנו המר, מבית המדרש העלוב, אותו פקדנו מדי בוקר בשעה ה־5 במשך מספר שנים, בלימודנו הקולניים... מבית המדרש הקטן ששני חלונותיו ספגו כל כך הרבה אבנים מדי המתפרעים ברחוב, ובסוף מההורים, שמבלי האמונה והבטחון בה׳ ללא גבול וסייג, קשה לתאר כיצד היו מסוגלים לעמוד בסבל על אנושי זה.

בת, ושישה בנים גידלו הורי, הצעיר הייתי בכולם, החל משנת 1940, כענף מהגזע, תלש הצורר את הבנים, אחד־אחד מעץ המשפחה... ובשעת הפרידה, מהורי בלבד נפרדתי. לדברי השכנה שבאה לנחם את הורי, נפלט משפט האחרון שזכיתי לשמוע מפי אמי ע״ה:

השישי הוא במספר, והאחרון שגוזלים ממני, אין לי עוד מלבדו...

אמי ז״ל חשה בליבה שלא תוסיף לראותני עוד...

יעקב גרוסמן (**פרי**) קרית מוצקין

זכרונותי...

אין אני רוצה לכתוב היסטוריה, אך ורק אחד מזכרונותי היפים ביותר מימי ילדותי, מבקשת אני להזכיר כאן. שישאר קדוש עבורי, לעד.

רק לבן אני רואה לפני, בזכרוני, הכל לבן!...

השולחן מכוסה מפה גדולה לבנה, מפת משי לבנה, אמי, לבושה בלבן ,בשמלה ארוכה לבנה, סינור לבן רקום קשור לפניה... מטפחת משי לבנה על ראשה עומדת לפני הנרות הלבנות.... עומדת וידיה הלבנות פרושות לברכה כלפי הנרות הלבנות... לא, את פני אמי אינני זוכרת עוד, רק שתי ידיה הלבנות פרושות כלפי מעלה... כלפי השמיים, ומקיפות את הנרות הלבנות שזה עתה הדליקה אותן.. ערב כל נדרי היום...

אמי! סלחי לי על כל מה שחטאתי כלפיך, באם חטאתי... כן, אני סולחת... אני סולחת מאחר וגם אלהים הטוב והרחמן סולח לשילשים ולרבעים. אבי גם בלבן... עומד לפני, כולו לבוש בלבן. לבוש בקיטל שלו הלבן, וחגורה לבנה כאבנט קשורה על מותניו... כיפה גדולה לבנה מעל ראשו... על רגליו, נעלי בד לבנה...

אבי, סלח לי, סלח נא לי באם חטאתי... כן אני סולח לך בתי ילדתי... כי גם אלהים הטוב סולח לשלישים ולרבעים.

בחוץ הלבנה מאירה פניה, שווה לכל אחד. מאירה גם ליהודים שהתפללו באותה עת, וכן לרוצחי היהודים....

שומרת אני זכרונות אלה, זכרונות של ערבי כל נדרי אלה, ותפילתי אליך, אלהים הגדול, אל תסלח לרוצחים. לעולם אל תסלח להם... אפילו...

גרוס אליאונורה, לבית **וויס**, מטיוקוד, כעת מושב בית־שיט

דברי ימי קהילת טשנגר

לדאבוני, כל הרישומים והמסמכים הנוגעים לדברי ימי קהילתנו הקדושה, הושמדו בשנת 1944, בעת שכל הקהילה הובלה לגיטו ולאחר מכן רוב רובם של אנשי הקהילה הושמדו באושוויץ.

לכן, ע״פ סיפוריו של אבי המנוח, קסביץ מיקשה, מי ששימש בין השנים 1896—1926 כמנהל בית הספר היסודי היהודי בטשנגר, וכן שימש כמזכיר קהילת טשנגר שנים רבות, עד מותו, ולפי זכרונות אלה אנסה לתת תמונה היסטורית מקהילתנו.

בזמנו התחיל מר קאופמן ווילמוש הי״ד, לכתוב ספר היסטורי על קהילתנו, והוא גם מצא רישומים עתיקים רבים על הקהילה מייסודה. אך גם עבודתו זו, ירדה לטמיון.

קהילת טשנגר נוסדה במאה השמונה עשרה. היא נוסדה הודות לכך שהעיר סטמרנימטי, השוכנת בקרבתה, היתה נקודה מרכזית מבחינה כלכלית ומסחרית עבור כל מחוז סטמר, ובגלל סיבה זו. בימים ההם, השלטונות לא הרשו ליהודים להשתקע בעיר זו, וכן אסרו עליהם גם להימצא בלילות בעיר סטמר, והסוחרים היהודים שהגיעו לעיר במשך היום לתת ולמכור שם, רק בשעות מסויימות של היום יכלו לעשות זאת, ולאחר מכן היה עליהם לעזוב את גבולות העיר, לכן נאלצים היו לגור בכפרים הסמוכים. בכפרים אלה, במחירים גבוהים למדי, קנו מעשירי ובעלי קרקעות, מגרשים וזכות ישיבה על אדמותיהם ובמשך הזמן גם זכות השתקעות.

רובם הגיעו לעיירת טשנגר הסמוכה, ולזמן קצר, בעת שמספרם של היהודים בטשנגר הגיע ל־150 נפשות, יסדו את הקהילה בשם „הקהילה הקדושה טשנגר״.

הוותיקים וראשוני היהודים שם היו: משפחות גרוסמן, קאופמן, קסביץ, ליכטמן, מרקוביץ, פינקס. מספרם גדל מהר ובכפרים הסמוכים לטשנגר התיישבו גם, אך רובם נשאר בטשנגר עצמה. בחרו להם רב מקומי, וכן החזיקו בשוחט קבוע. בראשית, קיימו תפילותיהם בבתים פטריים, ועם גידול האוכלוסיה היהודית, בשנת 1820 בערך, בנו לעצמם את בית הכנסת הגדול. ובהתחשב בתנאים ששררו אז, בית כנסת זה נחשב אחד הגדולים והיפים בכל מחוז סטמר.

ההוצאות לבניית בית הכנסת, מומנו מתרומות של עשירי העדה, ובבנייתו השתתפו כל אנשי העדה עצמם שהתנדבו לעבודת קודש זו. אנשי העדה בעצמם ביצעו את עבודת הנגרות, הטייחות וכו׳, וסבו של סבי ז״ל שידע כל מלאכת יד, במו ידיו הכין את ארון הקודש, וכן הכותרת שבכניסה הראשית של בית הכנסת.

בימים ההם כיהן הרב שפיץ כרב העדה, אהל קטן על קברו, קיים עד היום בטשנגר, ועומד על תילו.

בתחילת המאה ה־19 בערך, בחרו לרב את הרב המפורסם אשר אנשיל יונגרייס, מי שהצטיין בחכמתו ובידיעתו בתורה, ובאישיותו הבלתי רגילה, קנה לעצמו שם ארצי, וכן הכירוהו כאיש היודע להראות מעשים נפלאים, ומרפא חולים. אם כי רצונו העז היה מאז ומתמיד, להתרחק ממעשים אלה. ידיעותיו בשטחים רבים של החיים ואישיותו הרב־צדדית גרמו לכך שהכיר את האדם ותכונותיו, ועל ידי כך ידע והשכיל לדעת, ולייעץ לכל הפונים אליו, ומבקשי עצות. התרופות שהציע לחולים שפנו אליו, הוכנו בבית מרקחת מפורסם בבודפסט בשם „טרק" ובמשך הזמן התפרסמו סביבו הרבה סיפורי מופת.

אנסה להביא כאן אחד מסיפורים אלה:

הרבי מטשנגר למד גם בישיבת פוז'וני דאז, ורבים מחבריו שמשו לאחר מכן כרבנים בקהילות שונות. ובאסיפת רבנים, בעת שהתאספו כל רבני הקהילות, וביניהם היו הרבה מחבריו בישיבה, ואלה ציינו בפני רבינו, בהערה תמהונית, על העובדה שרבינו התמסר להיות רב עושה מופתים, וזו לשם גנאי כביכול. רבינו ספר להם כך: כך נהייתי רב עושה מופת, שמעו לדברי... בככר מרכזית בטשנגר גר יהודי בשם וויס, ולו בית מרזח קטן. בליל חורף אחד, דפק בדלת בית המרזח קבצן עני אחד מן הכפר ובקש למזוג לו חצי דציליטר יי"ש, וישלם בעדו בעת שיהיה לו כסף כי כעת אין לו כסף לכך. בעל בית המרזח לא נתן לו להיכנס, ודחפו החוצה, האיש נפל על השלג. ונשאר לשכב על השלג נרדם וקפא מהקור.

למחרת, כשנודע לבעל בית המרזח על פטירת האיש, נבהל מאוד, ועזב את ביתו, ברח והסתתר במקום אחר.

כעבור ימים מספר, בלילה אחד, ביקר בבית הרבי מטשנגר בסתר, וביקש מהרבי שייעץ לו מה לעשות. הרבי החכם, בתבונתו הרבה, ידע כי איש לא יחקור בגורלו וסיבת מותו של הקבצן הזקן והערירי, שהיה שכור תמיד. אז אמר הרבי לאיש כי מוטב שיחזור לביתו ולא יאונה לו כל רע, ואת הנעשה אין להשיב. והיהודי התמים חזר לביתו וחשב כי הצלתו מן הרעה באה הודות למעשיו של הרבי, ובא לכפרים לבתי היהודים וספר להם את מה שקרה לו ומה שהרבי עשה ופעל עבורו. כך התפרסמתי כרבי העושה נפלאות, סיים רבינו הצדיק את סיפורו.

לימים, לאחר שהתרבו מספר התושבים היהודים בטשנגר, ועמם הילדים, החליטה הקהילה, בשנת 1896, להקים בית ספר יסודי עצמאי של 6 כתות, ובחרו בהורי, באבי מיקשה קסביץ, ובאמי ז"ל יוליה קסביץ לבית פרידמן לשמש כמורים בבית ספר זה.

נשיא וועד ההורים הראשון היה ד"ר דיאושי אדולף, רופא המחוז דאז. הלימודים התנהלו תחילה ב־2 חדרים נפרדים, בבית פרטי, אך לאחר זמן לא רב, תרמו עשירי העיירה סכום כסף בסך 10.000 קורונה זהב, ובנו בשנת 1901, במגרש שנתרם למטרה זו ע"י חבר הקהילה בשם ברוך ז"ל, ובמגרש זה הסמוך לבית הכנסת, הקימו את בית הספר שהכיל אז 3 אולמות גדולים.

בשנת 1903 קבלה הנהלת בית הספר תמיכה ממשלתית ועד שנת 1924, בעת שהוצא חוק היהודים מס' 2, השתתפה הממשלה בהחזקת בית הספר.

ידי רועדות מהתרגשות, מזכיר אני את מיסדי בית ספרנו מר קסביץ מיקשה ואשתו יוליה לבית פרידמן. שנים אלה התמסרו כל חייהם למשימה קדושה זו, והודות לאהבתם למטרתם זו, למדו במשך דורות ילדי טשנגר בבית ספר יהודי עצמאי. שניהם היו פדגוגים

מעולים, אשר אהבו את תפקידם הנעלה. בית ספרם הוכר כמעולה ביותר לא רק בטשנגר אלא בכל המחוז. וגם משפחות רבות מבין האצולה הלא יהודית, שלחו לבית ספר זה את ילדיהם. התלמידים קבלו חנוך מעולה הן בשטח העיוני והן בשטח המעשי, ובהכנתם לחיים, הקנו המורים לתלמידיהם, והבטיחו להם עתיד טוב כשיגדלו.

ממשפחת יונגרייס, יצאו רבנים גדולים ומפורסמים, ומלבד אלה שהזכרתי, היה אברהם יונגרייס אחד מאלה שהצטיינו באישיותם הנפלאה, בעת כהונתו, החזיק ישיבה שמספר התלמידים בה הגיע ל־50—60. ישיבה זו פארה את שמה הטוב של עירנו טשנגר.

בשנת 1908, בנתה הקהילה מקווה טהרה, שהיתה מצויידת בשכלולים מודרניים, באמבטיות נפרדות וכו׳. בימים ההם לא נמצאו הרבה כאלו בשטח המחוז.

בשנת 1914, הגיע מספר הנפשות בעיירתנו ל־800. ובשנת 1944 נכחדה קהילה נפלאה זו. בית הכנסת שלנו, בן המאה שנים, בוזז, את בית הספר שלו לכלכו, אנשי הקהילה הובאו לגיטו ורובם הושמדו באושוויץ ובמקומות אחרים של ההשמדה. לאחר השואה חזרנו לעירנו כ־25—30 איש, נסינו לבנות מחדש את קהילתנו, אך הזכרונות העצובים והמרים, וכן בגלל המצב הכלכלי התפזרנו כולנו.

היום אין למצוא בטשנגר ולו יהודי אחד. את בית הכנסת, את בית הרב, את בתי השוחטים, את המקווה הרסו ואינם עוד. רק בנין בית הספר שלנו קיים עוד, והוא משמש כבית ספר כללי, וכן קיים אגף אחד מבית הרב.

עבורנו נשאר רק... בית הקברות היהודי. ואנחנו, שנשארנו שם האחרונים דאגנו לכך והקמנו מסביבו גדר גבוה מלבנים, אך גם את הגדר פרצו, והמצבות נמצאים ללא טיפול. לדאבוני, אנשי המרכז היהודי, לא עושים מספיק, כדי לתקן את הפירצות בגדרות, וחושש אני, כי בעת שיסתיימו 30 שנים מאז הקבורה האחרונה בבית הקברות שם, יריקו אותו, ומזכרם הקדוש של אבותינו, מייסדי קהילה קדושה זו, ישאר רק זכר קלוש.

ד״ר לסלו קסביץ, בודפסט

חלומו של אבי הצדיק

רבה של קהילת טשנגר וסביבתה זצ״ל

מאת **יצחק יונגרייז**, תל־אביב

בדחילו ורחימו, אני מוסר כאן, סיפור על חלום שחלם אבי זצ״ל, וכפי ששמעתי מפיו הקדוש בעת דרשתו בבית הכנסת הגדול בשבת תשובה בשנת 1930, בעת שעמד ודרש בפני קהילתו, בעומדו בפני ארון הקודש, וזו לשונו:

רבותי! אספר לכם חלום שחלמתי השבוע. חשבתי רבות באם מותר לי לספר לכם חלום זה, ולאחר שמצאתי היתרים לכך, הרי חלומי: אחד מבני קהילתנו, שנפטר לפני שנים רבות בא אלי בחלומי, נתתי לו „שלום עליכם״ רחב, ואמרתי לו, אורח! כל כך הרבה שנים לא ראיתיך, ושאלתי עליך. מה מעשיו של אבי זצ״ל בישיבה של מעלה? השיב לי האורח, טוב מאוד. שאלתי, ומה מצבי אני? על זה ענה לי כך: אתה אמנם מתנהג כרב, אך יכול אתה להתנהג עוד יותר טוב. וכאן שאלתיו איך מצבו הוא שם... וכאן התפרץ האורח בבכי מר, ולא יכול היה לענות לי, ובמקום תשובה, בכה ובכה...

וחשבתי אני בליבי, מה יש כאן? הלא אחרי כל כך הרבה שנים שעברו מאז מותו, אפילו באם עבר על כל כך הרבה עבירות הרי בוודאי נענש כבר מאז... ומה סיבת בכיו... האורח בכה ובכה, אך תשובה לא ענה לי.

התחלתי לצעוק עליו: מה אתה בוכה? ענה לי! אולי אוכל לעזור לך, אך האורח המשיך לבכות, ובכיו גבר והלך, ואני, שמטבעי לא יכול לבכות, אבל בכיתי עמו ביחד ובכינו שנינו, ופתאום נעלם האורח...

וכאן המשיך אבי בדרשתו, ואמר: רבותי! אל תחשבו כי הסיפור בא רק כדי לעורר אתכם לתשובה, ביום זה, דעו לכם, כמו שאנכי עומד היום, בשבת תשובה, במקום כה קדוש לפני ארון הקודש, וזו אמת, כך אמת הסיפור שספרתי לכם... ולשמע דברים הללו כל הקהל פרץ בבכי מר.

סיפור חלום זה מפי אבי זצ״ל, השפיעה על קהל עדתו, ויהודי עיירתנו התהלכו ימים רבים עם לב כבד ועשיית חשבון נפש, ושמע הסיפור הגיע למרחקים ברחבי מדינת הונגריה בימים ההם.

זכות אבי הי״ד, וזכות קדושי עיירתנו תגן עלינו, שארית הפליטה, וותיקי בוני מדינתנו, ארץ אבותינו, אמן.

לקט מחיי היהודים בנג׳-גץ, קיש-גץ, שימה וטשנגר

קשה לחזור ולהעלות זכרונות, כי כל חזרה היא פתיחתם מחדש של פצעים שלא יגלידו לעולם. דור שלם נכחד. ואלי שבשמים איך טף וקשישים, צעירים ומבוגרים עלו למוקד??

אבל מחובתי היא למסור לדור הבא, זכרונות מימים עברו, ימים שלפני ההשמדה, לדור שברובו לא עבר את פתחי הגיהנום.

מדובר על יהודים בשלושה כפרים: נג׳ גץ, קיש גץ, ושימה, שבהם כתריסר משפחות יהודיות, שבכל שבת, חג ומועד התכנסו בבית הכנסת של סבי, הרמן שוורץ בנג׳ גץ. בית הכנסת, בעצם בית קטן בחצר ביתו של סבי, שחדר אחד שימש כבית כנסת ובחדר השני גר זוג ישישים. בימי הימים הנוראים שימש החדר השני כעזרת נשים. סבי עליו השלום היה חזן, בעל תוקע, בקיצור, מילא את רוב התפקידים של ש״ץ. בחגים הגיעו היהודים מהכפרים לבית הכנסת ברגל למען ליחד את שמו ברבים.

היהודים התפרנסו מחקלאות: מהם היו בעלי אחוזות — קטנות, בינוניות וגדולות, אכרים, בעלי חנויות ופונדקים.

בטשנגר — ששמשה כמרכז ליהודי הסביבה — היתה קיימת על יד הקהילה חברת נשים, שנוסף לפעולות הצדקה, עסקה גם בפעולות תרבותיות שונות, כהרצאות, נשפי פורים, חנוכה וכו׳.

זמני הדלקת הנרות ויציאת השבת — „פתקאות שבת״ — נמסרו ע״י פתקאות מדי שבוע בשבוע, שהודפסו בבית דפוסו של הדוד סטין בטשנגר. החלוקה נעשתה ע״י נערה.

בעל בית הדפוס, הדוד סטין, הוציא את נשמתו עוד בגיטו של העיר מטיסאלקה.

במתו יש מן העילאיות, אבי ז״ל והרופא ד״ר קטונאי, ספרו בהערצה על תופעה זו. כנראה שנגזר שלא יעבור את דרך היסורים שעברו כל דרי הכפרים והעיירות.

תולדות קהילת טשנגר לא יצאו לאור. דודי קאופמן וילמוש ז״ל אסף את תולדות הקהילה, אולם לא הספיק לפרסמה בגלל גירושו. לצערנו עבודתו נעלמה. זכורני שספר: הקהילה בטשנגר נוסדה לפני כ־250 שנה ע״י משפחת קאופמן שנשארו בין עסקניה עד הסוף המר.

הגירוש בוצע ביום ראשון אחרי חג הפסח. בכפר הודיע המתופף — בכפר פרסמו את המודעות ע״י כרוז שתופף לפני הקראת המודעה — שאין לשאת ולתת עם היהודים. ויש לזכור שזה היה אחרי חג הפסח ובבתי היהודים אין חמץ (כפי שספר דודי שורץ פרנץ ז״ל) איש מהתושבים לא העיז להתקרב ליהודים שהועמסו על העגלות, עד שפתאום יצאה מהשורה אשת ראש הכפר ומסרה שק של קמח, ליהודים העזובים. אז התקרבו גם תושבים אחרים וליוו את היהודים עד בית הקברות.

היהודים הועברו ביום ראשון מהכפרים לבית הספר, שבטוטפלו ולמחרת הועברו לגיטו שבמאטסאלקה בליווי משמר מכודן.

כשהיהודים עברו דרך טשנגר, הלך החייט וייס לשחוט את תרנגולותיו. בראותו את היהודים, הרים את התרנגולות וצעק: זה כפרתי... הנה סוף העולם.

אחרי הכפרים, אספו גם את יהדות טשנגר בבית הכנסת שבמקום ולמחרת הועברו גם הם לגיטו שבמאטיסלקה.

קאופמן ורדה (רוז׳ה), באר־שבע

כזאת היתה טשנגר בעיני

כל אדם נתברך (ואמנם ברכה היא) בכח זכרון אשר לא רק מחזירו אל תקופת ילדותו אלא אף עוטפה בהילת זוהר ואושר. שכן הזכרון אגואיסט הוא ואוגר בתוכו רק את היפה והמובחר, כשהמכוער או שמשתכח או ש„מתקשט״ על ידי הדמיון. וכשבא אני לכתוב זכרונותי, מתייצבים הם לפני כלילי שלימות וחסרי כל דופי. כמו למשל החצר, אותה חצר ענקית שעל יד ביתנו מצטיירת עתה לעיני כצירו המרכזי של הכפר כולו. אם מפני שביתי שלי בנוי היה שם או משום כרי הדשא, השיחים והעצים אשר פתחו לעינינו, עיני ילדים ותינוקות בית רבן, עולם של חלומות ודמיונות או שאמנם היתה היא מרכז בשל התרכזות כל ה„מוסדות״ הרוחניים סביבה. שכן אותה חצר בדמות ח היתה. בקציה האחד נמצא היה בית הספר ושאחריו החדר (ומוכרח אני כאן להעצר ולהזכיר את ר׳ עליאש יעקב ז״ל, המלמד שבכדי להמריצנו להזור ולשנן את ה־קמץ אלף אָ, היה נוהג למשוך באוזנינו עד להיותן סמוקות). אחר המקוה, ביתנו ובתי השמש והשוחט ולבסוף בית הכנסת העתיק שעמד לו בכל הדרו ותפארתו ולו יכולנו לבקרו כיום היה ודאי מעורר בלבנו רגשות מעורבים של רעד התרוממות רוח והרהורי תשובה. ומשנזכר אני בבית הכנסת רואה אני לפני את אבי ז״ל עובר לפני התיבה בקולו הערב ובסגנונו המיוחד, האהוד והמובן לאנשי טשנגר בלבד, שלא בקלות היו מחליפים אותו בחזן אחר, בעוד הוא, בחוש ההומור שלו, היה מזלזל ומקל ראש בעצמו ובקולו. בעצמו ובקולו אך לא בעבודתו, שכן מדקדק היה במצוות השחיטה ומקפיד למלאם וכך נהג אף חברו למקצוע, השוחט ר׳ חיים פקטה ז״ל. אותו יהודי יקר שסגולותיו היו עדינות נפש, תמימות וטהר

המידות, כיאה לתקופה בה לבש העולם צורה שונה וטהורה יותר. אם מדברים אנו בטוהר נזכר לרגע ברבי, הרב הגאון ר׳ אשר אנשל ז״ל שקשה לי וחלש סגנוני מלמנות מעלותיו ולספר שבחיו, ורק יכול אני להתגאות שזכינו וביתו עמד למול ביתנו.

ומהרב הגאון נעבור לר׳ זלמן לייב השמש, שהכריז על מכירת עליות בבית הכנסת וזוכר אני שבהיותי ילד הייתי מצפה מתחילת התפילה לאותו קטע בו ישמע קולו: „יעלה רב...״. אך לא רק לתפילה שימש בית הכנסת, שכן בכניסתו עמד לו חצר צדדי, ה„פוליש״ בלע״ז, מקום התאספות ראשי הקהל, י״א האנשים, שהחליטו על צרכי הקהל, חובותיו וזכויותיו. אותו חדר נחקק בזכרוני היטב בזכות תפקידו הנוסף. הוא שמש אף כחדר שם ישבתי אני, וחברי הילדים לפני גמרות ענקיות, ויותר משהיו הרהורינו תקועים בגמרא, היו מופנים למלמד הקפדן ולמקלו. המלמד ר׳ יחיאל קליין ז״ל, החזיק בדעה שהפדגוגיה היעילה ביותר — הינה מקל ארוך מידות אשר הצלפותיו השאירו בנו סימנים בולטים. אך זו היתה שיטת החינוך דאז ור׳ יחיאל קליין נהג כפי שנהג רק לשם שמים.

ולבית שלנו, כאחרון אחרון חביב, אצטט מהורי הקדושים והטהורים שיקפו דמויות צדיקי הדור. אמא, אלע ז״ל, שאת כל זמנה ומרצה הקדישה למצוות ומעשים טובים שמצוות הצדקה עמדה לה בראש מעשיה, לא היה יום שלא סעד על שולחננו אורח עני. חדר צדדי היה לנו, מיוחד עבור לינה לעניים עוברי אורח, והיא טרחה ועבדה להשביע רצונם. ואם נזדמנו אפילו שלושה או יותר יחדיו, גם אז לא השיבה פניהם ריקם. גם לאלמנות העיירה ויתומיה דאגה היא, וזאת בצורה של מתן בסתר ובסודי סודות. היו מקרים רבים שקבלה כסף מאבי ז״ל למטרות שונות באמתלות שונות וחלקה אותם לעניי העיירה. את ליל החמישי בשבוע הקדישה היא לקניית והובלת צרכי שבת לנצרכי העיירה. ועוד הרבתה במעשים דומים, כשהיא חוזרת ואומרת: אם נכין בעולם הזה — יהיה לנו בעולם הבא. אינני מפקפק בדבריה.

ומאמי לאבי, שבסגולותיו ומידותיו הטובות היווה לה בן זוג מושלם. ומאחר והיה דמות מיוחדת ובלתי נשכחת מכל אנשי העיירה, ברצוני להעלות זכרונות אחדים ממנו. במסירות נפש שרת במשרתו הרמה כשוחט ובעל תפילה וקריאה. זכורני כיצד הביא את כל הקהל להתרוממות הנפש בתפילתו ביום הכפור, כשעבר לפני התיבה בשחרית עם מנגינת — המלך....

אפילו חילוניה של העיירה לא יכלו שלא להזיל דמעות ולהגיע לתשובה שלמה אחר כמה שעות של תפילה. אני זוכר את אבא כשבא הביתה להחליף בגדיו, שהיו רטובים מזיעתו ודמעותיו, וכה היתה תפילתו מלאה כוונה ורגש עד כי לא שיעמם איש כשהאריך בה. הזוכרים אתם את קריאתו בתורה? מעולם לא שכח את שמות הילדים, הנכדים, הסבים והסבתות של כל אנשי העיירה באמרו את ה„מי שברך״. עד כאן, מקצת מן הקצת של שבחו בתפילה.

ובשחיטה — כמה היה מיצר על ממון יהודים, בעת אשר הפכה פרתו של הקצב טריפה, או האוז של משפחה ענייה הפך טרף, וההלכה לא אפשרה לו להכשירם. עד כדי כך היה מיצר שהיה קם בשמחה בחצות הליל לשחוט אוז מעולף לפני שיתפגר ויגרום הפסד ממון. על אף שלא נמנה עם חסידי האדמו״רים תמיד עלה להשתטח על קברם של הגדולים שביניהם, ביום השנה למותם. אכן, זכתה קהילת טשנגר באחרית ימיה להינות מזיו הדרו של אדם וצדיק כאבי, ר׳ מנחם מנדל, זכר צדיק לברכה.

שבעה אחים היינו במשפחה, אך נותרנו מעט מהרבה. אחותי הגדולה, בילה ז״ל,

שנספתה עם ששתי ילדיה ובעלה מיכאל ז״ל. אחי יצחק דוב ז״ל ואשתו רבקה וארבעת ילדיהם, אחותי בלומה ז״ל ושני ילדיה. וייבדלו לחיים אחי יקותיאל שאיבד את אשתו ושבעת ילדיו, ואחי מאיר, שאיבד אף הוא את אשתו ושני ילדיו. אחי אברהם שבאמריקה, איבד את אשתו וחמשת ילדיו. אני, בן הזקונים, הקטן במשפחה והקטן במידותי נשלחתי לבדי בגיל רך לארץ ישראל, ומקווה אני שמשפחתי ומשפחות אחי יהוו זכר ודוגמא נאה לשארית פליטת העיירה.

גדליהו דסקל, ירושלים

אלה דברי לאחי הניצולים...

תקופת השמדה עברה עלינו, יוצאי טשנגר וסביבתה, וקהילותינו הקטנות אינן עוד, ואנשי קהילותינו לא יקומו עוד... למזלינו נשארו מספר צעירים, ניצולי השואה, ורובינו חזרנו למולדתנו, מורשת אבותינו, היא מדינת ישראל, וזכינו להיות בין מקימיה, ומשתתפים בבנייתה, ובצורה זו, מבטיחים קיום עמנו על אדמתו, וקיומנו כעם חופשי.

ואנו זקני העדה, פונים אליכם, אחים צעירים יקרים! המשיכו בדרך אשר בה הלכו יקיריכם קדושי השואה... והראו דרך זו, שהיא מלאת תקוות אנוש ואמונה בה׳, הראו זאת לבניכם ולדורות הבאים אחרינו, ובזאת תנציחו זכרם של יקירי קהילותינו, לעד.

אנטשיל גרוזינגר, ירושלים

1966, ירושלים עיה״ק.

פרק יוד

"נפלאות אשר"

קראתי לפרק זה „נפלאות אשר". לאחר שבפרק „רבני העדה" הובאו קווים לדמותו המזהירה של רבינו הצדיק, בעל מנוחת אשר, הנקרא בפי העם ברחבי מדינת הונגריה כולה „הצדיק מטשנגר". לאור הבקשות המיוחדות שהגיעו, ובקשו לספר מעט מן האגדות על מעשיו הנפלאים בחייו.

קטונתי מכל, ואינני מתיימר להצליח לגולל בפרק זה את כל היריעה של דמותו המאירה ושל נפשו שהיתה חצובה ממקור האור ומתפארת שבחסד, ובדחילו ורחימו נגש אני לתאר קוים בודדים מדמותו המאירה והמזהירה כזהר הרקיע.

מסופר על בעל „מנוחת אשר" כי היה בעל תואר מהודר ובעל קומה, כולו אומר כבוד למעלה משכמו, בהשפעתו ובהופעתו על כל סביבתו.

פעם, בהיותו מתארח אצל זקנו זצ"ל, שהיה בפראג באותה העת, ואז בדיוק עברה המלכה ברחובות העיר, וראתה את העלם הצעיר ביופיו, ופקדה על שלישה שיזמין את הצעיר לבקרה בארמונה. העלם הצעיר נבהל מאוד, והלך ושאל בעצת זקנו, שאמר לו כי זהו נסיונו של יוסף הצדיק — והמלכה היא גילגולה של אשת פוטיפרע, ויעץ לו לברוח למדינת אונגארין מפני הפחד. וכך עשה, בא לאונגרין, שם בא לאחד מהגדולים שיעץ לו להחליף את שמו ליונגרייז, שמשמעו, יונג־רוז, רך בשנים — ואב זקן בחכמה. וזה בצירוף השם יונגרייז.

מלבד גדולתו בתורה ובחכמת אדם, בני דורו, הן היהודים והן הלא יהודים נהנו מסגולותיו לפעול ישועות לחולים, ועין בעין נראה שנתרפאו בבואם אליו.

אני בעצמי, שזכיתי לבלות שנים, בצעירותי, בבית הרב הזקן, מו"ה אשר אנשיל הלוי יונגרייז זצ"ל, נכדו של ה„מנוחת אשר", שמעתי מפי הרבנית הצדקנית מרת שרה ע"ה, סיפורים לעשרות על מעשיו הנפלאים של הצדיק, ואביא כאן אחדים, כפי ששמעתים, וכן גם מצאתים כתובים בספר „מנוחת אשר". (ספרו של הרב הצעיר).

בעל ה„מנוחת אשר" זצ"ל, בעת שהביאו לפניו אנשים שלא יכלו להזיז איבריהם (שיתוק) או שסבלו משבר באחד מאיבריהם, היה הצדיק ממשש אותם בידיו, ואז אלה שסובבו אותם, שמעוהו שהתפלל בלחש, ומיד התרפא החולה באיברו הפגוע. או שכתב רצפט לחולה, היה ממשש בידיו ברצפט שנטל לידיו, ולאחר השימוש בתרופה שהגישו לחולה, לאחר שקבלוה בבית מרקחת, התרפא החולה מחוליו.

פעם, הגיע לביתו של הרב, שליח מהפריץ הגדול והמוכר בעיירה, ובכל המחוז, שמו סוהני, ושליח זה הודיע, כי הפריץ בכבודו ובעצמו עומד לבוא אל הרב לטכס עמו עצה בענין חשוב מאוד. והנה נכנס הפריץ אל בית הרב, ועובדה זו כשלעצמה עוררה פחד

אצל כל הסובבים, כי באותה התקופה, לא היה בנמצא פריץ כזה שטרח עצמו לבוא אל הרב של היהודים. פנה הפריץ אל רבינו הקדוש וספר לו, הנה זה שבועיים ימים שעדר סוסים מחוותו נאבדו, ומאז אין איש יודע מקום הימצאם, והז'נדרים חוקרים ומחפשים, לשווא, גם עקבותיהם לא נודעו. לכן פונה הוא לרב, לאחר ששמע את חכמתו ותבונתו, שישיא לו עצה, מה לעשות, והיכן למצוא עקבות סוסיו, אם כי יודע הוא, שכבוד הרב, אין זמנו פנוי לעסוקים כגון אלה, אך מבקשו, לפחות ליעץ לו, באיזו מידה יוכל לנקוט באמצעי שמירה, למניעת גניבות בחוותו בעתיד. רבינו הצדיק, שאלו בענוותו הרגילה, באם לפריץ הנכבד נותרו מן העדר סוסים אחדים אחרים, וכשנענה בחיוב, יעץ לפריץ כי יקחו שנים מן העדר שהשתייכו לעדר הגנוב, וירתמו לכרכרה, ואחד מסייסיו ינהג בכרכרה זו, ויסע בתוכה בכבישים הראשיים של המדינה, יכין עמו צידה לדרך לשבוע ימים. ויסע ללא מטרה קבועה מראש, אלא בכיוון שהסוסים יוליכוהו, לא יכוון את הסוסים כלל, ובדרך זו העדר כולו יימצא. והסייס יצא לדרך כפי שהודרך מראש, לא כיוון הסוסים, והסוסים הלכו כפי רצונם. עבר יום, עברו יומיים, והסוסים ממשיכים בדרכם. ביום השלישי הגיעו למשטח מדברי, שם נמצאים רק שדות מרעה לסוסים, בקרבת העיר דברצן. והנקרא „הורטובג' פוסטה", שם הסוסים סטו בעצמם מן הדרך אל שדות המרעה, וניגשו בעצמם, ללא הדרכה אל שוקת המים, ושתו מן השוקת. לאחר שסיימו, אין הם רוצים לעזוב את השוקת, והחלו להשמיע קול צהלה.והנה לקולם נשמע קול צהלת סוסים ממרחקים, שם נראה עדר גדול של מאות סוסים, ומבין אלה, נפרדו סוסים אחדים ונגשו ישר לסוסים של הכרכרה, והסייס הכיר, כי אלה הסוסים האבודים.

פעם באה אשה עגונה אחת לפני רבינו הצדיק, וספרה כי בעלה עזבה פתאום ואינה יודעת היכן נעלם, ומאז עברו כבר מספר שנים, ולא שומעת עליו מאומה, וכידוע אשה כזו שנעזבה ע"י בעלה אינה רשאית על פי הדת היהודית להתחתן שנית עד שלא תקבל גט, או לא ייוודע גורלו של בעלה. הרב הצדיק בקש מן האשה שתשב בביתו, ותחכה. וכך אמנם עשתה האשה, היא התיישבה בבית הרבי וצפתה לעתידה. והנה קרב יום השוק, הרב קרא לפניו את הבחור הביתי שלו, וציווה עליו בזו הלשון: לך לשוק של מוכרי העצים ותראה שם את העגלה הראשונה עמוסה עצים, ותקנה את כל העצים שעל העגלה, ואם יבוא איש אחר וירצה להתחרות בך, והוא ירצה לשלם בעד העצים יותר ממך, תוסיף אתה על המחיר, ובשום פנים ואופן אל תתן שהיהודי הזה יקנה את העצים, ולאחר מכן תחזור עם העגלה והעצים לביתי. וכך היה, בעת שבחורו של הרבי נגש אל העגלה לקנות את העצים, הופיע שם יהודי אחד, שגם הוא ביקש לקנות את העצים, אך הבחור לא נתן לקנותם. והיהודי הזה כל פעם רצה להוסיף על המחיר, אך הבחור עשה כפי שיצווה עליו רבו, והוא שהציע את המחיר הגבוה ביותר, ואז לקח הבחור את העגלה עם בעל העגלה וחזרו אל בית הרבי, והנה היהודי הזה הולך אחריהם, וכל הדרך מקלל את הבחור של הרבי, עד שהגיעו אל חצרו של רבינו הקדוש, וגם היהודי הזה נכנס אל חצרו של הרבי. אז קרא הרבי לאשה העגונה, ובקשה, לזהות האם מכירה היא את האיש הזה ? מיד הכירה האשה כי זהו בעלה. מיד ציווה הרבי על הבחור הביתי שלו שיביאו אליו לחדרו, וכשנכנס, החל הרבי צועק עליו, „פושע ישראל ! מדוע עזבת את אשתך, שנהייתה אומללה בגללך. האיש הזר נבהל מאוד, ונפל עליו פחד ומורא גדול, מפני כעסו של רבינו הקדוש, וכן ראה כי כל ההשתלשלות עם קניית העצים, זו לא בכדי קרה, ובו במקום הבטיח לסדר לאשתו גט פיטורין כדת וכדין.

פעם הובא לפני הרבי איש ממרחקים ובכה לפניו, כי סובל כבר שנה מכאבים נוראים בגבו, ואינו מסוגל לפרנס את בני ביתו ויש לו עשרה ילדים, ובת גדולה שהגיעה לפרקה, ואין לו כבר יותר כוח לסבול את הכאבים ויסורים הגדולים. הרבי קם מכסאו הגבוה (אגב, כסא זה נשאר בבית נכדו של רבינו הקדוש עד שנת 1944) הרבי ניגש אל האיש ושאלו איפה כואב לו הגב, שיראה לו, ותוך כדי דיבורים משש בגבו של האיש, ועד שהאיש רצה להראות לו בדיוק את המקום בו היה מרגיש כל הזמן בכאבים, והנה הוא אינו מוצא את המקום. היהודי נבהל מאוד, כי כאביו פשוט נעלמו כלא היו מעולם. הרבי שלחו מעל פניו בשלום, ואחל לו רפאה שלימה, כך נתרפא מכאביו.

סופר, כי פעם הגיע יהודי מהכפר טשגולד מסביבת טשנגר, שהתלונן לפני הרבי, כי שכנו הגוי, גורם לו צרות רבות, ואין לו מנוחה בגללו, ולא רק שמלשין עליו אצל השלטונות בכפר, אלא ממש מפחד שיהרגו. ויותר לא יכל לסבול מהרשע הזה. הרבי נתן לו פתקה, שאותו כתב בו במקום על פיסת נייר, ושלחו לביתו, וציווה עליו כי בעת שיגיע אל בית הקברות שבכניסה לכפרו, יקרע מיד את הפתק לחתיכות, וזה יביא לו ישועה. וכך קרה.היהודי חזר לכפרו, ובהגיעו ליד בית הקברות קרע את הפתקה לחתיכות, וכשהתקדם אל הכפר, שמע צלצול פעמוני הכנסייה של הכפר, ושאל את בני הכפר, למי מצלצלים הפעמונים. מי זה מת? ענו לו כי שכנו הרשע נפטר פתאום, נפל מסוסו בעת רכיבה... שמע הדברים הללו התפרסם אצל כל יהודי הסביבה, ושוב נוכחו כי הרבי הצדיק מטשנגר הוא בעל כוח עליון למופתים ונסים. ומה שהרבי גוזר הקב״ה מקיים. וכן נפל פחד על הגויים מפני גדלותו של הרבי של היהודים, ופחדו מאז לגעת ביהודים לרעה.

סמוך לטשנגר, כ־4 ק״מ ממנה, שכן כפר אנדיאלוש, ושם היה איש עשיר בשם ליכטמן, ולו בית מרזח (קורצ׳מה) ומזה התפרנס בכבוד. לבית המרזח רגיל היה לבוא גוי צעיר, רשע וגזלן מפורסם, וכל פעם שתה, אך לא שילם, פשוט סירב לשלם. ובעל בית המרזח היהודי פחד לבקש ממנו את חובותיו שהגיעו לסכום ניכר למדי, וכל פעם שתה לשכרה, והלך בלי לשלם, כי ר׳ ליכטמן פחד להוציא הגה מפיו, כי חייו היו ממש בסכנה בעת שהגוי הזה השתכר, ולא זו בלבד, אלא שלעתים הזמין עמו את כל חבריו, וציווה על ר׳ ליכטמן למזוג לכולם לשתות מבלי ששילם כלל. היהודי הזה גמל בליבו לעזוב את הכפר ואת כל רכושו, ולעבור לגור במקום אחר מפני שפחד שיום אחד הגוי הזה יתנכל לחייו. אך לפני זה אמר בנפשו לבוא אל הרבי הקדוש ולשאול בעצתו. כך הגיע אל רבינו הקדוש הצדיק בעל מנוחת אשר זי״ע. הוא ספר לרבי את כל צרותיו עם הגוי בבית המזיגה שלו. הרבי אסר עליו לעזוב את הכפר וציווה עליו שישאר במקומו ולא יפחד. עברו ימים, עברו שבועות, לאחר שר׳ ליכטמן חזר לכפרו, והגוי הגזלן לא הופיע בבית המזיגה. חשב היהודי, כי הנה הצדיק פעל את פעולתו. לימים נכנס הגוי הצעיר עם חבריו, וציווה על היהודי למזוג להם משקאות, והשתכרו כולם כלוט. אחרי שעה קלה, נכנס רועה צאן אחד רכוב על חמורו שקשרו בחצר בית המזיגה, וביקש משקה, אולם בעת היכנסו לבית המרזח לא הסתכל כלל אל הגזלן וחבריו שישבו על יד השולחן הסמוך לכניסה. פנה אליו הגזלן בקול מורם ואמר לו, ,,מאין קחת עוז בנפשך להכנס למקום בו אני נמצא, ואפילו לא ברכתני בשלומי? ולא אמרת בוקר טוב? הרועה שתק ולא ענה לו מאומה, רק המשיך לשתות לאט, ובשלווה, מכוסו.

בראות הגזלן, כי הלה לא משיב לו ומתעלם ממנו בכלל, התרתח, קם ממקומו וניגש אל הרועה, תפסו בדש מעילו ואמר: האם לא ידעת, מי אני? עם מי יש לך עסק? האם

יש לך העוז להשיב לי כעת כשאני פונה אליך? ולרועה זה, כמנהג הרועים בסביבה זו, היה מקל ארוך עם גולת ברזל בקצהו העליון, ובראותו כי הגזלן תופס בו, ורוצה ככה להחניקו עם ידו השנייה, הרים הרועה את מקלו והיכה בראשו של הגזלן שצנח ארצה ומת בו במקום, חבריו של הגזלן רצו לנקום ברועה, אך זה נמלט על נפשו ולא השיגוהו. מאז יום זה, גם חבריו של הגזלן לא באו יותר אל בית המרזח, כי פחדו ממקום זה, שם מצא מותו חברם ומנהיגם. ולר' ליכטמן היתה מנוחה ושלווה, והוא וצאצאיו המשיכו לגור בכפר זה אנג'לאוש עד שנת 1944, בעת שנאספו לגיטו מטיסלקה.

פעם בא אל רבינו הצדיק יהודי מן הכפר פורצלמה, והתאונן לפני הרבי כי גנבו את סוסו, רכושו היחיד, אותו רתם לעגלה ונסע לכפרים עם סחורתו, בדים לשמלות נשים. והנה אמצעי פרנסתו היחיד נגנב ממנו, והוא איש עני גדול. הרבי השיב לו כי ימתין עד יום שישי הבא, שהוא יום השוק הגדול בטשנגר, וילך לשוק הסוסים, בין השעות 1—3 אחה"צ, וימצא את סוסו, בעת שהגנב עצמו יציעו למכירה. וכך היה, היהודי חיכה ליום השוק הגדול, ובשעה האמורה, הגיע לשוק הסוסים, והסתובב בין מוכרי הסוסים, והכיר הסוס שלו, אצל בחור שהציע את הסוס למכירה. האיש קרא לז'נדר, וסוסו הוחזר לו וכך שב לביתו לשבת. היהודי שמח מאוד כמובן, על מציאת סוסו, ודרכו הראשונה ביום ראשון היתה לגשת לרבי, ולהודות לו על הצלחתו, אך קודם לכן שאל את הרבי, מדוע שלחו דווקא בשעות הצהריים. הרבי הסתכל על היהודי, ואמר לו: תדע בני, כי גם לגונבי סוסים שכל בראשם, וגנב זה ידע כי בעל הסוס עלול לחפש את סוסו הגנוב בשוק הסוסים, ולכן יבוא לשוק כבר משעות הבוקר, ועד הצהרים יסתובב בין הסוסים שעומדים למכירה, ולא ימצא את סוסו, ומרוב חיפושים בשטח השוק, יתעייף, ועד הצהרים יימאס לו לחפש, וגם ירצה לאכול, ויגש למסעדה, או לבית מרזח, לסעוד את ליבו או אפילו יחזור לביתו, ולכן דווקא בשעות אלה אין לגנב ממה לפחד, ואז יוציא את הסוס למכירה לאחר, והוא הוא שיציע למכירה על מנת להספיק למכור את הסוס, כמובן במחיר נמוך מן הרגיל והנה ראית כי הגנב שלך גם חשב כך, לא כן?!...

סמוך לטשנגר, היתה עיר בשם נ. קארול, ושם גר פריץ גדול, ושמו היה כשם עירו נאג' קארול. ופריץ זה סבל שנים רבות ממחלה ממארת ברגליו, עד כי שום רופא לא היה מסוגל לרפא אותו, והיה צורך להובילו בעגלת נכים, כי לא היה מסוגל ללכת פסיעה אחת. וכמנהג הגויים בימים ההם, לכל פריץ גדול, היה לו „יהודי שלו" ששמש לו יועץ פרטי, ולפעמים לווה לו כספים בעת צרה ומצוקה וכו'. אז קראו ליהודי כזה „יהודי־ביתי" — „הזי ז'ידו" והפריץ הזה פנה ליהודי שלו ואמר לו, כל כך הרבה עצות נתת לי כבר בחיים, ודווקא בענין מחלתי לא תייעץ לי, היכן חכמתך היהודית? היהודי ענה לו כי החיים והמוות בידי ה' הם! וכאן לא יועילו כל חכמת אדם... וכך עברו שנים, והגיעו הימים שלפני הימים הנוראים, וכמנהג היהודים, כל איש ממחוז זה נסע אל הצדיק מטשנגר, לבקשו שיתפלל בעדו ובעד בני ביתו, שהשנה הבאה תבוא עליו לברכה ובעזרת אלוקים. וגם היהודי הזה של הפריץ נאג' קארולי החליט והתכונן לנסוע לרבי מטשנגר, ולפני נסיעתו, פנה אל הפריץ וספר לו, כי הוא נוסע לצדיק מטשנגר, שהוא בעל כוח עליון ובידו לעשות מופתים ונסים ועוזר לחולים, והציע לפריץ כי יסע עמו כי בין כך אין לו מה להפסיד. הפריץ ענה לו כי אין הוא יכול לנסוע אל הרבי מפאת מצבו המיוחד, שקשור הוא לעגלת נכים, אך בקשו, שיפנו אל הרבי בשמו הוא, וימסור תחנוניו, שהרבי יתפלל בעדו. והיהודי יצא לדרך, ובא אל הרבי מטשנגר ובקשו בין בקשותיו, וספר לו על

מחלת הפריץ ברגליו. הרבי נתן ליהודי רצפט, אותו ימסור לפריץ שיפדה תרופה זו בבית מרקחת, אך מיד הזהיר את היהודי כי לאחר שימסור את התרופה, יעזוב את ביתו, ולא יחזור רק אחרי שבוע ימים, כי הוא יימצא בסכנה. וכך היה, היהודי חזר אל הפריץ, ומסר לו את התרופה, ואמר בשם הרבי, כי הרבי הבטיח שהתרופה תביא לו רפואה שלימה לרגליו. היהודי התחבא אצל קרוביו בעיר אחרת ולא חזר לביתו במשך שבוע ימים. הפריץ שתה את התרופה, והחל להרגיש בכאבים גדולים בגופו, וביום השני שתה עוד פעם, וכאביו גברו והתחזקו, הפריץ החל לקלל, וציווה על משרתיו להביא לפניו את היהודי, כי רצונו לרצחו נפש, והכין את רובהו לירות ביהודי ברגע שיובא לפניו. אבל את היהודי לא מצאו בביתו. כך עברו עוד יומיים, והנה החל הפריץ להרגיש יותר טוב, וביום החמישי החל להזיז רגלו האחת, וביום השישי יכול כבר להזיז שתי רגליו, וביום השבת עמד על שתי רגליו, והתהלך בחדרו ככל אדם אחר. ביום הראשון בשבוע, שהוא יום נופש לנוצרים, בא היהודי אל ביתו של הפריץ, והפריץ קבלו בכבוד גדול ובשמחה רבה, והתענין אצלו היכן היה כל השבוע. והיהודי ספר לו, כי הרבי הצדיק הזהירו שיתחבא במשך שבוע ימים ולא ייראה בפני הפריץ. הפריץ התפלא והשתומם וצעק „איש צדיק, ונביא, ובעל מופת כזה לא שמעתי", ודאג לפרסם את הדבר בין הגויים, וכך התקדש שם של אל היהודים, ואמרו הגויים: כי באם איש כזה, כמו רבם של היהודים יודע לעשות מופתים, אלו נסים ונפלאות מסוגל להראות ולעשות האל של היהודים?!...

„הרבי הצעיר", של טשנגר הרב אלעזר אריה יונגרייז, כותב בספרו „מנוחת אשר", כי רבינו הצדיק בעל מנוחת אשר נתמנה למשרת רבה של טשנגר וסביבתה בשנת תצד"ק — היא שנת 1834, וכן סופר שם, כי רבינו הקדוש, בזמן החורף לא היה לו רק מעט עצים להסקה, והיה מוכרח ללמוד עם בנו במיטה, מכוסים בכסות, ובנו, מפני כבוד אביו זצ"ל לא כיסה את עצמו היטב, והאצבע הקטנה של רגלו האחת קפאה לגמרי, ובכל זאת לא פסק פומי' מגירסתא...

ההסתפקות במועט ולימוד תורה מתוך הדחק היו אצלו ליסוד מוסד ולאבן פינה. וכמאמר המשנה: כך היא דרכה של תורה, פת במלח תאכל, ומים במשורה תשתה...

סופר עוד, כי רבינו היה ידוע ומפורסם, שבביתו היה מקמץ מאוד ועיקר הפדיונות שהיו לו מהמבקשים עזרתו היו מיועדים לארץ הקדושה, והיושבים שם על התורה ועל העבודה....

על פטירתו של רבינו הצדיק מטשנגר כותב „הרב הצעיר":

ויהי במלאות לרבינו ארבעים שנה שפרנס את ישראל ונהג את עדתו וצאן מרעיתו בעיר טשנגר, משנת תצד"ק—(1834) עד שנת לרד"ת—(1874), נקרא אל השמים מעל ליהנות מזיו נועם עליון בגנזי מרומים לאור באור החיים. ובאור ליום ה' כסליו, ג' תולדות, אחרי תפילת ערב, למד עם תלמידיו מסכת שבת דף פ"ט, ע' א', המתחיל: ואמר ריב"ל, כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהי' קושר כתרים לאותיות וכו', רומז לעולם־הבא, במ"ש (ברכות י"ז ע' א') עולם הבא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה. אחר כך קרא קרית־שמע וישכב וישן. ולאחר חצות לילה, אהה! וידום השמש, ויצאה נשמתו בטהרה במיתת נשיקה בלא יסורין. ותשא כל העדה קולה, כי ראו כי נשבה ארון אלוקים!... ויאספו כל בית ישראל, ראשי וגאוני הדור, ויספידו עליו כל היום במספד גדול וכבד מאוד, ויבכו אותו כל בית ישראל....

בעת ההספד לפני ארונו הספידו הגה"ק הרבי ר' שמואל שמעלקא זצ"ל אבדק"ק

סעליש, בעל „צרור החיים" וכך פתח בהספדו ואמר: רבותי! היום יום כפורים, הכהן הגדול שלנו עטוף בבגדי לבן, אבל מי יתפלל בעדינו!... וכל העם פרץ בבכי.

רבינו הקדוש זצ"ל, בעל מנוחת אשר זיע"א, נטמן בבית העלמין העתיק בטשנגר, והקהילה בנתה „אהל" מעל הקבר, וזכורני, כי כל בני העיירה, גם בזמני, בעת צרת רבים, או בעת צרת יחיד ל"ע, או בעת שעמדו בפני מפנה גדול בחייהם מיד נגשו לבית העלמין, והתפללו לפני האהל של הקבר, ושטחו את בקשתם לפני הקבר, וידוע לי אישית מקרים לא מעטים, כי קבלו את ישועת ה', ובקשתם נתמלאה.

וזה נוסח מצבתו, עד היום:

זאת מצבת אדונינו, הרב הגאון המפורסם, צדיק ועניו, תפארת נבונים, ועשה תשועה גדולה בישראל, החרוץ העצום, החכם המהולל מוה"ר אשר אנשיל זצ"ל, בן הרב הגדול הצדיק מו"ה שמואל הלוי זצ"ל, גוע בזקנה טובה

בחמישי לחודש כסליו תרל"ד לפ"ק.

ארץ אל תדמי להסגירו בקרביך בין הנרדמים
שם ארז זורח בשמש בין החיים חיי־עולמים
רוחו ונשמתו מתענגים שם עם צדיקים וחכמים
אשר שכב יסיף עוד לקום לקץ הימים
אף בשרו ישכון לבטח ותעדן נפשו בנעימים.

ת. נ. צ. ב. ה.

רבינו הקדוש זצ"ל זכה, שיצא ממנו שלשלת גדולה של רבאים גאונים קדושים. חמישה בנים ושלושה חתנים, וצאצאין, רובם ככולם היו רבנים מנהיגי ישראל, ויותר משישים גבורי תורה, רבנים מפורסמים מצאצאיו נהרגו על קידום השם בחורבן הנורא בשנת תש"ד—1944.

פרק י"א

חייו ומותו של רבינו הצדיק, "הרב הזקן"

כפי שסופר בפרק „רבני העדה" על רבינו הזקן, כי 40 שנה ישב על כסא הרבנות בטשנגר עד שגירשוהו עם קהל עדתו לגיטו מטסלקה. 40 שנה הנהיג את עדתו בשלום על פי התורה והיראה. 40 שנה עוררם תמיד לתשובה וליראת שמים, אספר כאן מזכרונותי האישיים הקשורים לרבינו הזקן.

אבי, ר' יוסף פרידמן הי"ד שמש כגבאי בקהילת טשנגר כ־15 שנים, והיה לו קשר ישיר בעניני הקהילה עם המרא דאתרא, ובימי ילדותי, נלוויתי אל אבי ז"ל בפגישות רבות עם הרב, וכן מלאתי שליחויות רבות בקשרים אלה, וכן זכיתי לחיות במחיצת רבינו הקדוש, כי למדתי כשנתיים בישיבה שלו שעמדה תחת השגחתו הישירה, אם כי בניהולו של „הרב־הצעיר", ה"ה בנו אריה יונגרייז ייבדל לחיים, שהוא כעת רב הקהל „מנוחת אשר" בברוקלין נ"י. ומתוך היכרות קרובה זו, זכורים לי הרבה ממעשיו הנפלאים של רבינו הקדוש, ואביא כאן אחדים.

ידוע היה לכל, כי רבינו התמיד ושקד בתורה ועבודה, יום ולילה, באור ובחושך, הרב מיעט בשינה, ובבוקר, בשעה 5, בעת שהגענו ללימודים, מצאנו כבר אור בחדרו של הרב, או בבית המדרש שליד ביתו, שם ישב שקוע בלימודיו, או מצאנו אותו יושב עם בנו „הרב הצעיר" ומפלפלים על מדרש או פירוש בגמרא או במשניות.

בשבת קודש, לא דבר כלל, לא עם בני ביתו ולא עם אחרים, ובאם הדבור היה הכרחי מאד, אמר זאת בלשון הקודש. הסתפק במועט, וידוע לכל, כי פרט לשבת, כל השבוע נמנע מאכילת בשר ודגים. ובכלל מיעט באכילה, היות וסבל מקלקול קיבה כרוני, שקבל בצעירותו מאכילת דג מקולקל. לעומת זאת הירבה לשתות קפה שחור, ובמטבח דאגה הרבנית הצדקנית, שיהיו תמיד מוכנים 4—5 בקבוקי טרמוס מלאים קפה שחור, מוכנים לשתייה. וזה עזר לו להתגבר על כאביו התמידיים. כי היה מדוכא ביסורים תמידיים, ולמרות זאת לא פסק פומיה מגירסתא והתפלל בהתלהבות ובדביקות.

בניגוד להסתפקותו במועט לעצמו, לא היה גבול למידת רצונו לעזור לאחרים, ביחוד לאלמנות ויתומים. למרות כאבי רגליו שתקפוהו לעת זקנתו, כשההליכה קשתה עליו, טרח עצמו פעמים לאין־ספור עד ביתינו, שהיה רחוק מבית הרב, ובא לשכנע את אבי ז"ל, שיביא הצעה חדשה בפני הנהלת הקהילה להשגת הלוואה או מענק לעני זה או אחר, או להשגת מענק לאלמנה לשם השאת בתה היתומה, וכדומה.

לא היה גבול למאמציו, לשם מתן עזרה לעניים, ולא חסך מכוחותיו להשגת מטרתו הנעלה. מעולם לא ביקש לעצמו, או לבני משפחתו.

בגלל כאבי רגליו, היה הכרח רפואי, עפ"י הוראת הרופא שיסע למקום רחצה מיוחד לריפוי, וזוכרני מקרה, כי נודע לאבי באורח מקרי, כי הרב, למרות שקבל לידיו את המענק, לשם נסיעה לריפוי רגליו, מקופת הקהילה, והנה עברו שבועיים, והרב טרם נסע... שאל אבי את הרב מה סיבת האיחור בנסיעתו ? הלא עברו כבר שבועיים מאז מועד הקבוע לנסיעתו שזה חל בדרך כלל ב„נין־טיג" שלפני תשעה באב. הרבי ענה, כי מקווה הוא שהשנה לא יהיה צורך בנסיעה, ויחזיר הכסף שקבל לקופת הקהילה. אך נראה היטב כי הרבי צולע על רגליו ובצורה יותר חזקה מן הרגיל, לכן חקרו בדבר, ומצאו כי הרב זי"ע, נתן הכסף המיועד לנסיעה לריפוי, מסרו ליהודי שירד מנכסיו באופן פתאומי ובכסף זה היתה לו הזדמנות בלתי חוזרת, לפדות חלק מרכושיו הממושכנים. הרבי הבטיח, שאת הכסף יחזיר לקופה, כי היהודי לא רצה לפנות לקבלת הלוואות לאחרים. ורק הרב, שנודע לו הדבר במקרה, מיהר לעזור ליהודי הזה. כמובן שהדבר נשמר בסוד, ואבי מצא מקור אחר למימון נסיעת הרב לריפוי, והרבי החזיר הכסף שהושג.

הרבי לא נהג להטריד את אנשי הנהלת הקהילה בדאגותיו ובצרכיו הוא, מלבד מקרה אחד, שידוע לכל והוא :

בשנת תרצ"ב־1932, ביקש הרבי מקהל עדתו, שיבחרו בבנו האהוב ר' אלעזר אריה נ"י וישימו כתר הרבנות על ראשו, כי הוא חלש ומרגיש ימי זקנותו. וידע כי בקשתו זו טעונה אישור של האסיפה הכללית של כל העיירה והגליל, לכן טרח עצמו ושכנע את אבי אמי ז"ל מו"ה ר' יהודה רינגבורץ שישפיע על אבי, כדי לשכנע את רוב מנהיגי הקהילה בצדקתו, כי ניתן לבחור ברב נוסף, עוד בימי חייו של הרב עצמו. ואכן, בהתאסף הקהילה והגליל, מקטן ועד גדול, בחרו בבנו, וקראו לו בשם : „הרב־הצעיר", שמלא כסא הרבנות עד שנת השואה, ולאחריה חזר לקהילת טשנגר לאחר החורבן הנורא, וכשראה „הרב־הצעיר" כי מקהילתו, וקהילת אבות אבותיו, נשארו לפליטה רק מתי מספר, וגם אלה

היו שרויים בצער על מות יקיריהם, ואובדי עצות, ואין הם יכולים לצאת, להקים משפחות, ולקיים בית בישראל, היה הרב־הצעיר שחיזק אותם ועודדם לחיים חדשים, והחי׳ עמם את חיי הקהילה, וכך קמה שוב הקהילה על הריסותיה, ובניה ובנותיה הקימו משפחות, והרב־הצעיר המשיך במסורת אבותיו, ומילא מקומם, במידת החסד והשלום...

כדמות חיה ניצבת לנגד עיני, דמותו של הרבי הזקן זיע״א, בעת שניצב לפני ארון הקודש בבית הכנסת הגדול בטשנגר, לבוש קיטל לבן ארוך ועטוף בטלית גדולה עם עטרת כסף, ועל ראשו מצנפת מיוחדת לימים נוראים, שסביב המצנפת פס שזור מכסף, זקנו הלבן יורד על מידותיו, עיניו סגורות, עומד ממול העדה, כשלפניו השטנדר שלו, ובקולו האדיר דורש דרשתו לפני תפילת ה„כל־נדרי״. מכל זכרונותי, חרוט בלבי, באופן החזק ביותר, ערב „כל־נדרי״ בעיירתי טשנגר...

רחובות העיירה, ריקים מתנועת רכב ואדם, רק יהודים תראה ברחובות, יהודי הולך עם בת זוגתו, או לבדו ברחוב לכיוון בית הכנסת הגדול, לבוש שחור, ובידו מחזיק את הקיטול והטלית!, ממהר הוא להגיע לבית הכנסת לפני דרשתו של הרב, בגלל דרשה זו מוכן הוא להקדים זמן רב. רחבת בית הכנסת ריקה מאדם, לא כמו בשאר החגים או ערבי שבתות, בעת שנעצרים לרגע קט לשיחה קלה עם מכר או חבר, לא! הזמן דוחק. כל רגע יקר! מכל הרחובות והסימטאות מגיעים, ונפרדים באיחולים לקראת יום הדין. והמבט הראשון של כל המגיעים לבית הכנסת, בעת כניסתם, באם הרב עלה כבר לדרשתו, אם לאו...

הבית מלא מפה לפה, צר המקום מלהכיל, הספסלים הארוכים מלאים הן בישיבה והן בעמידה ליד „השטנדר״. ובמעברים בין השורות, הציבו כסאות נוספים, והם גם מלאים. בעזרת נשים, הכל שקט.. אם כי היא מלאה, זאת תראה גם מבעד הווילונות המפרידים. חיל ורעדה אחזה באנשים, ורק בדומיה ממלמלות שפתי האנשים את התפילה הזכה... והנה... עולה הרב במדרגות שמלפני ארון הקודש, נעמד בדומיה לפני הפרוכת, כששפתיו נעות בלחש... ואחרי כן פונה לקהל מרעיתו, אך את עיניו השחורות ויוקדות אינו פותח, ומתחיל בדרשתו בקול חלוש... היום הרב אינו זועק, אינו רועם בקולו החזק והאדיר. היום אינו מוכיח את בניו, אינו מקטרג... רק קול דממה דקה יישמע ומלאכים ייחפזון... וכן הקהל, וחיל ורעדה אוחזים אותם. האנשים גם אינם מסתכלים בפניו של הרב. הם מפחדים מפניו. הם מרגישים, מבלי לאמר זאת, הם מפחדים שמא יפגשו מבטם במבטו, פן יאמרו עיניו, כי הנה כל השנה הוכיח והתריע אותנו לחזור בתשובה ולהיטיב את מעשינו, ואולי לא שמענו לו מספיק, על כן מרגישים בושה וכלימה מפניו... אני מסתכל בפנים אלה של הרב... וזו לא קלסתרו של אדם כמונו, עם דמותו ולבושו הלבנה, ועיניו העצומות.... שליח אלקים הוא, ואולי באמת הוא השליח, המתווך... בין העדה ואלוהיו.

ואכן אין הרב זועק היום, לא מוכיח את עדתו, וגם לא מפנה את דבריו אל עדתו, אלא מדבר דווקא אל אלוקים... בפניו משבח הוא את העדה, מספר על מעלותיהם הטובות, מזכיר את מעשיהם הטובים, ומלמד זכות עליהם, וזו סיבה לכך, שביום הדין הזה ,מידותיהם ומעשיהם הטובים יכריעו את דינם לטובה דווקא... ועל כן דורש הוא, השליח, שמעשיהם הטובים יכריעו את הכף במאזניים. לצד הטוב, ויגברו על מעשיהם הלא טובים, באם היו כאלה. הרב משוחח ממש עם הקב״ה כביכול... ומוכיח את צדקתו, ואת צדקת קהילתו. אני מסתכל מסביבי, מימיני דמותו הקדושה של סבי הי״ד ר׳ יהודא ריינגווירץ, עטוף כולו בטליתו, ומשמאלי אבי ז״ל הי״ד... מזילים דמעותיהם לתוך המחזור הפתוח לפניהם

בעמוד כל נדרי... ממולינו, בספסלים ליד הקיר „המזרח" ראש הקהל, הלמדן ר' משה יוסף גרינפלד, עומד בדומיה, ולידו נראית דמותו הנמוכה אך מלאת הדרת קודש של ר' יצחק וויס הי"ד. בפינה אחרת עומד ללא נוע, ועיניו עצומות, גיסו של הרב הגה"ק מו"ה יצחק שאטין הכהן הי"ד, מגיד מישרים דק"ק טשנגר. בכל ספסל וספסל, בכל פינה ופינה, דמויות של קדושים וטהורים מהעיירה, מקשיבים בקשב רב לדברי הרב, ומצפים למתרחש... בדו־שיח מכריע זה... ולפתע בוקע קולו האדיר של הרב „אור זרוע לצדיק... ולישרי לב שמחה... הרב פותח בתנועה מהירה את דלתות ארון הקודש, ומוציא ספר תורה אחד.. יורד במדרגות אל בני עדתו... ועושה הקפה עם ספר התורה בידו... מסביב שורות הספסלים ומסביב הבימה, כאילו רוצה לאמר לצאן מרעיתו, אל תרעו, ואל תפחדו! אני אהיה המליץ יושר שלכם. הולך ברגליים כושלות וכבדות, כי המעמסה שלקח על עצמו היא כבדה מנשוא, כי ידוע ידע שבניו חטאו גם, אבל היום רק את מעשיהם הטובים יש להזכיר, הולך ומתקדם באיטיות ומדי פעם שוב זועק, אור זרוע לצדיק... ושוב שתיקה... עיניו נשארו עצומות, אם כי משקפיו על עיניו. יש שמבני הקהל מבקשים לעזור לו, אך דוחה אותם במחי יד, אין צורך! הוא יודע את דרכו... אל הקהל. כעת חוזר ועולה שנית במדרגות אל ארון הקודש, שם מחזיר את ספר התורה. הארון נשאר פתוח לתפילת כל נדרי. הרב יורד וחוזר אל מקומו בצעדים איטיים — והנה נשאר הכל שקט... הרב עומד במקומו, גבו אל הקהל, ופניו כלפי מזרח, וכל כולו שקוע בתוכו... הכל מצפים, עוברות שניות ארוכות, כבר עברו דקות, והכל מצפים... והנה בפעם אחת מפנה את פניו כלפי הקהילה ונותן סימן... סימן זה משחרר כאילו את המתח והציפייה ששררה עד כה, ואז נגש חזן הקהילה, ר' חיים פקטה הי"ד, ונגש לתיבה, הוא השליח ציבור, שקולו נעים, זקנו השחור מגודל, ובקולו הערב פותח בתפילה עתיקת היומין... היא תפילת כל־נדרי, ומביא את תפילת קהילתו לפני כסא הכבוד, כעת כל העדה יודעת, שנפתחו שערי שמים לקבלת תפילתם ורינתם.

רבינו מרן אשר אנשיל הלוי יונגרייז עלה על המוקד באושוויץ, בשנת תש"ד־1944, ט"ו סיוון, ביחד עם רוב בני קהילתו, וגם קבר וציון לא נשאר להם...

אלהים ינקום דמו...

פרק י״ב

העבר, ההוה והעתיד

אברהם יונגרייז, ירושלים

ארבע מידות בנותני צדקה (נוסף על הארבע מידות שבפרקי אבות) — כנגדם ארבע מידות בדעות בין השרידים, אודים מוצלים מאש, על השואה, החורבן, ההרס והכליון — וכנגד כולם — העבר, ההווה והעתיד — והזמן שחלף ואינו עומד להיות עוד.

א) המידה המעולה, העומדת בדרגה הגבוהה והנשגבה — היא החומל דל ורש, לא מתוך התעוררות רגשות רחמים, רק מתוך חובה שהוטל עליו על פי התורה „נתן תתן לו" (פרשת ראה ט"ו־י) — תומך בנצרך בפנים מאירות — מקבל את המחזרים על הפתחים בסבר פנים יפות — על דלתות ביתו נעדרים השלטים המזהירים „שהכניסה אסורה בשעות המנוחה" — מעונו פתוח לרווחה לנזקקים בכל שעות היום — ומקיים את מצוות הצדקה „בלכתו בדרך — בשכבו ובקומו" קשר את המידה הזאת „לאות על ידיו", על הידיים שמושיטים בכל עת להפונים אליו.

„מצוה גוררת מצוה", והוא „נגרר" לבין גומלי החסד עם החיים — ומגיע לפסגה הרמה — אל החסד עם שוכני עפר, והאהבה והמסורות כלפי הזולת — כלפי רעו וחברו החי — והחסד כלפי אלו שאינם כבר בחיים — מכה שרש בלבו.

אדם המתברך בתכונות אלו, צרור בכל נימי נפשו, בכל מאודו ובכל ישותו עם זכר הוריו בקשרים נצחיים — וצורר את נשמתם גם עם אלה העתידים להיולד.

אהבת האדם שווה לאהבת ה׳ — „ואהבת את ה׳ אלהיך" הוא במספר (907) כמנין „ואהבת לרעך כמוך אני ה׳" — מתעוררת השאלה: על מה לא נזכר בתורה או ביתר ספרי הקודש חובת האהבה כלפי ההורים, הרעים המסורים ללא פניה אישית שהם שניים מתוך „שלשת השותפים באדם" — ונזכרים בלוח הברית שבין האדם למקום „כבד את אביך ואת אמך" איה מילת האהבה?

התשובה היא: שאהבת הבן לאב־ואם היא מוחשית וטבעית, מתוך מניעים שאין לתארם — ומתוך חמדת הנפש. האהבה מקשרת אותם עד יום מותם ואין צורך לצוות עליה. הכבוד הוא נצחי ומחייב גם כשהם נעדרים כבר. חברים וידידים מלווים את המת לחלק לו „כבוד האחרון" — אבל לגבי בנים חובת הכבוד הוא אין סופי.

הבן שהתעלה במידות החסד על כל תכונותיו מעתיק את העבר להווה ואת ההווה לעתיד לדורות הבאים אחריו, „ועושה חסד לאלפים" בזה להוריו לנצח נצחים.

ב) המידה הנמוכה מזו: — מי שנטול רגש כלפי העני והאביון — לבו לא נמשך אליהם — ורק לעתים (בהווה) בעת שפוגש במדוכא, מתעוררת בו מידת הרחמים, משלשל לתוך ידו תרומה זעומה „ובשלות נפש" בחשבו שעשה „צדקה וחסד" הולך לדרכו ועובר לסדר היום.

עם אלה נמנים המסיחים את דעתם מן העבר המר בכל ימות השנה ומתייחדים עם זכר יקיריהם רק „לעת מצוא" ביום הזכרון (ההווה) — ביום הזה נבקעים „המעיינות" מעומק הרגש „וארובות העיניים" נפתחים, גשם הדמעות נזרם לתוך „הנאד" שהתיבש

מימים עברו — בהסתמכם על האחד מבין „שלשה הדברים" הנזכרים במסכת פסחים נ"ד „ועל המת שישתכח מהלב" (לפי דעתם לכל הפחות למשך שנה) — ולא קיים אצלם המניע אשר ימריץ אותם להעדיף זכירה על שכחה.

לגבי העבר — אין העתיד עדיין.

ג) מי שלבו כלב האבן, אינו מרגיש בצער העני והנידח, אבל חכם הוא „ורואה את הנולד", יודע הוא מגלגל החוזר בעולם, הנותן עלול ליהפך למקבל והמקבל לנותן, ומתוך דאגתו להעתיד שלא ימצא אף אחד שירחם עליו, היות שמעודו לא חמל על אחרים תורם בצורת „הלוואה" להבטיח לעצמו גמול „בבוא הזמן".

כאלו הם „קבוצה" של אודים מוצלים מאש, המתעלמים מהעבר, אינם מכירים בהווה, ויראים לנפשם אך ורק להעתיד. פן יימחק גם זכרם הם, בלכתם בדרך כל הארץ, ומעלים את זכר קדושיהם רק כדוגמא לבניהם אחריהם. כי ה' פוקד עוון אבות על בנים וישולמו להם מידה כנגד מידה .

ד) אחרון אחרון „הלא חביב" — שמזדמן בדרכו עלוב ומר נפש בעל מום אומלל ומטבעו איננו מסוגל לסבול את סבלם — מתעורר בלבו רגש חם של חמלה — ונכמרו רחמיו עליהם ובכדי לשחרר את עצמו מהכאב והצער הנפשי עוצם את עיניו ובצעדי ענק נעלם, כי „צר לב" הוא „ובשרירות לבו הולך".

לדידו גדול הכאב של העבר מנשוא, „נסתם הגולל" על השואה המחרידה, „לב הבשר" נהפך לאבן דומם וקר, מתנכר, אינו מגיב, מעלים עיני ומלראות, אטום אוזנים מלשמוע, „טעמו ונימוקו עמו", הזמן חלף ואינו עומד להיות עוד.

„בעל הרחמים — עשה עמם צדקה וחסד, הוציאם מאפלה לאורה, האיר להם את הדרך למידה הנכונה".

פורצ׳למה

הקדמה

עדיין רק נער הייתי, עת התרחשו הדברים עליהם יסופר בפרקים הבאים.
יהיה, אם כן, מובן למה ארחיב את הדבור על אותה התקופה של נעורי ובנושאים אחרים אגע רק בצמצום.
אין בכוונתי לרשום כאן את ההסטוריה של יהודי פורצ׳למה, לא חקרתי אותה וגם אין לי הנתונים לכך.
העלתי כאן מזכרונות ילדותי כחלק ממאורעות שהתרחשו, על רקע הכפר פורצ׳למה.

הירשפלד אביגדור

פרק א׳

פורצ׳למה — הכפר

פורצ׳למה — זה שם הכפר בו ישבה קהילתנו הקטנה.
המקום שוכן בצפון מזרחה של הונגריה, ליד העיירה טשנגר.
אכרי פורצ׳למה היו אמידים, בשל האדמות הפוריות באזור זה.
הכפר מנה כ־3000 תושבים וביניהם כ־170 נפש יהודים.

פרק ב׳

היהודים בכפר

מוצאם ? מתי התישבו ראשוני היהודים בפורצ׳למה ? זאת אולי לא נדע לעולם. אבל לפי המצבות בבית הקברות, הרי ישבו יהודים בפורצ׳למה מאות בשנים.

מהיכן באו לפורצ׳למה ? גם זאת איננו יודעים. אבל שמענו מזקנינו סיפורים על יהודים מפולין שהתישבו בכפרים כבר לפני מאות שנים. היתה גם נדידה רצופה וממושכת מגליציה, לכפרים שבהרי הקרפטים מהצד ההונגרי. כעבור דור או שנים נדדו מביניהם לעבר הכפרים שבסביבת פורצ׳למה.

בפורצ׳למה גרו 40 משפחות יהודים, 170 נפש בקירוב. אוכלוסית היהודים בכפר היתה יציבה מטבעה, ללא שינויי אוכלוסין בולטים, עד חורבן הקהילה בשנת 1944.

כלכלת היהודים

היתה זו קהילה ללא עשירים מופלגים, אך גם ללא עניים מרודים. אמנם היו בכפר מספר יהודים עשירים, בעלי קרקעות, סוחרים וכיו״ב. אך איש לא היה סמוך על שולחנם, כולם הרויחו את לחמם בכבוד, מי במלאכה ומי במסחר. החייטות היתה נתונה

כולה בידי יהודים. ארבע משפחות עסקו בכך. מוניטין יצאו להם גם בכפרי הסביבה, ידיהם היו תמיד מלאות עבודה ופרנסתם בשפע. ענף מפותח אחר היה גם הסחר בביצים ועופות. רבים התפרנסו מכך.

סוחר הבקר המצליחים ביותר באזור באו מפורצ׳למה.

חלק גדול מבעלי החנויות בכפר היו יהודים.

כן עסקו היהודים בחקלאות.

היו לקהילה מוסדות סעד וצדקה כי לא היו נזקקים לכך.

הדת בכפר

לפי ההגדרה שמגדירים בארץ יהודי דתי, הרי אפשר לומר שכל יהודי פורצ׳למה היו דתיים.

לא היה בקהילתנו יהודי מחלל שבת בפרהסיה. אמנם גם לא נמצאו יהודים קנאים בלבוש שחורים, עם קפוטה או שטריימל על הראש.

היהודים עבדו קשה למחייתם. לעתים הלך סוחר הביצים 10—15 ק״מ עם סל

היהודים עסקו גם בחקלאות (1942).
משמאל לימין: המלי סלומון, הירשפלד שרי, וויס יצחק, הירשפלד יואל, וויס מלכה, הירשפלד מנשה.

ביצים כבד ביד. אבל לעת ערב, באם עבר בקרבת בית הכנסת, נכנס לתפילה, שמא יחסר העשירי למנין.

בשבתות, התאספו כל יהודי המקום בבית הכנסת. בלי הבדל אם שומר מצוות הוא אם לאו.

ההליכה לבית הכנסת בשבת, לא היתה רק ענין של תפילה, אלא גם מפגש־רעים בין יהודי המקום. השיחות בעת קריאת התורה בחצר בית הכנסת היו חלק בלתי נפרד מחיי הקהילה. בגמר קריאת התורה לא קל היה להחזיר את הציבור לתפילת מוסף.

הנשים הקפידו על הכשרות. בחגים ובמועדים הלכו גם הן לבית הכנסת.

רבה של העיירה טשנגר שימש גם כרבה של קהילת פורצ׳למה. פעם בשנה בשבת שבין כסה לעשור, או בשבת שלפני ראש השנה, בא אלינו לכפר לדרוש בעניני דיומא.

כל תושבי פורצ׳למה חיבבו מאד את הרב עקב חכמתו הרבה ויושרו שהיה ידוע לכל.

גם שוחט היה לנו במקום. משנות ה־80 של המאה הקודמת, עד לאחר מלחמת

מו״ה ר׳ הרש אלימילך
שו״ב ובעל הקורא דק״ק פורצ׳למה

העולם הראשונה היה השוחט ר׳ שמואל בורגר. אנו עוד נייחד עליו את הדיבור בקובץ זה.

את מקומו ירש ר׳ הרשמילך וייס.

כל עניני הדת במקום רוכזו ונוהלו ע״י ר׳ הרשמילך. הוא היה השוחט והבודק, החזן ובעל התפילה. תינוק כי ייוולד — הוא הכניסו בבריתו של אברהם אבינו. חתן כי יקח את בחירת ליבו — הוא שערך להם חופה וקדושין.

תלמיד חכם מופלג היה, אך מעל לכל — איש צדיק וישר. אהבתו לבריות ולה׳ נכרכו אצלו יחדיו. בני קהילתו אהבו אותו מאוד. זכורני אודות ויכוח ער שפרץ בקהילה על ענין הבאת „בעל מוסף" לימים הנוראים. ר׳ הרשמילך עמד, כרגיל, מהצד, כאילו לא בו מדובר. לבסוף כמובן הוא התפלל גם שחרית וגם מוסף. בצאת החגים שמעתי את אבי אומר לאחד מידידיו: יודע אתה — כשר׳ הרשמלך אומר „וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו" אין הקב"ה יכול להתעלם מכך.

גם חדר היה לנו בכפר. הבנים למדו „חומש", „רש"י" ומעט גמרא. הבנות למדו את הכתיב העברי וכן תפילות.

המורים ב„חדר" שנקראו „מלמדים" בפי כל, היו בחורי ישיבה, שבאו לכפר לתקופה קצרה להרויח מעט כסף. לפעמים עברו חדשים ללא מלמד בכפר. הלימודים ב„חדר" התנהלו אחר הצהרים, בגמר הלימודים בבית הספר.

פרק ג׳

היחסים בין היהודים לנוצרים עד 1936

היחסים בין היהודים ונוצרים בפורצ׳למה לא נבדלו מכלל היחסים בין יהודים וגויים בהונגריה כולה.

למעשה, מתחלקת התקופה לשני חלקים:

א) עד עלות הנאצים לשלטון בגרמניה והצטרפות ההונגרים לעגלתם, כלומר עד 7—1936.

ב) משנת 7—1936 ועד השמדת יהדות הונגריה בשנת 1944.

כאמור, מאות שנים היה לה קהילתנו הקטנה בפורצ׳למה. קהילה קטנה ושקטה בצד תושביה הנוצריים של הכפר.

לעולם לא התערב איש מיהודי המקום בעניני הרשות. יהודי לא היה בעל שררה או עסקן בכפר. הם השתדלו לא להתבלט, בכדי לא לעורר את קנאת הנוצרים.

היהודים שבתו ממלאכה גם ביום שבת וגם ביום ראשון בשבוע. חקלאי יהודי לא אסף לגורן ביום א׳ וסוחר סגר את חנותו. כבדנו את חגיהם ומנהגיהם של הנוצרים כאילו שלנו היו.

ספור מעניין שמעתי בענין זה מפי מנדי וייס, בנו של ר׳ הרשמילך.

מספר מנדי: נער כבן 10—8 הייתי (1928-30) עת בא הבישוף של דברצן (עיר גדולה בהונגריה) לבקר בכפר. ביקור הבישוף בפורצ׳למה לא היה ענין של מה בכך. אולי זה יובל שנים לא ביקר שם. חודשים תיכננו את ביקורו. שערי כבוד הוקמו למענו לכל אורך הדרך. כל אנשי הכפר, וביניהם היהודים, הוזמנו להקביל פניו. המשלחת היתה מורכבת מנכבדי הקהילה ובראשם עמד ד"ר פרידג׳ש, רבה של מטיסלקה.

הם נשאו בידיהם ספרי תורה, מקושטים בכתרים של כסף ונגשו לברך את האורח הרב. הבישוף שמח מאד לכבוד שהיהודים חילקו לו וברכם בשפה העברית.

סיפור זה רק ממחיש עד כמה רצינו לחיות בשלווה עם שכנינו הנוצרים.

ואכן, חיי הקהילה זרמו בצורה שקטה והיחסים עם הנוצרים באותה עת היו הוגנים למדי.

אמנם, קריאות גנאי כלפי יהודים נשמעו תמיד. כנויים כגון „יהודי מלוכלך מקומך

בפלסטין" נאמרו תמיד ע"י האנטישמים, אבל לידי התפרצויות ורדיפות לא הגיעו הדברים.

כרגיל, גם אצלנו אימץ לו כל גוי את „היהודי הטוב" שלו, עליו היה מוכן להגן תמיד. יחסי ידידות טובה נקשרו בין יהודים ונוצרים. חבריו לכתה של אבי, נשארו ידידיו הטובים אפילו לאחר עשרות בשנים. בפרט התחברו הנערות הנוצריות עם היהודיות בנות גילן.

יהודים כנוצרים לא התרחקו אחד מהשני. לא היה בפורצ'למה רחוב יהודי ולא היה איכפת לאיש אם שכנו יהודי או נוצרי.

כאמור, חיו חיי שלווה במשך דורות, עד שבאה תבערה גדולה וכלתה כל אשר בדרכה.

פרק ד'

יחסי יהודים נוצרים לאחר 1936

שונה היה המצב לאחר התבססות שלטון הנאצים בגרמניה. העתונות והרדיו החלו להפיץ את ארס האנטישימיות. גם בכפר נמצאו גויים שבשמחה ובמרץ נרתמו למלאכה זו. בראשם עמדו כרגיל הכומר הרפורמטי ומורי בית הספר שלו. הידוע לשמצה ביניהם היה אחד בשם בנצה לסלו, וכן מזכיר המועצה המקומית. כן נגררו אחריהם עסקני הכפר.

אנשים אלה הפיצו כזבים על היהודים, ואצל אכרי הכפר מצאו אזניים קשובות. באותה עת שררו יחסים מתוחים בין הונגריה ורומניה. בכפרנו, ששכן קרוב לגבול הרומני, הופצו תמיד שמועות ובהלות שונות. הנה סיפרו, שוב נתפש מרגל יהודי בעת שעבר את הגבול ואיתו סודות צבאיים.

סופר על הברחת זהב מחוץ לגבולות ועוד כהנה וכהנה. סיפורים אלה לעולם לא אומתו, אבל הספיקו לעכר את האוירה בכפר. במשך הזמן אפילו טובי הנוצרים האמינו בכך. המצב התדרדר יותר ויותר. ראשית נאסרה שחיטה כשרה של בקר ולאחריו שורה של הגבולות וגזרות.

אמנם אסור שחיטת בקר פגע מעט ביהודי הכפר, כי גידלנו עופות בית בשפע — אבל פגיעתה הפסיכולוגית היתה קשה יותר, כי גזרה זו באה ברעש גדול ובכל הכפר דיברו על כך.

בשנת 1938 קרו כבר מקרי התנפלויות על יהודים. מאוחר יותר נופצו זגוגיות בית הכנסת. גידופים והעלבת יהודים נהפכו לשיגרה. מצב חמור במיוחד היה בימי א' של השבוע, עת הנוצרים ישבו בבתי המרזח ושתו לשכרה. בימים אלה נזהרו יהודים לא להיראות בקרבת הנוצרים.

ילדי יהודים — כאמור — למדו בבתי ספר הנוצריים. מצבם היה משפיל ביותר, כי המורים היו אנטישמים גדולים. מספרת לילי בן־יהודה (מרקוביץ): שני המורים בנצה לסלו וצ'קה לאיוש הפכו את חיינו בבית הספר לגהינום. קרה פעם שילד יהודי לא ענה תשובה נכונה לשאלה שהוצגה לפניו, אחז המורה צ'קה בראשו ודחף את פניו לשלחן עד שנשברו משקפי הנער. „אתם היהודים", צעק המורה „או גאונים או מטומ־טמים לגמרי!" התפרצויות כאלו זימנו לילדי בית הספר הזדמנויות להתעלל ביהודים.

אוי לו לילד יהודי שלא הכין את שעוריו כראוי. מיד נתך על ראשו מבול של גידופים. ובאם ענה הילד על השאלה תשובה נכונה גם אז לא שפר חלקו. „איך יתכן" — צרח המורה בנצה — „שהיהודים המלוכלכים" נדחפים לכל מקום. כל דבר הם יודעים

טוב יותר מילדי הנוצרים, ואפילו את שירי פטופי שאנדור כבר למדו. אתם היהודים — אמר, מטמאים בשפתיכם את הספרות ההונגרית הנאצלת.

רוב השאלות ליהודים, מכשילות היו. הציונים בסוף השנה לא שקפו את יכולתנו. זכור לי מקרה מיוחד בעת מבחן בעל פה בסוף שנת הלימודים השישית שלי. זהו מבחן יוקרה שבוחן יותר את בית הספר מאשר את התלמידים. בוחנים רק את טובי התלמידים והשאלות לרוב ידועות לנבחן מראש. כרגיל נערך המבחן בהשתתפות הורי התלמידים מורים וכומר הכפר.

גם אמי ז"ל ישבה באולם. התלמידים שנשאלו יצאו אחד אחד ללוח וענו יפה על השאלות כמתוכנן. ולבסוף — הכריז הכומר בקול — „יקום ויצא ללוח „האדון" הירשפלד. קמתי ונגשתי ללוח ברגלים כושלות. קריאת „אדון" של הכומר רווי היה לעג וארס. השאלה שהוצגה לי על ידו נסבה על „איציג" (שם גנאי ליהודי) שהולך לקנות אווז לשבת אצל הנוצריה העניה. „חשב בבקשה" — אמר — כמה על היהודי לשלם ?

עצם השאלה המעליבה, הפורום והצורה בה הוצגה השאלה היכתה את אימי ואותי בתדהמה. מרחוק ראיתי את סומק פניה. ואני כולי רעדתי. אולי יכולתי עדיין להציל את „חרפתינו" אילו פתרתי נכון את השאלה. אבל מעשה שטן והתבלבלתי ודוקא לרעת הנוצריה.

מה רבה היתה שמחתו של הכומר עת הסביר להורים והתלמידים איך היהודון הקטן מתאמן ללא בושה לרמות את הנוצרים. „הנכם רואים" — אמר — „לא רק רוצחי האל המה, אלא גם רמאים מלידה".

ועוד סיפור הקשור לאותו כומר. ילד הייתי וגידלתי שפני אנגורה. שפנים אלה אינם ראויים למאכל, אבל צמרם לבן כשלג ומחמם מאד. אחותי טוותה וסרגה מהם בגדים לחורף. מדי יום הלכתי לאסוף אוכל לשפנים, והמאכל האהוב ביותר עליהם היה עלי אקציות צעירות. עלים אלו גדלו בשפע, כי אדמות האכרים מגודרות היו באקציות ונצריהם סיפקו עלים לרוב. מעולם לא הפריעו לי איש בקטיף אוכל לשפני. עד שיום אחד נעצרתי ליד אדמות הכומר במטרה לקטוף עלים. רק נגעתי בענף הראשון והנה הכומר דוהר לקראתי בכרכרתו. נעצר לידי וברכתיו לשלום. הכיר אותי היטב הערל הזה כי למדתי בבית הספר של עדתו. קפץ בזעם מהכרכרה ובדחיפה הוציא את התרמיל מידי. קילל אותי, קלל גם את ישו הנוצרי ואף העמיד בספק את צניעותה של „הבתולה הקדושה". ולבסוף הפטיר „יהודי לפלסטין" !

העתונים המשיכו ללבן את השנאה ליהודים. הם עשו הכל כדי להחדיר לראשי האכרים שאנו היהודים מהוים גוף זר במקום. באחד העתונים התפרסמה סידרת מאמרים בשם **„הוא יצא מטרנפול"** כלומר היהודים לא בני המקום הנם אלא זרים החיים על חשבון העם ההונגרי. מאמרים אלה לוו בקריקטורות מפלצתיות על היהודי המלוכלך עם האף הארוך ואצבעותיו נוטפות דם. לאכרי פורצ'למה זה היה מזון רוחני משובח.

האנטישמים בכפר דאגו תמיד להפיץ שמועות על בוגדנותם של היהודים. באותם השנים חדר הצבא ההונגרי לטרנסילוניה שברומניה. חיל הרגלים ההונגרי עבר דרך הכפר שלנו. מינהג היה במקום לחלק מים לחיילים העוצרים בכפר למנוחה. גם ילדי היהודים עמדו בצידי הדרך עם כדי מים להשקות את החיילים. קרה ואחד החיילים התעלף בעת מנוחת הצהרים, כהרף עין הופצה שמועה בכפר שהיהודים הכניסו רעל לכדי המים.

כל הכזבים הללו וכל הארס שהפיצו ברדיו והעתונים, גרמו להדרדרות היחסים בין היהודים והנוצרים.

השלטון המרכזי המשיך להצר את צעדי היהודים. מדי פעם גזרות חדשות. בפרט התנכלו לסוחרים ובעלי חנויות. מספרת לילי בן־יהודה (מרקוביץ) : בימים ההם מצרכים חיוניים, כגון קפה, תה, סוכר, טבק נפט וכיו״ב נמכרו בהגבלה. בדרך כלל לפי נקודות. מהסוחרים היהודים שללו את הזכות לסחור במצרכים אלה. כל כמה שבועות מצרך נוסף נכנס לרשימת ההגבלות. גזרות אלו הביאו כליה על החנות שלנו ועל החנויות של שאר היהודים בכפר. מספר הקונים פחת מיום ליום. אפילו שכנים טובים העדיפו כבר את החנויות של הנוצרים. כי מה עוד נשאר לנו לקנות אצלכם — אמרו. הרדיפות הגיעו כל יום לשיאים חדשים. זקנים שנולדו וחיו במקום 70—80 שנה חששו עתה ללכת ברחוב, שמא יהיו מקור להתגרות פרחחים.

האכזרי בכל הענין היה שאנחנו עוד האמנו שביהדות הונגריה לא יפגעו לרעה. גם בעת כזאת עוד נמצאו בנינו שאמרו : וכי למה תאונה לנו רעה ? הרי אנחנו הונגרים ! רק דתנו יהודית.

היום כעבור 25 שנים, פליאה בעינינו איך לא ראינו העומד להתרחש. איך עצמנו את עינינו ולא רצינו לראות, אטמנו את אוזנינו ולא רצינו לשמוע. הרי על „ליל הבדולח״ בגרמניה כבר מזמן שמענו. כבר הוגנב גם לאוזנינו על הטבח ביהודים בקמיניסק־פודולסק. מדי יום ביומו גזרות חדשות, ואנחנו בתמימותינו האמנו בהונגריה של הורטי מיקלוש. אמת ! לא יכולנו כולנו לברוח איש לא רצה בנו ! אבל חלק מאתנו לפחות. בהרי הקרפטים לא חסרים יערות ומקומות מסתור. מזון טבעי בנהרות ובשדות יש שם בשפע. גם אזור הקרבות לא היה כבר כה רחוק אבל העדפנו להאמין ולצפות. האמנו בטוב ליבם של ההונגרים. האמנו שהעולם החופשי לא יתן להיטלר לבצע את זממו. ומעל לכל האמנו שה׳ יעזור לנו. אמי ז״ל התחננה בפני אבי עוד בשנת 1940 שיתן לשני אחי הגדולים לעלות לארץ ישראל. אז, עוד אפשר יהיה. אבי שאמונתו ברבי מסטמר היתה ללא ערעור, הלך להיועץ עמו. הגאולה בפתח ! בישר לנו אבי. הרבי אמר לי אישית. ועוד אמר לי הרבי — אמר אבי — איך תמנע מילדיך את הזכות הגדולה ללכת לארץ ישראל יחד עם כל בית ישראל. ואם הרבי אומר מי יערער על כך.

מצבם של יהודי הערים טוב היה משלנו. הם גרו ברובעים נפרדים ולא נפגשו עם הגויים יום יום. אבל אנו יהודי פורצ׳למה הקטנה שמפוזרים היינו בין הגויים, עמדנו יום, יום שעה שעה על כבודנו ועל נפשנו בפני הנוצרים. אנו כביכול אחראים על מעשיהם של רוזוולט ווינסטון צ׳רצ׳יל. אף טובי הגויים כבר האמינו שאנו היהודים מביאים עליהם את כל האסונות. אנחנו אשמים במפלות הצבאיות שלהם על שפת הנהר דון. אנחנו גם אשמים שהשלג יורד ברוסיה וחייליהם קופאים בכפור.

כך הוכן הרקע לנשיאת הטלאי הצהוב ולגירוש הגדול שבא בעקבותיו.

פרק ה׳

ערב פסח 1944

האווירה דחוסה ורוויה עצבות. זה ימים אחדים שהצבא הגרמני דוהר ברחובו הראשי של הכפר. יהודים משתדלים לא להראות בחוץ. אבל ערב פסח ואת החג יש להכין. מנהג בידינו זה דורות לאפות מצות מצוה בערב פסח. מצות אלו נקראות „מצות מצוה" כי משתמשים בהן ב„ליל הסדר". באפית המצות משתתפים רק גברים כשמזמרים את שיר ההלל. כל משפחה מקבלת שש מצות, שלוש לכל „סדר".

אבל איך להגיע למאפיה — והרחובות הומים חיילים גרמניים. האם יסכן הציבור את נפשו? או שמא? בטל את מנהגינו המקודשים זה דורי דורות?

ברם כולם הלכו לאפית המצות. גם אלה שבשנים שעברו לא דקדקו במצות מצוה.

גם אני הלכתי עם אבי. בידו האחת החזיק שקית קמח ובידו השניה אחז אותי. הלכנו בדרכי עקיפין, מאחורי החצרות ובשבילי השדות. היה יום אביב נאה. עצי האקציות היו כבר במלוא פריחתם, וניחותם מלא את האויר. פרחי החרציות יצרו שלל גוונים בצידי השביל. אבל רוחנו לא היתה נתונה לכך. כל הטוב והנעים היה עכשיו בניגוד להרגשתנו. נצמדתי לאבי חזק כי פחדתי מאד. יום קודם כבר סיכנתי את עצמי, אז נסעתי למטיסלקה להביא יין — כשר לפסח — לארבעת הכוסות. חברי הנוצרים הסתירו אותי בעגלתם ונסעו איתי לעיר. קצב נשימתי גבר מרגע לרגע ושמעתי את הלמות ליבי כמכות הפטיש על הסדן.

פסענו יחדיו בלי אומר ודברים, פחדנו מאד! פחדנו שמא ישמעו אותנו הצפורים, ארנבות השדה או אולי גם הענפים המלבלבים עתה. הבנתי הנאמר בספר ויקרא — „ירדף אותם כעלה נידף" — אט אט הגענו למאפיתו של ויס מוזי, שם כבר המתינו מספר יהודים. כל אחד ישב מסוגר בפינתו איש לא דיבר עם רעו, רק חיכו דוממים.

לשנו את הבצק — וכמנהגנו — פזמנו את שיר ההלל, „אנא ה׳ הושיע נא, אנא ה׳ הושע נא", בקע מגרונות האופים אבל בליבנו כבר כירסם הספק. היושיע ה׳ את עמו? לעת ערב — התפילה בבית הכנסת התנהלה בלחש. הזגוגיות בחלונות היו מנופצות לרסיסים. ערלים שברו אותן בלילה הקודם. את האורות לא הדלקנו בכדי לא לעורר תשומת לב. כך ישבו ובקול רווי צער ויגון קרא ר׳ הרשמילך בעל התפילה „מן המצר קראתיך יה ענני במרחב יה", והקהל מלמל אחריו.

סיימנו מהר את התפילה בירכנו איש את רעיהו וחזרנו לביתנו לערוך את „הסדר". והיה זה הסדר האחרון שערך אבי וגם הסדר האחרון שערכו בפורצ׳למה בני קהילתי.

הסבנו לסדר ולאחר „כוס הראשון" שאל אחי הקטן את הקושיות. מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? מלמל הנער. בשנים שעברו השאלה הפכה לשגרה, וגם התשובה מוכנה וידועה היתה מראש. לא כן הפעם. עתה נחנקו המילים בגרון אבי, הוא הביט בנו אבל תשובה לא באה. אמינו הטובה, ניסתה להציל את הניתן ואמרה בעידוד: ילדים ראו נא ה׳ עוד יעזור לנו. מתי יעזור? שאלה אחותי שרי בקול, האם יהיה עוד למי לעזור? חלילה! חלילה! אמר לה אבי: גם כשהחרב על הצואר, יש לצפות לישועה ה׳ ואסור לנטוש את הבטחון.

אבי, אבי, ראה מה קרה. את החרב חשנו על צוארינו אבל ישועת ה׳ לא באה.

פ ר ק ו׳

פסח 1944

„זמן חרותינו" נאמר על פסח. אבל ליהודי פורצ׳למה זה היה כבר זמן השעבוד. פסח זה, נחרט בזכרון כל שרידי הכפר כחג בו הגיע מים עד נפש.

לא עבר יום משמונה ימי פסח בלי גזירה חדשה. היום רק התפרסם שליהודי אסור אסור לנסוע ברכבת, ולמחרת כבר הודיעו שליהודים אסור בכלל לצאת מתחומי הכפר.

בבית סבא נופצו השמשות לרסיסים. אחד מזקני הכפר תלמיד חכם וסוחר מצליח הוכה ברחוב לעיני עוברים ושבים. יהודים הפסיקו את עבודתם בשדה ובמסחר כי חששו לצאת מביתם. גם את הקניוות בחנויות ערכו הילדות הקטנות מחשש המבוגרים להמצא מחוץ לביתם. שמענו שבמטיסלקה מגדרים רחובות ולשם יכלאו את כל היהודים. כך עברו עלינו כל ימי החג. בחרדה וצפיה מה ילד יום.

למחרת החג באה עלינו המכה הקשה ביותר. הודיעו לנו לארוז חפצינו (מס׳ ק״ג לנפש) ולהיות מוכנים תוך 24 שעות לעזיבת המקום.

אפילו הגויים הקשוחים ביותר, נדהמו מגזרה זו. לא תיארו לעצמם שהשלטונות ההונגריים ירחיקו לכת עד כדי גירוש. בהרבה מבתי היהודים הופיעו שכנים טובים שהציעו בכנות את עזרתם. העזרה שיכלו להציע היתה בעיקר בהסתרת רכוש עד שנחזור (איזה תמימות) ובאפית לחם לדרך כי היה זה למחרת הפסח. קרה גם שאחד מאנשי הז׳נדמֶריה באה לביתו של השוחט המקומי ר׳ הרשמלך ובבכי התנצל שלא יכול לעזור לו כלום, וכי הגירוש עובדה קיימת ובניגוד לרצונו.

אבל רק בודדים הצטערו בכנות, רובם קיוו להיבנות מהרכוש היהודי. מהבתים, מהאדמות, חנויות וכיו״ב.

לפנות ערב שמענו שמהכפרים הסמוכים נאספו כבר כל היהודים לחצר בית הכנסת של פורצ׳למה. נאמר להם שלמחרת יובילו אותם לגיטו. האם כך יהיה גורלינו שאלנו? ננטוש את ביתנו ורכושינו יהיה הפקר? הרי דורות עמלנו מי במלאכה ומי בשדה ועתה הכל ירד לטמיון? ומה על הנפש? היהיה גורלינו כגורל יהודי פולין? שאלות אלה כירסמו בלבנו אבל אין יועץ ואין מושיע.

צעירי הכפר יכלו עוד לברוח, לערים הגדולות, שם אפשרויות המסתור רבות יותר. אבל מי ינטוש את ההורים במצב כזה, אולי יהיה צורך לפרנס הורים זקנים או אחים קטנים? אחותי ואחי שחשבו עוד אמש על צעד כזה מהר חזרו בהם.

מפקד הז׳נדמיה המקומית אמר והבטיח שלעבודות חקלאיות יקחו אותנו, לחוות שבסביבה. אמונתנו תמימה היתה וכל הבטחה פעלה עלינו כמטה קסמים. כי כמה נעים להאמין בעת צרה. זה משחרר את האדם ממחשבות נוגות.

כמה טוב להתפרקד על כנפי התקוה זה „משחרר" את האדם ממעש.

זה גם „שחרר" את יקירינו מהחיים.

פרק ז׳

יום הגרוש

רחובה הראשי של פורצ׳למה הומה ככוורת. מכל עבר מגיעות עגלות רתומות לסוסים. מרחבת הכנסיה הרפורמטית ועד בנין הז׳נדמריה מסתדרות העגלות כשפניהן לכוון מטיסלקה. בין העגלות מתרוצצים מאות ילדים ונוער נוצרי שבאו להזין את עיניהם בגירוש היהודים.

והיכן נמצאים הגויים? לא רואים אותם בכלל. היבואו להפרד משכניהם זה דורי דורות. או האם מתבישים הם בכל החזיון הזה, ואינם רוצים לפגוש את מבט עינינו? או שמה הלכו כבר לבוז את הבתים? אמש כבר נכנסה אלינו אחת השכנות ואמרה: גברת הירשפלד, תמיד אהבנו אתכם מאד. הו כמה קשים יהיו החיים כאן בלעדיכם. דרך אגב מחר בבוקר, טרם אצא לשדה אבוא לקחת את השלחן הגדול שלך. חבל שזה יפול בידי אחרים שונאי יהודים. גם חברי לכתה „ריחמו" מאד על שפני האנגורה שלי. יום לפני הגירוש כבר הציעו את „עזרתם".

אבי כרגיל השלים עם כל דבר. אמא עודדה אותנו. אבל אחותי הגדולה שרי עמדה על סף ההתמוטטות. שרי שהיתה תמיד החזקה מכולנו, עתה נפרצו אצלה כל הסכרים ולא פסקה מבכי. ליבה יצא בעיקר על חדרה הקטן שעליה לנטוש. חדרה האהוב שעליה כל גאוותה עם חלון גדול לצד הגן. בבוקר מוקדם התחילו לרכז את היהודים, יש ועגלות הגיעו עד לביתם. אחדים נאלצו לקחת את חפציהם עד בית הכנסת ומשם נלקחו בעגלות.

מספרת לילי בן־יהודה (מרקוביץ) בשעה המוקדמת של הבוקר הופיעו אצלנו שני ז׳נדרמים. בגסות ובצעקות ציוו עלינו להסתלק לבית הכנסת. יהודים! — אמר האחד — תוך חמש דקות תהיו מוכנים לדרך ואם לא, ישאר הכל בבית. עמד והביט בשעונו ולא הוסיף לנו דקה. השני, מצא בין החפצים נר ארוך וקלוע, בנר זה היכה את אבי. לפנים שימש לאבי הנר לברכת ההבדלה. אחי הקטן רגיל היה לעמוד על כיסא ולהחזיק את הנר בידיו הקטנות. הו כמה יפה היה הילד בעת ברכת ההבדלה. בבית כולו חושך ורק אורות הלהבה של הנר האירו על פניו. שערותיו הבהירות עוד יותר בהירות היו לאור הנר. עתה בנר זה היכו אבי. אמא ז״ל הורידה את הכיסוי מהמיטות לארוז לתוכם מהר ככל האפשר.

נדהפנו מהבית כשרוב החפצים הנחוצים לדרך עוד בפנים. נעלו את הדלת ולא יכולנו לשוב עוד. העמסנו על כתפינו את מעט הצרורות וגורשנו לבית הכנסת. כל הדרך היכו באבי לעיני המשפחה. כך עברנו את כל אורך הכפר מוכים ופצועים בגוף ובנפש.

לביתנו הגיעה עגלה לקחת אותנו. העמסנו את החפצים, הילדים הקטנים התישבו על העגלה. אני, שוב קפצתי למלונת השפנים להעיף בהם מבט אחרון, בשפני הלבנים, בשפני הקטנטנים. עוד אחזור אליכם! עוד אקטוף לכם עלי אקציות טריות. עוד נשתעשע אתכם לרוב. הנפתי ידי לשלום ורצתי לעבר העגלה שעשתה את דרכה למרכז הכפר.

התמקמנו בשיירה במקום שנקבע לנו מראש. חיכינו לתזוזה. מאות שנים ישבנו בפורצ׳למה — הרהרתי בלבי — ועכשיו עת ישרוק רב סמל הז׳נדמריה במשרוקיתו, השיירה תזוז והכל יחלוף. האם זו אמת או סתם חלום בלהות? האם יתכן שפקודה קטנה

אחת תעקור את כולנו מכאן? והנה נכון, אנו כבר נוסעים. כבר יצאנו לדרך. הכל מתרחש במהירות, אין זמן אפילו למחשבות. חולפים מהר לפני בית סבא. לא הספקתי אפילו להציץ לחצר. רק מרחוק עוד ראיתי את צמרות עץ האגס. הרבה זכרונות ילדות קשורים לעץ זה. רואים כבר את הלבנים האדומות של בית משפחת קפצ' עץ האפרסק בחצר פרח זה כבר. עוד רגע קט ונגיע לקצה הכפר, הכל נגמר, הכל מאחורינו. מכל ילדותינו נשאר רק ענן אבק שמתאבק מהשיירה.

פרק ח׳

בגיטו מטיסלקה

אלפי יהודים רוכזו לכאן מכל עבר. מכפרי המחוז ועיירות סמוכות הובאו בעגלות רתומות לסוסים, ממקומות מרוחקים בקרוניות משא של הרכב. רובע שלם מהאזור היהודי הוקצא לצורך הגיטו. מעט הנוצרים שגרו באזור זה פונו משם. מסביב גודר הגיטו בקרשים ולוחות עץ בגובה של שלושה מטר. תוך כמה ימים התווספו לכל הבתים דיירים חדשים. בתחילה שוכנה משפחה לחדר. בגבור זרם המגורשים צופפו לכל חדר ארבע חמש משפחות.

גם מהרי הקרפטים הוצאו יהודים לגיטו מטיסלקה. להם נבנו אוהלים על גבעה שליד בית הקברות היהודי, סמוך לגיטו.

אוכל לא היה הרבה אבל לידי מחסור רציני לא הגיע. הבאנו אתנו עוד מהכפר הרבה מזון. תפוחי אדמה, שעועית, שמן וכיו״ב. גם שלטונות הגיטו חילקו מצרכי מזון. מצרכים אלה רוכזו מהחנויות ומחסני היהודים שבמטיסלקה והסביבה.

הגברים עבדו מספר שעות ביום, בעיקר בסידורים הפנימיים של הגיטו, עבודות נקיון וריכוז מזון למחסנים. הנשים ובעיקר הצעירות, עבדו בטאטוא של הרחובות. גם הן רק שעות ספורות ביום.

אימת הגיטו היתה, החקירות בבית הכנסת הגדול. במקום זה קבע הגיסטפו את מפקדתו. לשם גם הועברו עשירי מטיסלקה והסביבה. החקירות בעיקר נסבו על חפצי זהב וכסף שהוסתרו, פקדונות בבנקים בחו״ל ועוד. העינויים שעברו הנחקרים עלו על כל דמיון. שרפת צפורניים ומלקות על גוף ערום היו בין העונשים המקובלים.

השפעה הרסנית היתה עלינו בשמועות שהופצו מדי יום ביומו. די היה בכך שאיש יגיד לרעהו בקצד האחד של הגיטו חדשה לא מבוססת, כעבר שעות בודדות כבר כולם דיברו בכך. לפעמים גם הודלפו שמועות כזב ע״י הז׳נדמרים והגרמנים בכדי לדכא כל רצון או מחשבה להתנגדות.

חוסר הודאיות של „מה ילד יום״ ולפני איזה גזרות אנו עוד עומדים הביא בעקבותיו גל של דכאון ועצבות. נסיונות של התאבדות התרבו מיום ליום. משפחת רופאים, בעל ואשה התאבדו ע״י שתית רעל.

גם מהגיטו לא ברח איש למרות שהיו לכך כל האפשרויות. הגיטו אמנם גודר בגדר גבוה אבל משמר לא הוצב מסביבו. גם לא נערך מפקד יום־יומי לבדוק באם יש נעדרים. מאות בחורים ובחורות יכלו להציל את חייהם לו רק עמד בהם הכח הנפשי לעזוב את משפחותיהם בגיטו ולברוח. אבל הכח הזה לא היה לאיש. היום לאחר הרבה

שנים ולאחר שאנו כבר יודעים שלא יכולנו לעזור למשפחתינו נראה הכל באור אחר. אבל גם היום קשה לשפוט באם שיקולינו בגיטו נכונים היו או לא.

הרבה זמן לא נשאר לחיי הגיטו ולבטלה. כעבור שבעה שבועות בחג הביכורים, ביום מתן תורה נלקחנו לדרך הארוכה „לפתרון הסופי".

פ ר ק ט'

ברכבת לאושויץ

דרך שני אשנבים צרים חודרים קרני אור דקיקים. עלומתם מאירה על „גל" של נפשות אומללות שנדחפו לכאן. קרון רכבת זה שנבנה מלכתחילה להובלת משאות, מאכלס עתה בקרבו כמחצית מכל יהודי פורצ'למה.

חם בפנים ואין אויר לנשימה. אולי נפתח אשנב נוסף? לא! לא נעז לעשות זאת שוב. אתמול לאחר שנדחסנו לקרון פתחו שנים מבחורי הכפר פתח נוסף לאורור. עוד הם עסוקים בהכנת הפתח חדרו אלינו שני גרמנים והילקו את הבחורים 25 מלקות כל אחד, במגלב עשוי רצועות של תפילין. זה שלושה שבועות עסקו הגרמנים בחיסול הגיטו. אנחנו היינו מהטרנספורטים האחרונים.

לאן פנינו איש לא ידע. נאמר לנו שנעבוד באזור הדנובה בחוות חקלאיות. סיפור זה רק אימת את הצפיות שלנו. אבל עכשיו לאחר שהיינו כבר יומיים בקרון התחילה אמונתינו להתערער, באמיתות הסיפור. גם הנוף וההרים שראינו דרך האשנבים לא דמו כלל למישורים שבהונגריה. עתה ידענו שלא במהרה נחזור לכפרינו.

לא היה כבר איכפת לאיש לאן מובילים אותנו שאפנו רק להפטר מהקרון הדחוס, רק שנוכל לישר את הרגליים, רק לנשום עוד פעם אחת מלוא הראות אויר צח.

הרחק בפינה השניה בקרון בכתה ילדה: רצתה דיסה עם חלב. וסבתי הזקנה ז"ל לא פסקה מלהתאבל על שרפרפה הקטן שהשאי'נו בגיטו. עכשיו — אמרה — לא יהיה לי על מה להשעין את רגלי. את הרגלי הציויליזציה אבדנו מהר. ביום השלישי של המסע גם הבעיות הסניטריות לא הטרידו אותנו יותר. ארבעה ימי מסע של עינויים, ארבעה ימים שאורכם כאורך כל גלות ישראל.

הגענו לתחנה הסופית. כהרף עין הושלכנו מהקרונות, אושויץ! בירנו! זה שם המקום לאן שהגעתם. מכאן תצאו רק דרך הארובות. במילים אלה קיבלו את פנינו.

גברים לחוד! ונשים לחוד! ציוו עלינו מכל עבר. האנדרלמוסיה היתה גדולה. בכיות ילדים וצעקת אמהות נבלעו בצרחות הקלגסים.

אחדים עוד ניסו ללכת בצוותא עם כל המשפחה, אולם הופרדו בגסות.

אמא ז"ל החזיקה על ידה את אחותי הקטנה ואחי הצעיר החזיק אותה בשמלתה. את יתר בני המשפחה כבר אבדתי. רוץ לאביך! ציותה עלי אמי. הרי אתה כבר ילד גדול — אמרה — אתה כבר יודע לעבוד.

עוד נשיקה אחרונה לידה הענוגה ורצתי לחפש את אבי! חיפשתיך — אמר לי אבא בלחש. אתה תקוותי האחרונה, הבא נלך יחדיו. נצמדתי אליו חזק ופסענו לעבר הבלתי נודע. אצבע מאיימת הפנתה אותנו ימינה. אבל אמא עם הילדים הלכו שמאלה.

מחנה אבנזה ינואר 1945

רוח עזה השתוללה בחצר המחנה. פתיתי שלג קפואים נישאו ברוח וננעצו בעיני כל עובר. גוש אנשים עטויי סחבות שרכו רגליהם לעבר צריף הלטרינה (בית השמוש הצבורי). דבוקים היו איש ברעהו — להתגונן מצינת החורף — כאילו הדביקם האל. שכבת הכפור על זיפי זקנם השווה להם דמות רפאים, כאילו מעולם אחר באו. או אז — חש אתה בעליל את עומס יגון הדורות שנושאים הם על כתפיהם.

כבחלום בלהות עושים הם את „טיול הבוקר", לעשות את הצרכים, לא בעת הגוף דורש זאת, כי את זה לא יעניק להם „הגזע העליון", אלא פעם ביום בשעה 4.00 בבוקר והכל לפי פקודה.

אט אט התפרק הגוש ונכנסו לצריף. כאן, התירו את בגדיהם העלובים וחשפו את גופם לקור האימים. כאן גם בילו שעה תמימה עד עלות השחר. זהו מקום מפגש קבוע. כאן יכולת לשמוע חדשות וגם לבצע עסקי חליפין. השער — בדל סיגריה תמורת חצי תפוח אדמה. כאן גם מקום מפגש בין ידידים או קרובי משפחה.

זוכר אני — זה חודש ימים, מאז הגעתי למחנה זה, אני בא לכאן בכל בוקר, מתהלך בין שורות המושבים של הלטרינה ומכריז בקול: פורצ׳למה! צ׳נגר! הירשפלד! מרקוביץ! אבל איש לא ענה לי, רק הביטו בי בעצב. כבר הכירו אותי ציבור עושי הצרכים. כבר ריחמו עלי. מסכן הנער — אמרו — לבטח דעתו נטרפה עליו. שוב ושוב שאלתי באם ראו איש מבני כפרינו — אולם לשוא.

בעודי מביט בגוש האנשים שעושים את דרכם לכאן, הבחנתי בתוכם בדמויות מוכרות. זה שבעה חודשים לא ראיתי איש ממשפחתי או איש מפורצ׳למה. והנה עתה שלושה מהם ביחד. המבוגר ביניהם בראון מוריץ. פתיתי שלג שהצטברו על כתפיו כאילו הנמיכו אותו עוד יותר. לפנים סוחר מצליח היה. תר בכפרים בעגלתו הרתומה לסוס ענק וקונה ביצים מהאיכרים. איש שקט ונעים הליכות היה. לא דיבר מלה מיותרת אבל רעיונותיו בהירים היו ודעותיו נשמעו. השני בחבורה מרקוביץ איגנץ. האדם הישר הטוב והמטיב. ביתו היה פתוח לכל אנוש. שמו יצא לתהילה בכל כפרי המחוז. לא רק בגלל עושרו אלא כבעל תכונות נעלות. עתה הרוס הוא לגמרי. מהאדם בעל המימדים שכולו אומר כבוד נשארו רק עור ועצמות.

האם אתה זה איגנץ? שאלתיו — לא בני! אמר. זה כבר לא מרקוביץ איגנץ. זה רק מה שנשאר ממנו. לחצתי את ידיו הקפואות והוא ליטף את ראשי. האחרון ביניהם הירשפלד יוזף. שאר בשרי, אח אבי, הבן האהוב על כל המשפחה, גבר חסון ונאה, חקלאי מבטן ומלידה. הוא יועד ע״י סבי להמשיך במסורת החקלאית המפוארת של משפחת הירשפלד. גם ממנו לא נשאר כלום. גופו כחש ודל, עיניו שקועות עמוק ושערותיו לבנות לגמרי. עוד יום יומיים, בני — אמר — ונלך בדרכי כולם. כל המבוגרים של פורצ׳למה היו פעם כאן ועיניך רואות, רק שלושתנו נשארנו. הוא סיפר לי על מות אבי, אחי ועוד אחדים מבני המשפחה.

כעבור כמה ימים, בראון מוריץ כבר לא בא לפגישת הבוקר, לא שאלתי למה,

כי הסיבה היתה ברורה לי. עוד יום יומים גם אותי לא תראה — אמר לי איגנץ — אין לי כח יותר די לי בזה — אמר.

חוק ידוע היה במחנה, מי שאבד את השאיפה לחיות, מת תוך ימים ספורים.

איגנץ לא יבוא יותר — אמר לי דודי למחרת הבוקר. גם אתמול רק בכדי לראות אותך בא. הוא ביקש לומר לך שהיה חזק! אמש עבר לבית החולים.

ואתה שמור על עצמך מאד מאד — הזהיר אותי יוז׳, גם אתה תהיה עוד חולה אבל דע להתגבר, ולמען השם אל תלך לבית החולים כי לשם רק נכנסים.

כעבור ימים ספורים לויתי את דודי עד שער בית החולים. „היה חזק!״ — אמר לי — וניפנף בידו מעבר לגדר.

פרק י״א

מחנה אבנזה מאי 1944

יום השחרור

„זרם״ אדיר פרץ דרך שער המחנה. „ים״ של אנשים! אלפים! רבבות! נדחפו ונדחסו לשער.

כזרמי מים אדירים הגולשים מההרים לאפיק הנחל, כך פרצו האסירים לעבר הדרך המובילה מהמחנה. לחופש! — צעקו — לדרור!

הנופלים נדרסו ברגלי ההמון. איש לא הקים את חברו, רחבת השער, דמתה לשדה קטל.

גם אני הייתי בין המשתחררים, גם אני הייתי בין רבבות האסירים שעמדו כבר משעות הבוקר על מגרש המסדרים וחיכו לשחרור ולפתע, טנק אמריקאי פרץ את השער ובישר את הגאולה.

משעות הבוקר המוקדמות לא ראינו יותר את זקיפי ה־ס.ס. את מקומות המשמר תפסו חיילי „ורמכט״ זקנים. גם אני הייתי בין המתפרצים הראשונים דרך השער. ליד ביתני המשמר עמדו עתה חיילים מצבא „ארצות הברית״ ובצידם שני קצינים גרמניים.

אחד מהגרמנים שעמדו שם היה פעם מפקד מחנה וולפסברג. במחנה זה הייתי עד בואי לאבנזה. קצין גרמני זה יכול לשמש דוגמה איך אפשר לשמור על דיוקן של אדם גם בעת פורענות. נדמה, שהרבה אסורים חבים לו את חייהם.

„נערי״ — צעק לי בקול — גם אתה כאן? היה בריא! אכן בריאות זה הדבר הנחוץ לי ביותר.

משקלי לא עלה על 37 קילוגרם וגופי היה מכוסה פצעים. חודשיים בקירוב נשארתי בבית החולים של בנות הברית.

בחודש יולי חזרתי לפורצ׳למה.

סוף דבר

כ־35 נפש חזרנו ממחנות המוות של הנאצים, רובינו היינו גילאי 16—30. אחד אחד התקבצנו שוב בפורצ׳למה.

כל אחד הביא עמו את ספורי הזוועות שעברו עליו. כל אחד הביא מטען של כאב ויגון.

ספרנו אחד לשני על קרובי משפחה שפגשנו ואינם עוד. נסינו גם לאסוף מעט מהרכוש שנשדד, אבל ללא הצלחה יתרה.

אחדים ניסו לשקם את עצמם במקום, אבל גם זאת ללא הצלחה.

לא מצאנו יותר שפה משותפת עם שכנינו משכבר הימים. הפצעים היו עוד טריים. צילם של הימים הקודרים עדיין רחף מעלינו.

הפאשיסטים הידועים ביותר בזמן הנאצים, הפכו את עורם ונעשו עתה קומוניסטים מושבעים. ואולם רק את דגלם החליפו אבל לא את אופים. הם נשארו אנטישמיים כפי שהיו תמיד.

שוב איימו על יהודים, ושוב שיברו חלונות. במהרה הבנו שהגיע הזמן לנטוש את פורצ׳למה לעולמים. לא עבר זמן רב והראשונים החלו לעזוב את הכפר. כעבור שנתיים לערך כמעט לא נשארו יהודים במקום.

רובנו עלינו לארץ ישראל, והיתר התפזרו בארבע כנפות תבל.

בפורצ׳למה לא נשאר עוד יהודי.

דברים לזכרו של ר׳ שמואל בורגר זצ״ל

יש וגם המות לחסד יחשב

זכה ר׳ שמואל בורגר לחסד מהשמים. הוא החזיר את נשמתו לבורא טרם פגעו בו ידי זדים. לא הקמנו מצבה על קברו ומי ידע היום את מקום קבורתו. לא הספידו אותו זקנים וחכמים, גם לא בכינו חרש על קברו. רק עמדנו דוממים והתפללנו שזכותו תגן עלינו.

זכה ר׳ שמואל בורגר שיובא לקבר ישראל ולא יפגע גופו בידי רשעים.

הטמנו אותו בבית הקברות של מטיסלקה. שם ינוח בשלום על משכבו. את הלוויתו ערכנו בחפזון תחת משמר הז׳נדמריה, אבל זכרונו נחרט בלבנו. ידענו את מעשיו הטובים ואת אהבותו לבריות.

לפנים היה השוחט של קהילת פורצ׳למה ובעת שבא בימים, פינה את מקום כהונתו לר׳ הרשמילך. מספר עליו מר שמואל קפצ׳:

ר׳ שמואל בורגר נולד בפורצ׳למה. כבר בראשית צעדיו התגלה כעילוי. אביב ר׳ ברוך בורגר שלח את בנו המחונן ללמוד בישיבה. לא עבר הרבה זמן והנער מילא את כרסו בש״ס ופוסקים.

בגמר לימודיו חזר מהישיבה עם סמיכות לפסוק בכל דיני הכשרות ובקי בהלכות השחיטה. לאחר שהעמיד משפחה נבחר כשוחט המקומי והתמיד בו שנים רבות.

אומרים עליו כשדרש בציבור היו שומעיו מתקבצים מסביבו ושותים בצמא כל מוצא פיו. הכבוד שרחשו לו כל תושבי הכפר לא יתואר. לא היה עוד לפניו וגם לא לאחריו בן כפרנו שיעותר באהבה כר׳ שמואל בורגר.

זקנו הלבן ומבטו החם יצרו הדרת פנים שכולו אמר כבוד ויראה. לעת זקנתו עבר לגור ל־פהרדיורמוט כדי להיות קרוב לילדיו. גם אז ליבו נשאר בפורצ׳למה. לחגים ולמועדים המשיך לבוא לכפר. כן המשיך לעבור לפני התיבה יחד עם ר׳ הרשמלך.

אסון קרה לר׳ שמואל בורגר. פעם עת שבא לכפר לערוך ברית מילה לתינוק שנולד, מעדו רגליו ממדרגות הרכבת ונפל מתחת לגלגלים. אמנם אבד את רגלו האחת אבל רוחו נשארה איתנה כתמיד.

לאחר שהבריא בא מדי שנה להינפש לכפר. הלכתי אליו תמיד. אבי שלח אותי לביתו לשמוע תורה מפיו. כי קיווה שהאיש יאציל עלי מרוחו.

זכה ר׳ שמואל בורגר בחייו שיוקירו אותו כל בני פורצ׳למה.

זכה ר׳ שמואל בורגר במותו לקבר ישראל.

תהי נשמתו צרורה בצרור החיים.

אביגדור הירשפלד.

לדמותו של ר׳ נפותלי הרצקה הירשפלד ז״ל

גם ר׳ הרצקה הירשפלד לא זכה לחזור. גם הוא הוציא את נשמתו הזכה באחד ממחנות הכפיה של הנאצים. באותו מחנה אבנזה, שבו מצא גם אבי ז״ל את מותו.

כאמור — לא זכה ר׳ הרצקה לחזור. לכן גם לא נשמע אותו להגיד יותר — ה׳ יעזור, או — בטחו בה׳.

כי זה היה מרכז עולמו, האמונה הבלתי מעורערת שה׳ יעזור. אם ר׳ הרצקה אמר — הבטחון באל מעל לכל — זו לא היתה אמירה מכח ההרגל. אלא מתוך אמונה כנה ובלי כל פיקפוק שה׳ מוכרח לעשות כן ולא יתכן אחרת.

אכן, דמות בלתי רגילה היה האיש הזה.

„תורה ועבודה" לא היה אצלו סיסמה, אלא דבר שיש להגשימו יום ולילה.

ילדיו סיפרו שאביהם מעיר אותם בשעות המוקדמות של הבוקר ללמוד תורה. תלמיד חכם היה. בשבתות היה רגיל לבוא ה„חדר" לבחון את ידיעותינו. כמה רצינו להתחמק ממבחניו. דרישותיו היו רבות מאד. הוא עבד קשה לפרנס את שמונת ילדיו. ביתו הבכירה שרי היתה חברה של אחותי, בנו נשו חברי הטוב .עסוקו היה בסחר התבואות. יום יום נסע באופניים בין כפרי האיכרים וקנה חיטה, שעורה וכיו״ב. הוא היה ידידם של ברונים וגרפים, איכרים ופשוטי העם כאחד. לא היה כפר בסביבתנו שלא הכירו אותו כל התושבים.

לפעמים, בימות הגשמים הלך ברגל לעבודתו ,עבר לפני ביתינו וראה שהסוס רתום לעגלה ? שאל ר׳ הרצקה — לאן פניכם ? אולי אתם נוסעים צפונה ? לא — אמר אבי — הפעם אנו נוסעים דוקא דרומה. חשב ר׳ הרצקה רגע קט ואמר, טוב מאד ! שיהיה דרומה ! וכי שם אין כבר מה לקנות ? אכן, עיסוקיו היו בכל הכפרים ובכל הכוונים.

זכרונו לא ימוש מקירבנו לעולם.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים. **א. בראון, בני־ברק.**

במחנות הכפיה

בתאריך 19.3.44 פלשו הגרמנים להונגריה. למחרת כבר הוכרחנו לענוד את הטלאי הצהוב על בגדנו.

ימים ספורים לאחר מכן קבלתי יחד עם שבעה מחברי צו התישבות למחנה כפיה לתאריך 17.4.44 כלומר יום לאחר חג הפסח.

בחול המועד של החג נסעתי עם אחותי הצעירה מגדה לעיר הסמוכה מטיסלקה. בדרך הביתה עלו על הרכבת אנשי הז׳נדמריה ההונגרית ולאחר בדיקת תעודות הזהות של הנוסעים הורידו את היהודים מהרכבת. על היהודים היה ללכת כל אחד לדרכו ברגל. גם אחותי ואני צעדנו רגלי, מתחנת הרכבת של ג׳ורטלק עד פורצ׳למה.

למחרת החג היה עלינו להתיצב בעיר קאששו במחנה הכפיה. חברי ואני שכרנו עגלה ונסענו למטיסלקה ומשם תיכננו להמשיך ברכבת.

אך הגענו לעיר נעצרנו ע״י הגרמנים, היכניסו אותנו לבית הכנסת וערכו חיפוש בכלינו בכדי לגלות דברי ערך כגון זהב או כסף. לא נמצא דבר אצלנו. אבל בכדי לשפוך את זעמם, גרשו אותנו בריצה למרות השרב הכבד מבית הכנסת ועד תחנת הרכבת. בבית הכנסת היכו אותנו באכזריות.

נסענו ברכבת עד העיר צ׳ופ, חייל הונגרי מפורצ׳למה בא ודרש מחברי את שעונו. כמובן שלא נתן לו חרף איומיו.

המשכנו את דרכנו לקשא בקרון משא דחוס עמדנו צמודים איש לרעהו בלי אפשרות לזוז. באם הרמתי רגל אחת להחלפת התנוחה לא מצאתי כבר מקום עבורה בשנית. לפנות בוקר הגענו לקאשה. חיילים הונגרים לקחו אותנו למחנה בשם „שטורטבור״.

ק א ש ה

בבואנו למחנה שוכנו בצריף מלוכלך שרצפתו היתה מרודפת בקש. מפקד המחנה בשם מילקוביץ שהיה אנטישמי ידוע צעק עלינו בעת המפקד. יהודים מלוכלכים מקומכם ברפת! (מספרים שאחר המלחמה נתלה).

למחרת גזזו את שערות ראשנו וחולקנו לפלוגות. מספר פלוגתי 108/304 ושם מפקד הפלוגה סאלי גזה. הוא היה אדם ישר וטוב לב. לאחר כל המכות וחרדה שעברה עלינו טוב היה לראות שנשארו עוד אנשים טובים. אחרי הצהרים לקח אותנו לחורשה שליד המחנה. את רס״ר הפלוגה שלח למקום אחר בכדי שיוכל לדבר איתנו גלויות וללא פחד. הוא אמר לנו — אל תפחדו מאיש! אמנם ידוע לי כל הצרות שעושים לכם כאן אבל כל עוד שאני מפקדכם לא יעונה לכם רע. עבדנו יום יום בכל מיני עבודות. החל מחפירות תעלות מסביב למגרש הכדור רגל ועד לעבודות בינוי בתחנת הרכבת. עם המפקדים הישירים שלנו כבר הסתדרנו אבל אנשי שרות הבטחון ההונגרי הטילו את מורתם עלינו. פעם ביום שישי כשחזרנו מהעבודה הוכרז עוצר במחנה ונערך חיפוש בבגדנו לכל מי שהיה יותר מ־10 ל״י (פנגו) היה עליו למסור. למזלי הייתי נעול סנדלים עקב כאבים ברגלי לכן חשבו אותי לעני ומסכן. לאחרים לקחו את כספיהם והוסיפו להם מלקות על הגוף. בהמשך המסדר הזדנבו שני תורים, אחד למסירת הכסף והשני לקבלת המלקות. בנו של רב אחד שהיה אתנו התחכם והצליח. במקום לעמוד בתור על מנת להחזיר כסף נעמד מיד בתור לקבלת המלקות אבל הכסף נשאר בכיסו.

את החדשות של קול לונדון וקול מוסקבה שמענו מהקומוניסטים הצ׳כים שהיו בעיר. לפעמים בעת העבודה יכולנו להתגנב אליהם. אצלם גם קנינו דברי מזון ובפרט לחם. באותו זמן גירשו את יהודי הונגריה לאושויץ. הטרנספורטים עברו דרך קאשה. את המזון שקנינו לקחנו לרכבת ומסרנו למגורשים.

פעם בבקר פגש אותנו מפקד המחנה בדרכנו לתחנת הרכבת. בראותו את החבילות שבידינו הוחזרנו למחנה. המזון הוחרם בתוספת של מכות רציניות.

מידי יום ביומו חזינו איך מגרשים את היהודים מהונגריה, בכינו על מר גורלנו, בכינו בלילות, כי לא היה בידינו להושיעם.

מפקד הפלוגה המשיך לעמוד לצידנו. קרה פעם שלא קבלנו כל מזון אחר יום עבודה מפרך. לאחר שהתלוננו בפני מפקד הפלוגה חיפש ומצא בשר חזיר במטבח. מיד נתן פקודה לחלק בין היהודים! זה היה בפעם הראשונה שאכלתי בשר חזיר.

לפני חג השבועות נודע לנו שנועבר לבודפסט חולקנו בנפרד, הצעירים לחוד והמבוגרים לחוד. הרס״ר הלך עם המבוגרים מפקד הפלוגה המשיך ללכת איתנו.

שוב ביקר אצלינו משטרת הבטחון ההונגרית. עברנו לעיר סנט אנדרה. עיר

שתושביה הם שוובים (גרמנים). השתכנו בבית הספר המקומי. עבדנו על שפת הדנובה בישור שטחים. זה היה כבר סוף האביב וראשית הקיץ. פירות באזור יש בשפע. תושבי המקום ושמש בית הספר מכרו לנו פירות בפי שלוש ממחירו בשוק. גם הפעם עזרה התערבותו של מפקד הפלוגה. על פי צו שנתן לגויים אסור היה להם להקפיע את המחירים. כסף לא חסר לי. חברי מרקוביץ אלמר שחי היום בהונגריה — קרוביו גרו בבודפסט והם ספקו לו כסף, והוא היה למקור עבורנו. בסנט אנדרה שהינו עד סוף אוגוסט.

א ו י - פ ש ט

עברנו לאוי־פשט. עבדנו בבית חרושת לצמר שפעם היה שייך ליהודי בשם פולק הרמן. לפנינו עבדה כבר במקום קבוצת יהודים. מפקדיהם היו אנטישמים גדולים. גם לנו הם ניסו לעשות צרות אבל למחרת התערב בענין מפקד הפלוגה ומנע בעדם מלהתעלל בנו.

מצבנו הורע. בתאריך 15.10.44. ביום זה הדיחו הגרמנים את הורטי מיקלוש ונטלי את השלטון בידיהם.

למחרת הודיעו לחיילים ההונגרים ששמרו עלינו, לבל יעווב מאתנו את המחנה לאחר החשכה. אם נעשה כן עליהם לירות בנו.

כמה ימים לאחר מכן קבלנו פקודה לעבור מעבר לדנובה. חלק מאתנו כבר הצליחו להשיג שוץ־פס מהשגרירויות של שויצריה ושודיה. מפקד הפלוגה בעצמו נסע לבוד־פשט לשגרירויות הזרות להשיג תעודות עבורינו. כמו כן נתן לנו חופשה עם לווי צמוד של חיילים בכדי שניסע לעיר להשיג תעודות מהשגרירויות.

הועברנו לבודה־פשט.

בודה-פשט

שיכנו אותנו בבית כנסת. ברח׳ אורינה 55. אוכל כבר לא קבלנו מזון באופן רשמי, אבל המ.פ. עוד מצא עבורינו. כאן אורגנו כגדוד. כמפקד הגדוד מונה המ.פ.

באחד מימי שישי נודע לנו שנצורף „למצעד המוות״ שאורגן ע״י איכמן. אחרי הצהרים נערך מפקד. מפקדנו אמר שלא יוכל יותר להילוות אלינו על כן לא יוכל יותר לערוב לשלומנו. הציע לנו שעתה הזמן לברוח. חברי ואני שכרנו כמה חיילים שליוו אותנו עד בית היתומים היהודי שם הסתתרנו במרתף. את השבת בילינו במרתף הקר של בית היתומים.

ביום א׳ היקיפו הגסטפו את הבית אבל הפצצות האויר מנעו מהם להתקרב אלינו ונסוגו. בערב שוב התקפו את הבנין. בעת אזעקה נוספת ניצלנו את החשיכה וברחנו מעבר לגדר. שם הסתתרנו בבור שנפער בעת ההפצצה.

שם בבור, בחשכה, פגש בנו בן כפרנו דויטש שוני. באותו לילה עברנו לבית שהיה בחסות השגרירות השויצית. במקום זה שהינו כ־10 ימים. בסוף נובמבר היקיפו את הבית קלגסי הגסטפו ההונגרית ונלקחנו יחד עם יהודים אחרים לרחוב טלקי 4. התאריך 4.12 אספו אותנו לבית חרושת שליד העיר. שם נערה יהודיה מהעיר מטהילקה.

היא הצליחה להתחזות לנוצריה. בתנועת ידים רמזה לנו שלא נגלה לאיש. בלילה הועמסנו לקרונות משא ונלקחנו לברגן בלזן. ממחנה ריכוז השתחררתי בטרזיאנ־שטט בתאריך 9.5.1945 שם פגשתי שתי אחיותי ודודה.

כתב: אלכסנדר בראון, בני־ברק

י ז כ ו ר

עם ישראל את שואת ישראל, את בניו ובנותיו הישרים והתמימים, הקדושים והטהורים, שהועלו על המוקד בלב אירופה, — נוכח אדישותו המוחלטת של העולם ה„נאור".

י ז כ ו ר

עם ישראל את ממלכת הזדון מ„גזע האדונים" שקמה על עמינו להשמיד, להרוג ולאבד אנשים, נשים וטף, תוך כוונה מפורשת וגלויה להכחיד את ישראל מגוי מבלי להותיר לו שריד.

י ז כ ו ר

עם ישראל את חלאת המין האנושי, עוזרי המפלצת הנאצית, מתוך העמים הכבושים, משתפי פעולה מרצון ותוך התלהבות וקנאות — על מנת להחיש את התהליך של ההשמדה והכליון.

ז כ ו ר

ואל תשכח עד נשימתך האחרונה ועד סוף כל הדורות את רוצחי עמינו הנאצים — הגרמנים ושותפיהם — ואת כל שהיה בידם למחות ולא מחו.

י ז כ ו ר

עם ישראל את הנשמות הקדושות והטהורות, שנגזרה עליהן כלייה באלפי מיתות מזעזעות ומרטיטות לב ונפש, על לא עוול בכפם.

ה ש ם י ק ו ם ד מ ם ! ! !

ואלה חללי קהילותינו —
קרבנות הטירוף הנאצי וזוועותיו:

„ונקם ישוב לצריו, כי דם עבדיו יקום"
(דברים, ל"ב, מ"ג

י ז כ ו ר ה'

את קדושי טשנגר, פרצ׳למה והסביבה, אבות ובנים, אמהות ובנות, ילדים וטף — שנהרגו נשרפו, נטבעו, נחנקו, עונו עד מוות, נורו ונקברו חיים על יהדותם.
ה' ינקום דמם.

מי יתן ראשי מים ועיני מקור נוזלי, ואבכה כל ימותי ולילי,
ובכן בכה בכה רב והרב,
על בית ישראל ועל עם ה' כי נפלו בחרב.

אלי אלי, נפשי בכי
וזעקי, בת־ישראל,
מספד שאי והתיפחי
אכלה האש בישראל.

י ז כ ו ר ה' את רבינו זצ"ל

הרב הגאון הצדיק, מו"ה א ש ר א נ ש י ל בן אברהם הלוי יונגרייז, מרא דאתרא של קהילת טשנגר וסביבתה. את בתי הכנסת, ספרי תורה, ספרי הקודש, ישיבה הרמה עם תלמידיה, חדרי תלמוד תורה שנחרבו, וקול תורה נדם בהם.
יזכור ה' את הקרבנות היקרים הי"ד, נצרור נשמתם בצרור החיים.

קדושי טשנגר

(לפי סדר א״ב)

אליעש צציליה לבית מסינגר, אלמנת
המלמד הנערץ מו״ה יעקב אליעש זצ״ל
ארנשטיין שרה
ארנשטיין אליז
ארנשטיין מריז

בראון משה יעקב בן דוד אריה
בראון טשיבע לבית בראון
בראון בנימין
בראון חיים

בראון פסל לבית דינר
בראון מאיר
בראון אטל לבית בק
בראון דוד (דז׳ו)

בראון יהושוע זאב (פרקש)
בראון אללה לבית שמואל
בראון אווה
בראון אני
בראון ורה

בראון אברהם אבא
בראון מריקה לבית פריד
בראון ארז׳יקה

בלאם מוריץ
בלאם ניחה לבית בראון
בלאם בלה — בנימין

בלום מרדכי
בלום חנה לבית בראון
בלום יהושוע
בלום מאירה

בראון איגנץ
בראון הרשל ומשפחתו

בורגר מנדל ומשפחתו

מרת הצדקנית בלאו, אלמנת מרדכי לייב
בלאו, דיין דק״ק טשנגר.

ברגר יעקב
ברגר בריינדל, אשתו, לבית ברגר
ברגר משה
ברגר אליעזר

ברגר שמואל, ראש הקהל האחרון של
טשנגר, לפני השואה
ברגר שריקה לבית סרבש
ברגר אימרה, בנם

מרת ברגר, אשת טוביאש ברגר
לבית רוזנפלד

מרת ברגר פירושקה לבית לווי
ברגר עמנואל
ברגר לאורה

ברגר יונתן (ינו)
ברגר מרישקה, רעיתו
ברגר טיבור
ברגר ארז׳יקה

ברגר יחזקאל מאיר
אשתו ו־2 בנותיו
ברגר נפתלי, אשתו ובנותיו
ברגר מנחם ורעיתו
ברגר אברהם
ברגר הדסה
ברגר רוזה

ברגר מוריץ ואשתו
ברגר אולגה, בתם

בראון יצחק ומשפחתו

המורה בלאז׳ גיזללה

בבה ניני, המיילדת

גרוסמן שמואל־שמעלקע
גרוסמן גיטל, רעיתו
גרוסמן משה אברהם
גרוסמן מאיר (טיבור)

גרוסמן יוסף
גרוסמן אסתר
גרוסמן ארתור
גרוסמן ארמין
גרוסמן יולנקה
גרוסמן אילתקה

גרוסמן משה
גרוסמן רבקה (רגינה) רעיתו

גרוס יוסף
גרוס יחזקאל בנו (אימרה)

גרוס פרימד (מרגיט)
אשת פישר מיקלוש

מרת גלבר
גלבר יתו
גלבר יולן־רחל, לבית לאיכטמן
גלבר מיקלוש ומשפחתו

ג׳ארמטי דב
ג׳ארמטי אסתר רעיתו
ג׳ארמטי ישראל
ג׳ארמטי מרגיט, ובתה אנניקו ובעלה

גוטמן אפרים ומשפחתו

גולדברגר יום טוב ליפא
גולדברגר רגינה לבית בלאו ו־7 בנותיה

גרוס שלמה בן מרדכי
גרוס אודל לבית ליכטמן
גרוס מרדכי מאיר (בובי)
גרוס ירמיהו
גרוס קלמן

הגאון גרוס זלמן ואשתו
גרוס מרגיט ובעלה
גרוס רייזל

גוטמן ורעיתו רוזי

ד״ר גרגעי ברטלן

גרגעי מרגיט לבית טוקאייר
גרגעי ג׳יורי

מרת גולדשטיין, אלמנת וולף גולדשטיין
מרת גולדשטיין פרל, אלמנת דב גולד־שטיין.
גולדשטיין רעזי, בתה

גולדשטיין מרדכי
גולדשטיין שרה פריינדל, רעיתו

גולדשטיין אהרון
גולדשטיין רעזי׳
גולדשטיין משה ומשפחתו

המורה גונדור ג׳יולה
גונדור אולגה לבית קסוייץ
גונדור לסלו, בנם
גונדור אגי, בתם

גרוזינגר ומשפחתו

גולדשטיין אטל
גולדשטיין ינו ומשפחתו

גרינבורג שמואל, סו״ת, ואשתו
גרינבורג לייבי (בנם)

מרת גולדשטיין, אלמנת אהרון גולדשטיין ומשפחתה

הגאון הצדיק מו״ה גרינפלד משה יוסף ראש הקהל דק״ק משנגר במשך שנים רבות
מרת גרינפלד ארנקה, רעיתו
גרינפלד יום טוב ליפא

מרת גרינפלד מלווין, אשת איצקוביץ
בנותיה קטו וקלרה

גרינפלד אהרון
גרינפלד מלווין
גרינפלד וולוולה
גרינפלד מרטה
מרת גרינפלד הלן וחמשת ילדיה

גוטמן יוסף ואשתו

גרוס חיים
גרוס חנה, רעיתו

גולדשטיין זולטן

גרינוואלד ומשפחתו (הנפח)

גרינבאום דוד
גרינבאום חיה לאה, אשתו
גרינבאום אריה לייב, בנם

ג׳ארמטי דב
ג׳ארמטי אסתר, רעיתו
ג׳ארמטי ישראל
ג׳ארמטי מרגיט
ג׳ארמטי אנניקו ובעלה.

גרוסמן רבקה, לבית שוורץ
אשת מו״ה מתתיהו גרוסמן
גרוסמן אברהם נח
גרוסמן אסתר
גרוסמן שלמה

דינר נח-מנחם
דינר רייזל, רעיתו
ובניהם אלברט ויוסף
דינר בנימין

דינר שמואל
דינר רגינה, אשתו

דווידוביץ מלכה לבית קליין
דווידוביץ משה
דווידוביץ מרים
דווידוביץ טובה (מנצי)

דרבוש ג׳יזי

דסקל מנחם מנדל, שוחט ובעל קריאה דקהילה משנגר
דסקל אלה, אשתו

דסקל רבקה, אשת מו״ה יקותיאל דסקל
דסקל משה
דסקל רחל
דסקל לאה

דסקל יעקב יוסף
דסקל חווה
דסקל אברהם

דוידוביץ יוסף

דסקל דב ומשפחתו

דינר יולישקה, בנה ובתה
מרת דסקל, אשת אברהם דסקל ושבעת ילדיה.
דינר אלברט
דינר מגדה, אשתו ובתה
דינר הינלקה, אשת מוריץ דינר ושני ילדיה.

דסקל דב (בריש)
דסקל רבקה, אשתו וארבעת ילדיהם
דסקל בילה ובעלה מיכאל וששת ילדיהם
דסקל בלימה ושני ילדיה
מרת דסקל, אשתו מאיר דסקל ושני ילדיה.

הילברון אליעזר בן־צדוק
הילברון חיי שרה בת ר' יודא אלטר
הילברון יששכר דב
הילברון חנניה יו"ט ליפא
הילברון זלטה
הילברון חנה
הילברון צדוק

הרשקוביץ משה נתן
הרשקוביץ פרל, רעיתו

הרשקוביץ מרים יטל, אלמנת מאיר הרשקוביץ
הרשקוביץ אברהם (אדולף) (בומי בצ'י)
הרשקוביץ חנה, רעיתו

הרשקוביץ אידל (אילוש)
הרשקוביץ רייזל גיטל (קטי)
הרשקוביץ אהרון בר (בלה)

הרשקוביץ אליהו ומשפחתו
הרשקוביץ יצחק ומשפחתו

הרמן קלמן ואשתו
הרמן קרולי ואשתו
הירשפלד ומשפחתו

ורטהימר יעקב
ורטהיימר רייזל לבית בראון
ורטהיימר שרה לאה
ורטהיימר יצחק אייזיק

ווים יצחק בן שלמה
ווים שלמה, בנו

ווים יהודה ורעיתו
ווים אנשיל

ווים מיקשה (מישי)
ווים חנה, אשתו
ווים ארנה
ווים אילונקה
ווים יצחק ומשפחתו

וואסרלאוף יצחק
וואסרלאוף אטל — ובנה יצחק
וואסרלאוף אדולף

ווים זלדה, אלמנת שמעון ווים
ווים משה
ווים רחל

ווים חנה (דודה הני)
ווים ינו, ומשפחתו

וניגה גבריאל ומשפחתו

וכטל אברהם ואשתו

ווים יצחק ומשפחתו
ווים איסר ומשפחתו

ונגרייז שלמה צבי (הרשלי)
יונגרייז רויזא, בת הרב דקהילה

יונגרייז יעקב אליעזר בן שמואל
יונגרייז חוה לבית ווים
יונגרייז אסתר רחל
יונגרייז מירל לאה
יונגרייז מינדל
יונגרייז גולדה

יעקובוביץ יצחק ומשפחתו

כץ חיבה, אלמנת שנדור כץ
כץ ציפורה, בתה

כץ מרים ,אלמנת אלעזר כץ
לבית ליכטמן
כץ קרויל (קאפל)
כץ גיזי
כץ גבור
כץ שנדור

כץ יעקב
כץ קלרי, לבית סרבש
כץ לסלו

כץ אסתר (אסטי)
כץ רבקה, אלמנת כץ קלמן

לאיכטמן נתן בן יצחק זאב
לאיכטמן בלימה (ווילמה) לבית שפילמן
לאיכטמן חנה, אשת ד״ר רמני ליוש
לאיכטמן רחל, אשת גלבר ינו

לאיכטמן אריה ,בן יצחק זאב

ליכטמן שמעון וולף (ווילמוש)
ליכטמן רחל, לבית פרקש

ליכטמן ז'ני, לבית גרוסמן
אלמנת קלמן ליכטמן
ליכטמן ישראל, בן קופל לייב
ליכטמן אלבירה לבית ברגר
ליכטמן ביבי
ליכטמן יודית
ליכטמן גבריאלה

ליטנר יעקב, אשתו ובתם

לאובי בלה ואשתו
לאובי לסלו, אשתו ובתם

ליכטמן קלמן ואשתו
ליכטמן אממה
ליכטמן דוד

לייבי אנשיל ומשפחתו

לאוטמן שמואל ואשתו

מרת ליתה (דודה לינה)

ליכטמן דוד
ליכטמן פסי, אשתו
ליכטמן פרל (ארז'י)
ליכטמן אברהם (ארנולד)

לנדסמן פרידה

ליכטמן צבי

לאוטמן שרה, אשת אלעזר לאוטמן
לאוטמן פרומה (קטלין)
לאוטמן פרדל (אדית)
לאוטמן שמואל אהרון

לאוטמן שמואל צבי
לאוטמן מגדל

לווי ומשפחתו

ליתה ניני

ליכטמן חיי שרה לבית גרוסמן
אלמנת קופל מאיר ליכטמן

מוזש יעקב אליע בן משה עזרא
מוזש חנה אשתו
מוזש לאה (לילי)

מוזש ליוש
מוזש אנשל (אנטל)

מרקוביץ בנימין
מרקוביץביילה פרל, לבית רוזנברג
מרקוביץ ברוך, בנם

מרת מאיר רוזה לבית הלפרט
מאיר ז׳ני

מרת נואי אידה, אלמנת נואי יוסף

פרידמן יוסף בן נפתלי
פרידמן דינה לבית רייגגווירץ
פרידמן חיי שרה בת דינה

פינקס יעקב (ינו)
פינקס ארז׳יבט לבית שוורץ
פינקס אשר אנשיל (בנדי)

פינקס יוסף
פינקס ג׳ינג׳י

פרידמן בן־ציון, אשתו ו־2 בנותיו
פרידמן בנימין, בנו

פרקש דוד ומשפחתו
פרקש מרדכי ומשפחתו
פרקש יחזקאל ומשפחתו

פוקס ומשפחתו

פקטה חיים, השוחט וחזן הקהילה משנגר ומשפחתו

פקטה זלמן לייב ומשפחתו

פישר, אלמנת יחיאל פישר ובתה

פרידמן אלעזר ואשתו
פרידמן משה
פרידמן אווה

פרידמן ליוש
פרידמן פירושקה, אשתו
פרידמן ג׳ידלה
פרידמן ארז׳יקה
פרידמן דוד ואשתו

מרת פנינה (פפי ניני)

פרידמן (הצדולש) ומשפחתו

פני נתי המילדת

פרקש הרצקה

פיירשטיין יולישקה לבית דינר
פיירשטיין אנגרשקה
פיירשטיין יוסף
פיירשטיין בנימין

פרקש זאב
פרקש ניחא לבית שמואל
פרקש משה

פרקש פייגא
פרקש יוסף מתתיהו
פרקש מלכה

קליין יחיאל, המלמד
קליין יוכבד ,אשתו, בניו ובנותיו
קליין איגנץ
קליין שרי לבית וואסרלאוף

קליין יעקב
קליין שיינדל, אשתו

קליין אסתר לבית וויס
קליין שמעון

קליין שנדור
קליין אסתר לבית וויס
קליין שמעון

מרת קסביץ יוליה, אלמנת מיקשה קסביץ
מרת קסביץ, אשת דוד קסביץ
מרת קסביץ, אשת לסלו קסביץ

מרת קליין ביילה לבית שמואל
אלמנת אדרש קליין
קליין צבי בן חיים (הרמן)
קליין יוליאנה לבית דיתר
קליין שרה פראדל (ורה)

קליין יעקב
קליין שיינדל (ז׳אני) לבית בראון
קליין זישה (אנדרה)
קליין הלל (ג׳יולה)
קליין דוד (דודו)
קליין רייזל (יוטקה)

קאופמן אשר אנשיל
קאופמן הלן לבית גרוס
קאופמן לסלו

קאופמן דוד
קאופמן ביילה
קאופמן ארנה, אשת איז׳ק
קאופמן חיה רייזל (רוז׳ה)

קאופמן נח צבי
קאופמן בליכמה, אשתו
קאופמן יקותיאל (קרצ׳י)

קאופמן יוסף
קאופמן רחל, אשתו לבית שוורץ

קאופמן זאב ואשתו
קאופמן חייה רייזל, בתו

קאופמן שנדור
קאופמן רחל, אשתו
קאופמן לסלו
קאופמן אדיט

קאופמן דורית
קאופמן ישראל ואשתו
קאופמן אבא (בלה) ואשתו

ריינגווירץ יהודה בן שבתאי
ריינגווירץ שלמה בן יהודה
ריינגווירץ פרידה לבית וויס
ריינגווירץ משה
ריינגווירץ שרה (ארז׳יבט)
ריינגווירץ מיכל (אנצי)

ריינגווירץ יצחק
ריינגווירץ חנה לבית וויס
ריינגווירץ אהרון ישעיהו (זולטן)
ריינגווירץ נפתלי (פל)

ריינגווירץ שבתאי
ריינגווירץ רבקה לבית גליקמן
ריינגווירץ אברהם (אימרה)

ריינגווירץ שרה לבית איזדורפר
ריינגווירץ שמעון צבי (לסלו)

רוזנברג יחיאל (מיכל)
רוזנברג יוטה, אשתו
רוזנברג בילה פרל, אשת בנימין מרקוביץ
רוזנברג מרדכי משה
רוזנברג פנחס אלימלך
רוזנברג מנחם מנדל
רוזנברג יהודה

רוזנברג יצחק זאב (וולביש)
רוזנברג לאה, אשתו, לבית שטרן
רוזנברג יחזקאל

רוזנברג חיי שרה
רוזנברג שלמה (בנה)

רוזנברג חיה
רוזנברג אברהם יחזקאל
רוזנברג פסל

רייניץ הרמן
רייניץ רוז׳י לבית פריד

רוזנברג הרמן ואשתו

רוזנצוויג בוצ׳י

רוזנברג יוסף

רוזנצוויג הרמן ואשתו

רוזנברג יאיר ואשתו, ובתו

ד״ר רמני ליוש
רמני חנה, אשתו
רמני יוליה, בתם

רוט יעקב

רוזנברג יוסף

רוזנצוויג שם־טוב

רוזנברג מיכאל

רוזנברג חיי שרה ותינוקה
רוזנברג שלמה, בנה
רוזנברג לאה
רוזנברג אסתר
רוזנברג יקותיאל יהודה

הגאון הצדיק מו״ה שאמין יהושע הכהן
המגיד מישרים דק״ק משנגר

הצדיקת שאמין ניחא בת הרב אברהם
יונגרייז זצ״ל
הגאון שאמין אשר אנשיל הכהן,
אשתו וילדיו

מרת שמואל דבורה, אלמנת הנדבן הגדול
והידוע ר׳ נח שמואל

שטרן מרים
שטרן אליעזר, בנה

שוורץ רוזה לבית ברגר
אלמנת אנשיל שוורץ (אנטל)
שוורץ אלזה אשת גרוזינגר יוסף
שוורץ אשר אנשיל

שמואל אימרה
שמואל מרים לבית ליכטמן

שיינר יקותיאל (שמואל)
שיינר אסתר, אשתו
שיינר אפרים (פרי)
שיינר יחזקאל (בלה)

הילדה אווה־פל, בת יעקב פל

שיינר יעקב
שיינר חנה, אשתו

שיינר דוד ומשפחתו
שיינר אנשיל ומשפחתו

שוורץ מנחם ומשפחתו (מנהירט)
שוורץ מרדכי ומשפחתו

שוורץ שמעון
שוורץ מרישקה לבית ליכטמן
שוורץ זולטן, בנם

מרת שיינר גיזי ומשפחתה, אשת יצחק שיינר
שיינר אוויקה ובנה
שיינר משה יעקב, ואשתו
שיינר אברהם (אדולף) ואשתו ברטה
שיינר לצי

שוורץ אשר (אנטל)
שוורץ (ברטה) ברכה, אשתו
שוורץ דינה (אירן)
שוורץ אהרון (ארנו)
שוורץ יצחק (ז׳יגה)
שוורץ פסח (לצי)

שיינר יחזקאל ומשפחתו
שוורץ יתו
שוורץ גיזי, אשתו
שוורץ ג׳ינג׳י בתם

שטרן אלימלך

שטינר רחל בת רבקה לבית וויס
שטינר חוה בת שיינדל לבית שאהן
שטינר נפתלי הרצקה בן יוסף
שטינר רבקה בת חוה

מו״ה שאטין יצחק הכהן, דיין דקהילה
שאטין פערל לבית יונגרייז
שאטין אברהם
שאטין יהונתן
שאטין אסתר

שוורץ ארנו
שוורץ רחל, לבית פולופ
שוורץ שמואל, בנם

קדושי פורצ'למה

(לפי סדר א"ב)

בוקסבאום וילמוש, ובנו
בוקסבאום שרנה לבית ברגר
ברגר אברהם
ברגר שמואל ומשפחתו
ברגר גיזללה
מרת ברגר, אשת ינו ברגר
ברגר מיקלוש ואחיו
בלאו ליוש
בראון משה
בראון גיטל לבית ווים
ברקוביץ משה
ברקוביץ פסל בײלה אשתו
ברקוביץ אליעזר קופל
ברקוביץ ריבה
ברקוביץ אהרון
ברקוביץ פנחס
ברקוביץ ציפורה
ברקוביץ יוסף
ברקוביץ גיטל לאה
ברקוביץ באשה
בורגר שמואל
בורגר פני, אשתו
בורגר גיזללה
בורגר ארנו ומשפחתו
בלייר ישראל
בלייר בלה לבית ווים
בלייר דוד

בלייר זולי
בלום אברהם
בלום רייזל לבית ווים
בלום גיטל
בלום מרגיט, לבית ווים
אשת בלום ליוש
בלום יהונתן בנימין
בלום יחיאל
גריתהוט מרדכי
גריתהוט הינדה לבית מרקוביץ
גריתהוט רייזל
גרוס אנדור
גרוס אולגה לבית קפטש
גרוס מגדה
גרוס ינו
דויטש שמואל
מרת דינר ואחותה
הירשפלד ישראל
הירשפלד חנה
הירשפלד יואל, בנם
הירשפלד יעקב נתן
הירשפלד בריינדל לבית מאיר

הירשפלד נפתלי הרצקה
הירשפלד רחל לבית כ״ץ, ואמה חנה כ״ץ
הירשפלד שבע
הירשפלד חיים מנשה זאב
הירפשלד יואל
הירפשלד שכמאל
הירפשלד שרה לאה
הירפשלד בלומה
הירפשלד שיינדל

הירשפלד אשר אנשיל
הירשפלד לאה
הירשפלד פל

הירשפלד יעקב נתן
הירשפלד חיה לבית הירשפלד
הירשפלד בלומה
הירשפלד יצחק
הירשפלד רבקה
הירשפלד ברנה

הירשפלד יעקב
הירשפלד בריינדל לבית הירשפלד
הירשפלד אביגדור
הירשפלד בלומה

הירשפלד יהושוע
הירשפלד הינדה לבית מרקוביץ
הירשפלד יעקב
הירשפלד יואל
הירשפלד בלומה

המלי שמואל יעקב
המלי הינדה לבית בורגר
המלי ברוך
המלי משה

ווים משה
ווים פני לבית בורגר
ווים שמואל
ווים לאה
ווים אילונקה

ווים שמואל
ווים רבקה לבית רוזנברג
ווים בריינדל
ווים חוה
ווים יצחק ישראל
ווים יהונתן בנימין

ווים יעקב בן יהונתן בנימין
ווים בריינדל, אשתו, בת מאיר דב
ווים יצחק
ווים יוסף

ווים צבי אלימלך
השוחט של הקהילה
ווים רייזל לבית יוזף
ווים שרה
ווים חנה
ווים אסתר
ווים מינדל, לאה ובתה

ווים ישראל
ווים הלנה, אשתו
ווים בנדי
ווים שנדור

ווים יעקב
ווים רגינה, לבית קפטש
ווים שיינדל

יוזעף איזיק
יוזעף איגנץ

יוזעף ארנו
יוזעף שריקה, אשתו
יוזעף אדיט
יוזעף וורה
יוזעף זולי
יוזעף לצי

יוזעף איגנץ ואשתו
יוזעף אנדור, בנו

כץ ברטה
כץ איגנץ ומשפחתו
כץ יוסף ומשפחתו
כץ דוד ומשפחתו

כץ שמואל ואשתו
כץ בלה, בתם
כץ מרים, בתם
כץ הינדה וילדיה
כץ רייזל
כץ שנדור
כץ משה
כץ אברהם

לינדר נפתלי הרצקה
לינדר אינלה לבית ווים
לינדר יהונתן בנימין
לינדר יצחק

לוי בלה
לוי ברטה, אשתו
לוי פירי

לווי לצי
לווי אנצי אשתו
לווי קטי

מרקוביץ אנשיל (אנטל)
מרקוביץ סרנה, אשתו
מרקוביץ נח
מרקוביץ מיקלוש
מרקוביץ דורה
מרקוביץ הלן

מרקוביץ מוריץ ובנו
מרקוביץ בלנקה לבית קליין

מרקוביץ יוסף
מרקוביץ מרגיט לבית מאיר וילדיהם

מרקוביץ ישראל יצחק
מרקוביץ מילה-ביילה לבית פיש
מרקוביץ יעקב שמעון
מרקוביץ שרה

מרקוביץ יוסף
מרקוביץ שיינדל לבית הירשפלד
מרקוביץ אביגדור
מרקוביץ ישראל יצחק
מרקוביץ אימרה

מרקוביץ דבורה וילדיה מאיר, וחיה לאה
מרקוביץ שיינדל ובנה אמיל

מרקוביץ דוד
מרקוביץ גיטל, אשתו
מרקוביץ אלדר
מרקוביץ ארנו
מרקוביץ משה

מרקוביץ יהודה
מרקוביץ יטא לבית ווים
מרקוביץ יוסף חיים
מרקוביץ נפתלי הרצקה
מרקוביץ מרדכי

מרקוביץ אלמיר
מרקוביץ בוז'י, אשתו
מרקוביץ ארשטון

מרקוביץ הרמן
מרקוביץ מגדה לבית ברגר
מרקוביץ אווה
מרקוביץ קטי
מרת מרקוביץ מרגיט לבית קליין, אשת
שנדור מרקוביץ
מרקוביץ אדיט ואחותה

מרקוביץ יוסף ומשפחתו
מרת מרקוביץ אטל, אשת מרקוביץ פל
וילדיה

פולופ אשר אנשיל (אנטל) הכהן
פולופ בריינדל, אשתו לבית ווים
פולופ פייבל
פולופ יהודה

פרידמן הרמן
פרידמן פרידה, לבית קפטש
מרת קפטש שרה,
לבית גולדשטיין (בת 92)

מרת קפטש אסתר לבית רוזנברג
קפטש חוה (אוה)

קפטש יעקב
קפטש בטי לבית בראון
קפטש פרידה ומשפחתה

קפטש הרמן
קפטש בוז'י אשתו, וילדיהם
קפטש רגינה ובעלה

קליין זולטן
קליין ארז'י לבית כץ
קליין קטי
קליין לצי
קליין יוסף

קפטש איגנץ
קפטש מרים לבית כץ
קפטש מיקלוש
קפטש שנדור
קפטש רייזל

קליין משה
קליין רג'י, אשתו
קליין שרה ומשפחתה

קליין הרמוש
קליין לנקה, אשתו
קליין אנדור, בנם
קליין פרידה
קליין אריקה

שוורץ רבקה רייזל
שוורץ פרידל, בתה
שוורץ אברהם משה, בנה

מרקוביץ בנימין
מרקוביץ ביילה פרל לבית רוזנברג
מרקוביץ ברוך, בנם

קדושי טוטפלו

דסקל רללה לבית דסקל
דסקל משה
דסקל קטי
ועוד 4 ילדיה

ליכטמן ישראל
ליכטמן שרה לבית פרידמן
ליכטמן אברהם (בומי)
ליכטמן אסתר
ליכטמן שמעון
ליכטמן מרים ובעלה אימרה שמואל
ליכטמן אהרון
ליכטמן מיצי

נואי יצחק (איגנץ)
נואי לוטי, אשתו
נואי ינו
נואי חנה (הני)
נואי מרגיט, אלמנת ווים יוסף

סרולי פרנץ
סרוניל מרגיט לבית נואי

מרת ווים, אלמנת יוסף ווים

סרולי מיקלוש
סרולי שנדור

פורים בלימה, אלמנת מיהלי׳ פורים
פורים חיה (הלן)
פורים פיה (אגנה)
פורים גולדה (ארנקה)
פורים ידה (ארז׳בט)
פורים יוסף
פורים יעקב וולף (מיקלוש)
פורים יצחק (שנדור)
פורים קופל־לייב (אימרה)

קליין שמואל (זלמי)
קליין חנה לבית נואי
קליין וילמוש
קליין מגדה
קליין אמי

רוזנברג פל ומשפחתו.

קדושי טשנגר שימה

בראון ניכה בת הערש יעקב
בראון חיה, בת הערש יעקב
בראון ברידל, בת הערש יעקב
בראון שלמה קופל, בן משה
גליק יוסף ואשתו

גרוזינגר רבקה, אשת אשר אנשיל גרוזינגר
גרוזינגר ליבה
גרוזינגר בײלה
גרוזינגר פרײדה מלכה
גרוזינגר חנניה יום טוב ליפא
גרוזינגר דוד מנשה

גרוזינגר אברהם שלמה
גרוזינגר מינדל, אשתו

גרוזינגר שרה טובה ו־2 ילדותיה
גרוזינגר יעקב צבי
גרוזינגר צירל, אשתו לבית קליין

שמילוביץ דוד
שמילוביץ אדיט, אשתו ו־2 בנותיו
שמילוביץ יונס בן מרדכי (יונש)
שמילוביץ גיטל
שמילוביץ שרה
שמילוביץ אסתר
שמילוביץ רײזל
שמילוביץ מרדכי בן אברהם
שמילוביץ יונס, בן אברהם
גרוזינגר ניחה ובעלה מאיר, ובניהם זאב, ליבא, אסתר.

קדושי נאג׳-גיץ

שוארץ צבי הירש בן יקותיאל, בן הרב הגאון ממונקאטשור
שווארץ פירושקה לבית קליין
פרולי אברהם אשתו וילדיו
מוזי׳ אברהם, אשתו ובנותיו
מרת הרמן רבקה הינצ׳ה אשת הלל הרמן בנה ו־3 בנותיה

שמואל שנדור, בן שמואל יצחק (איגנץ)
שווארץ (פרנץ) אפרים
שווארץ מיצי לבית גולדשטײן
שווארץ שנדור
שווארץ קרול

פריד יוסף
פריד בללה לבית ירמיאש
פריד ג׳ולה
מרת גרום אילי לבית פריד

לאוי לסלו
לאוי אנצי לבית פריד

ברגר רוזי
ברגר מוזי׳
ברגר הרמינה, אשתו
ברגר סרולי ואשתו ושני בניו
הבחור שמואל שנדור

קדושי טיוקוד

ווים אשר זליג
ווים אסתר לבית קליין יעקב
ווים יעקב משה
גוטליב צ׳רנה לבית ווים (שרי)
גוטליב חיה
גוטליב רבקה לאה
גרום ארז׳יבט
קליין אללה לבית ליכטמן
קליין אנני

קליין רוזה לבית פיש
קליין מגדה
מרת הרשקוביץ זלי
הרשקוביץ מור
הרשקוביץ דוד, אשתו, בנו ובתו
שטרן פרקש
שטרן מרישקה, אשתו
שטרן זולי
שטרן קלרה

שטרן מרטון, אשתו ו־4 ילדיהם

מרת קליין, אשת יוסף קליין ו־2 ילדיה.
מרת קרטס שמו ו־2 ילדיה.
קליין זלי
קליין שמו, אשתו ו־4 ילדיהם
מרת בראון
בראון אנטל
בראון שנ׳יקה
ברגר בלה ואשתו
ברגר מיקלוש ואשתו
ברגר ורה ואחיה
גרום מיקלוש ואשתו
גרום איבויה ואחיה
ורטש ואשתו
ווים איזידור ואשתו
ווים בנדי
צ׳יללאג ואשתו
קליין אללה לבית ליכטמן
אשת קליין בלה
קליין אנני

קדושי סמוש טטרפלבה

כץ יעקב
כץ יולן, אשתו

כץ ארנקה, בתם

קדושי אוקוריטו

וויס ירמיהו (איגנץ)
וויס ליאונה, אשתו

וויס ינו
וויס רוז׳י וילדיהם
ויגדורביץ אלמיר
ויגדורביץ מרגוט, אשתו, ובנם

בלום מיקשה
בלום מטילד וילדיה
וויס שנדור
וויס אטלקה ובתם
וויס בלה בנם
גולדשטיין דז׳ו וילדיו

וולגי׳ אטלקה, אשת וולגי׳ אנדור
וולגי׳ וורה
ד״ר ברגר ארטור, רופא מדרצקה
משפחת גרטנר
משפחת נדלר
משפחת שטרן
משפחת קליין פרי
משפחת הרשקוביץ
משפחת גרופמן
משפחת מרקוביץ
משפחת נואי
משפחת וויס

קדושי סמוש שאלי

שוורץ ומשפחתו
ברגר מוזש ומשפחתו
ברגר רז׳י ומשפחתו
ברגר מנהירט ומשפחתו
ברגר ליפוט ומשפחתו
ברגר יוסף ומשפחתו
בלאייר דז׳ו ומשפחתו
לאובי איגנץ ומשפחתו
רוזנפלד מרטון ומשפחתו

רוזנפלד שנדור
שוורץ אנטל ומשפחתו
מרת פריד מיקלושני ומשפחתה
ברבינקה יוסף ומשפחתו
טאוב מוזש ומשפחתו
רוזנפלד מרדכי
רוזנפלד יטא, אשתו ובתה
רוזנפלד שנדור
רוזנפלד פל

קדושי סמוש בץ

מר״ה פרידמן יעקב (ייקב)

פרידמן שרה שיינדל, בתו

קדושי גוצ'אי

ווסי אלמיר ומשפחתו

קדושי רוז'אי

ווים איזידור ומשפחתו

קדושי פטיוד

מרת קאופמן מרים, אלמנת יחיאל קאופמן קאופמן ינו, בנה

קדושי רפולט

משפחת גרוס

קדושי סמוש אנג'יאליש

ליגטי שנדור
מרת ליגטי, אלמנת ליגטי ליוש
מרת ליגטי, אלמנת ליגטי שנדור
ליגטי וורה
ליגטי שאנ'יקה
ליכטמן יוסף ואשתו
ניכטמן שאנ'י
ליכטמן לאצי

קדושי אורה

בראון יהושע זאב (פרקש)
בראון אללה לבית שמואל
בראון אווה
בראון אנני
בראון ורה
ברגר חוה לבית שמואל

ברגר רבקה, בתה
ברגר דוד יוסף ומשפחתו
גרוזינגר שמואל ומשפחתו
גרוזינגר זלמן ומשפחתו
בלייר ומשפחתו
ווים יעקב ומשפחתו
ווים אברהם מיכאל
ווים לאה לבית הרמן
ווים ישעיהו
ווים לצי
ווים ינו
ווים דוד
הרמן משה (מוריץ)
הרמן שרה, אשתו
הרמן לצי׳

היים ואשתו
הרמן אדולף ומשפחתו
ווים אירמה לבית שמואל ושני בניה
מרת פישר, אלמנת פישר מיהלי
מרת שמואל, אלמנת שמואל ינו
מרת ברגר בושקה לבית שמואל
שמואל אימרה
שמואל מרים לבית ליכטמן
שמואל ינו
שמואל שריקה
שמואל שרינה
ליכטמן ירמיהו ומשפחתו
גרוזינגר ישראל שמואל
ליכטמאן ירמיהו
ליכטמאן פרימד

קדושי אויפאלו

הרמן אדולף ומשפחתו
ספיר ומשפחתו ו־3 בנותיהם

לאיכטמן ישעיהו
לאיכטמן בינושקה, אשתו

קדושי טשגולד

ווים אברהם (אדולף)
ווים גיטל (גיזי) לבית ליכטמן
ווים בלימה
ווים שנדור

ווים אליהו (אלק)
ווים פיגה חנה, אשתו (הלן)
ווים יעקב (אנדור)
ווים טילי (מרגיט)
ווים רחל (אווה)
מרת ווים זלדה, אלמנת שמעון ווים

קדושי סמוש דרה

פרידמן נפתלי
פרידמן חיי שרה

פרידמן שמואל אריה
פרידמן שיינדל (יפה)
פרידמן הרש פייבל (צבי פייבל)
פרידמן חיה פסל

פרידמן משה ומשפחתו
פרידמן ברנט ומשפחתו
פרידמן ברל ומשפחתו
פרידמן פייגה
פרידמן גיטל

פרידמן רחל
פרידמן מרים

פרידמן יהודה לייב
פרידמן חיה לבית מולדובן

פרידמן אברהם יצחק
פרידמן שרה, אשתו
פרידמן משה
פרידמן בן־ציון
פרידמן רחל
פרידמן יהודית
פרידמן יהודה לייב

ואלה מיוצאי טשנגר שנפטרו לאחר השואה ז״ל:

מו״ה **מרדכי מאיר יונגרייז**, בן הגה״ק **אשר אנשיל** בן הרב דק״ק טשנגר הי״ד. (נפטר בשנת 1965)

ר׳ **יעקב** בן **שמואל פל** (ארנו) (נפטר בשנת 1960)

מו״ה **אברהם בן שלמה רוזנברג** (נפטר בשנת 1966)

הילדה **שושנה** בת **דוד וזהבה ווים** (נפטרה בגיל 9 שנים בשנת 1965)

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, אמן.

עמוד זה מיועד להוספת שמות הקדושים, אשר למרות כל המאמצים לא הצלחנו להשיגם, ותהא נשמתם צרורה בצרור החיים, ביחד עם יתר נשמות קדושי השואה הנוראָה, אמן.

חזון העצמות היבשות

כה אמר אדני ה' לעצמות האלה :

הנה אני מביא בכם רוח וחייתם.
ונתתי עליכם גידים, והעליתי עליכם בשר,
וקרמתי עליכם עור, ונתתי בכם רוח וחייתם,
וידעתם כי — אני ה'...

ונבאתי כאשר צויתי :

ויהי קול בהנבאי,
והנה רעש,

ותקרבי עצמות עצם אל עצמו,
וראיתי, והנה עליהם גידים ובשר עלה,
ויקרם עליהם עור מלמעלה, ורוח אין בהם.

ויאמר אלי :

הנבא אל הרוח, הנבא בן־אדם, ואמרת אל הרוח :

כה אמר אדני ה' :

מארבע רוחות באי הרוח, ופחי בהרוגים האלה ויחיו...
והנבאתי כאשר צוני, ותבוא בהם הרוח ויחיו,
ויעמדו על רגליהם, חיל גדול מאוד מאוד.

ויאמר אלי :

בן־אדם, העצמות האלה כל בית ישראל המה,
הנה אומרים : יבשו עצמותינו ואבדה תקותינו, נגזרה לנו.

לכן הנבא ואמרת אליהם :

כה אמר אדני ה' :

הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי

והבאתי אתכם אל אדמת ישראל :

וידעתם כי אני ה',

בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם, עמי :

ונתתי רוחי בכם וחייתם, והנחתי אתכם על אדמתכם :

וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי,

נאום ה'...

(יחזקאל ל"ז, ה—יד)

אחרית דבר

,,ספר יזכור" זה, הוא אנדרטה חיה, מדברת ומספרת, לנו ולבנינו ולדורות הבאים אחרינו, על הקהילות, טשנגר, פורצ׳למה והסביבה, על קהילותינו הנפלאות שאינן עוד, על ייסודן, על חייהן, על התפתחותן, על אנשיהם המופלאים, למען שזכרם לא ימוש ולא יישכח לעולם, ולמען נזכור את אשר עשו לנו עמלק הנאצי וגרוריו.

זכור! ואל תשכח!!!

בספר זה הקמנו מצבה, לאלה שלא זכו למצבה וקבר בישראל, ושמם יתנוסס מעל גבי דפים אלה. ולמשפחות אלה, שלא נשאר שריד וזכרון, כאן ייזכר שמם. צר לי על כי רשימה זו לא כוללת את כל השמות של קרבנות השואה, כי לא כל יוצאי עירנו הגישו רשימת בני משפחתם, על אף דרישותי החוזרות ונישנות.

ספר זה הוא, קשר בין הקדושים ולבין הניצולים. וכן בין הקדושים וילדינו, שארית הפליטה, מעל גבי דפים אלו יכירו אותם, כי לא זכו להכירם בחיים.

ואנו, שרידי השואה, נבכה כל ימותינו ולילותינו את טפינו, עוללינו וישישי קהילותינו, בכה נבכה בכה רב והרב, על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו בחרב....

ואתם ענו, אבוי, אוי ואללי....

שלמה פרידמן

ÚTOLSÓ RÉSZ

A HÁBORÚ ÚTÁN

Felszabadulás után kb. 35 személy tértünk vissza Porcsalmára, egyenkint szállingtunk külömböző időben és helyekröl, mindenki magával hozván a bánatát és tragédiáját. Elmondtunk egymásnak családtagjainkról amit tudtunk, mikor és hol láttuk, de Ők már nincsennek. Megpróbáltuk keresni és visszaszerezni az itthagyott és elrabolt értéktárgyainkból, de nem nagy eredménnyel. Néhenyan megpróbáltak uj épiteni a romokból, de ez is lehetetlen volt, nem tudtuk többé visszaállitani a volt szomszédokkal sem a régi jóviszonyt. A sebeink még nagyon frissek voltak, az átvonult nagy vihar sötét felhői még felettünk lebegtek. Azok akik a legnagyobb fasiszták voltak, most kiforditották a köpenyüket, és ők lettek a legnagyobb komonisták. Szinleg komonisták lettek, de antiszemiták maradtak, ujra fenyegették a zsidókat, és ujra betörték az ablakokat. Megértettük, hogy nincs helyünk közöttük, és eljött az ideje Porcsalmát otthagyni örökre. Legtöbben eljöttünk Izráelbe, a többiek szétszóródtak a világ minden részére, Porcsalmán már egyetlen zsidó sem él.

Ma már csak a kis zsidó temetőben pihenő halottaink sirkövei őrzik az emlékét, hogy itt valamikor zsidók is éltek.

Hirschfeld Ávigdor.

Z Á R S Z Ó

Ezen szerény sorok szolgáljanak Emléktábla — kéne Csenger, Porcsalma és vidéke mártirjainak Szent Emlékére.

Mi a Mártirok utódai, példás életünk példa mutatásával tovább hordozzuk Fényes öseink örökségét, és az ők Emlékük megörzéseként, tiszta igazi Emberi életet élünk, és ily életre megtanitjuk a mi utódainkat is, és ezzel megörökitjük Mártirjaink Dicsö Emlékét.

Friedmann Slomo.

gátak, és nem szünt meg sirni, szive szakadt meg főleg a kis szobájáért, amelyet elhagyni kényszerült. Korán reggel kezdték a zsidókat a meglévő, vagy a házukhoz érkezett szekerekkel összegyüjteni, egyesek a Templomig kényszerültek vinni a holmijaikat, és ottan felvették őket a szekerekre.

Lili Ben-Jehudá (Markovits) mondja! Reggel a korai órákban két csendőr jelent meg nálunk, vadul kiabálva parancsoltak ránk, "takarodjatok" a Templomhoz, Zsidók — mondta az egyik, öt percen belül mindenki utra kész, ha nem, minden marad a helyén, állt, és az óráját nézte egy percel sem adott többet. A másik talált a tárgyak között egy hosszu, fonott gyertyát, és evvel a gyertyával ütötte apát. Valaha régen a szombat-kimeneteli Hávdálá imához szolgált a gyertya, a kis öcsém szokott a széken állva kis kezeiben tartani a gyertyát. Jaj, milyen szép gyerek volt ima közben, teljesen sötát ház, csak a gyertyaláng fénye az arcán, piros arcocskája mégszebb volt a nagy gyertya fényében. Nos evvel a gyertyával ütötték apukámat, áldott emlékezetü édesanyám az ágyról leszedett teritőbe csomagolt a lehető leggyorsabban. Ki lettünk taszitva a házból, amikor az utravaló dolgok nagy része még bent maradt, becsukták az ajtót, visszatérni nem tudtunk többet, válunkra emeltük kis batyuinkat, és elzavartak bennünket a Templomhoz. Egész uton ütötték apukát a család szeme láttára, igy vonultunk keresztül a falun, testben lélekben megtörve. Házunkhoz szekérrel jöttek értünk, felraktuk holmijainkat, és a kis gyerekek elhelyezkedtek a szekérben, én elugrottam a nyulketrechez, utolsó pillantásra, fehér nyulak, kis nyulacskák, még vissza jövök hozzátok. Még szedek nektek friss akácfa-levelet, fogunk még sokat játszadozni, viszontlátásra intettem nekik, és szaladtam a falu közepe felé tartó szekér után.

Helyetfoglaltunk a karavánban, az előre kijelőlt helyen, vártunk a távozásra. Századok óta porcsalmaiak voltunk — tünődtem magamba, és most sipolni fog a csendőrőrmester a sipjába, a karaván eltávozik, vajon ez igaz, vagy csak egy rémes álom? Vajon lehetséges-e, hogy egy parancs kitépjen mindegyikőnket innen? Ime igaz, már utazunk is, már uton vagyunk, minden gyorsan történik, nics idő gondolatokra sem, Nagyapáék háza előtt gyorsan átmegyünk, az udvarra belesni sem érkeztem, csak még messziről a körtefa lombját láttam, sok gyermek-emlék füződik ehez a fához. Már látjuk a piros téglás Kepecs család házát, az őszi barack fát, amely már virágzott, még egy pillanat, és a falu szélére érünk, mindennek vége, minden mögöttünk van. Porcsalmát, és benne egész gyermekkori emlékeimet a szekerektől felvert porfelhő takarta.

Áldott emlékü anyukám könyörgött édesapámnak, még 1940-ben, hogy megengedje a két bátyámnak Izráelbe vándorolni, akkor még lehetett. Apukám elment megtanácskozni a szatmári Rabbival, akiben feltétlenül hitt; a megváltás jön! ujságolta apukám visszatértével. Még azt is mondta a Rabbi — hogy vonhatnád meg fiaidtól azt a nagy jogot, hogy az egész zsidóssággal együtt vándoroljanak Erec Izráelbe, és ha a Rabbi ezt mondta, ki mond annak ellen.

A városi zsidóság helyzete jobb volt a mienktől, ők külön városnegyedben laktak, és nem találkoztak a gajokkal naponta, mi a kis porcsalmai zsidóság elszórtan éltünk a gajok között. Nap nap, óráról orára, harcoltunk a keresztények ellen, már ugy tünt, hogy mi vagyunk felelősek Roozwelt es Churchil cselekedeteiért. Már a keresztények jobbjai is hitték, hogy mi a zsidók hozzuk reájuk a szerencsétlenségeket, mi vagyunk bünösek a Don-kanyarban elszenvedett vereségért, mi vagyunk a bünősek azért is mert nagy hó esett Oroszországban, és a katonáik megfagynak a nagy hidegben.

Ez volt a háttere a sárgacsillag viselésének, és az utána következő nagy üldöztetésnek.

ÖTÖDIK RÉSZ

A DEPORTÁLÁS NAPJA

Porcsalma főuccája zsongó méhkassá változott, minden irányból lovasszekerek érkeznek. A református templom előterétől a csendőrségig sorakoznak a szekerek, amelyeknek rudjuk Mátészalka felé áll. A keresztény gyerekek százai a szekerek között szaladgáltak, és szemüket a zsidók elhurcolásán legeltették.

Hol találhatok a gajok? nem lehet látni őket egyáltalán. Talán jönni fognak az ősi szomszédoktól elbucsuzni? vagy talán szégyelik ezt az egész jelenetet? vagy talán már elmentek a házakat kifosztani? Már tegnap este bejött az egyik szomszéd-asszony hozzánk, és mondta, Hirsfeldné; mi mindig szerettük magukat, mennyire nehéz is lesz itt maguk nélkül. Mellesleg megjegyezte, holnap reggel mielőtt a mezőre kimennék, eljövök a nagyasztalukért, nagyon kár lenne, ha mások kezébe zsidógyülölőkébe esne. Osztálytársaim is "irgalmaztak" az angora nyulaimnak, deportálás előtti napon már ajánlották "segitségüket". Apukám mint mindig, belenyugodott mindenbe, anyukám biztatott bennünket, a nővérem Sári, a kétségbeesés szélén állott. Sári, ő volt köztünk mindig a legerősebb, és most felszakadtak az összes

kétségbe állitotta Szüz-Mária szemermésségét, és a végén kijelentette, "Palesztinába a zsidókkal".

Közben a magyar ujságok folytatták a zsidók elleni gyülölet terjesztését, mindent megtettek, hogy a parasztok idegeneknek tekintsék a zsidókat. Az egyik ujságban hosszu időn át megjelent egy egész oldalt betöltő ciksorozat, "Tarnopolból indult el" cimmel. Ezek a cikkek igyekeztek meg-magyarázni az olvasóknak, hogy a zsidók nem a magyar néphez tartoznak, csak a magyar nép nyakán, a magyar nép zsirján élősködnek. Ezeket a cikkeket szörnyü, hosszu orru, véres kezü, koszos zsidókat ábrazoló karikaturák kisérték, és a porcsalmai parasztok számára ez kitünő szellemi anyag volt. A falusi antiszemiták mindig gondoskodtak a zsidók árulásairól, hireket terjeszteni. Azokban az években hatolt be a magyar hadsereg Erdélybe. A gyalogos katonák a falukon is keresztül vonultak, és szokás volt a pihenés ideje alatt vizet osztani a pihenő katonák részére. A zsidó gyerekek is vizes edényekkel álltak az ut szélén, és itatták a katonákat. Megesett egyszer, hogy a déli pihenőben egy katona elájult, és egy szempillantás aladt elterjedt a rémhir, hogy a zsidók mérget tettek a vizbe. Ezek a hazugságok, valamint az ujság és a rádió által terjesztett mérgek okozták a zsidók-keresztények viszonyának rosszabbulását. A központi hatalom folytatta a zsidók kereseti lehetőségét megneheziteni, a naponként megjelenő zsidó-törvények és rendeletek által, ami a zsidók számára ujjabnál ujjabb tilalmakat hozott.

Az üldözés naponta uj csucsokat ért el, az öregek akik 70—80 évvel azelőtt születtek és éltek a faluban, féltek az utcára kimenni nehogy a suhancok incselkedésének kilegyenek téve. Az egész dologban a legszörnyübb az volt, hogy mi még hittünk a magyar zsidóság bántathatatlanságában, és voltak közöttünk olyanok, akik mondták, miért is történne nekünk rossz? Hiszen mi is magyarok vagyunk, csak vallásunk izraelita.

Ma 25 év elteltével csodálkozunk rajta, hogy nem láttuk előre a történteket, hogy hunytuk be szemeinket, mért nem akartunk látni, hogy tömtük be füleinket, s nem akartunk hallani.

Hiszen a "kristály éjszaka"-ról már régen hallottunk, már fülünkbe jutott a zsidók lemészárolása Kamininszk-Podolkszban. Naponta ujjabb tilalmak, és mi naivitásunkban hittjnk a Horthi Magyarországban, igaz, mindegyikőnk nem tudtunk menekülni, senki nem akart bennünket, de legalább egy részünt tudott volna, de hol? A Kárpátokban vannak erdők, és rejtekhelyek, természeti táplálék, a folyókban, mezőkön, és a front sem volt messze. Mi előnybe részesitettük a reményt, és a hitet, hittük hogy a szabad világ nem fogja engedni Hitlernek végrehajtani gonosz tervét, és mindennek fölött hittünk a Fentvaló segitségében.

fogva a padlóba addig ütötte, amig a szemüvege is eltörött. Ti zsidók — kiabált a tanitó, vagy lángeszüek, vagy teljesen bolondok vagytok. Az ilyen kitörések alkalmat adtak a keresztény gyerekeknek meggyalázni a zsidókat, jaj volt annak aki nem készitette el rendesen a leckéit, rögtön a szidások özöne zudult a fejére. Ha jól válaszolt a gyerek a kérdésre, az sem javitott a helyzetén, hogy lehet az — orditott Bencze tanitó, hogy a koszos zsidók mindenhova bejutnak, mindent jobban tudnak, a keresztény gyerektől. Mikor Petőfi Sándor verseit tanultuk, ti zsidók — mondta Bencze, ajkaitokkal beszennyezitek az ihletet, a magyar irodalmat. A zsidók számára elbuktató kérdéseket tettek fel, évvégen a jegyek nem tükrözték vissza tudásukat.

Emlékszem egy különös esetre, a hatodik osztály évvégi szóbeli vizsgáján. Ez a vizsga jobban az iskolát, mint a tanulókat vizsgáztatja, csak a jó tanulókat kérdezik, a kérdések már előre tudottak. Általában a vizsga, a szülők, tanitók és a falu papjának részvételével történik, áldott emlékezetü anyuka is a teremben ült. A kérdezett tanulók kimentek a táblához, és szépen válaszoltak a kérdésekre, a végén a pap hangosan szólt, "feláll és kimegy a táblához Hirschfeld ur". Felálltam és összecsukló lábakkal a táblához mentem. A pap által feltett kérdés a szegény keresztenynél libát vásárló "Icig"-ről (a zsidók gunyneve) szól. Számold ki, mennyit kell a zsidónak fizetni-mondta. Tulajdonképpen a gyalazó kérdés a fórum előtt és a kérdés feltevése megdöbbentette anyukámat, és engem, messziről láttam arca pirját, és én teljesen reszkettem. Talán tudtam volna menekülni a meggyaláztatástól, ha a kérdésre jól válaszoltam volna, de ördög müvelete, hogy összezavarodtam éppen a keresztény kárára. Mily nagy volt a pap öröme, amikor magyarázta a szülőknek és a tanulóknak, hogy gyakorol a kis zsidó szégyentelenül becsapni a keresztényeket. Lássátok-mondta, nem csak az I-ten gyilkosai, hanem hivatásos csalók is.

Még egy történet a pappal kapcsolatba: Gyerekkoromban angora nyulakat tenyésztettem, ezek a nyulak nem jók evésre, de hófehér szőrméjük nagyon melegit. Nővérem szőtt, font belőlük téli ruhákat, naponta mentem ennivalót gyüjteni a nyulaknak. Szeretett ennivalójuk volt a fiatal akácfalevél, melyek töménytelen mennyiségben nőttek, mert a parasztok földjei akácfával voltak keritve, lombjaik bőven elláttak levéllel. Soha nem zavart senki az értéktelen, és semmi másra nem használható falevelek szedésében, addig a napig amig a pap földjei mellett kezdtem a leveleket szedni. Csak megérintettem az első ágat, s ime láttam a homokfutójában felém közeledő papot. Üdvözöltem, amikor megállt mellettem, ismert nagyon jól, mert felekezetének iskolájában tanultam. Dühöngve leugrott a kocsijáról, és kitépte kezemből a zsákot, átkozott engem, átkozta a keresztény Jézust,

Mint máshol, nálunk is minden gójnak meg volt a jó "zsidója" őtet, kész volt megvédeni, tiz más zsidó vesztélyéért is, a baratság is kifejlődött zsidók és keresztények között. Édesapám osztálytársai megmaradtak barátok több évtized elteltével is, és a lányok között is volt erős baráti kapcsolat.

Porcsalmán, nem volt külön zsidó utca, nem érdekelt senkit sem, hogy a szomszédja zsidó vagy keresztény, mint emlitettem zsidók és keresztények között békesség volt emberöltőkön át, mind addig mig jött a nagy világégés és elpusztitott mindent ami utjában volt.

NEGYEDIK FEJEZET

ZSIDÓK KERESZTÉNYEK VISZONYA 1936-után

Egymásközti viszony megváltozott a nácik uralomra jutásával, a rádió, az ujság, az antiszemitizmust kezdte terjeszteni, a falvakban is akadtak olyanok, akik örömmel társultak ehez a munkához. Élükön a ref. pappal, és iskolájának tanitóival. A leghirhedtebb közülök, Bence László, és igy a jegyző és közügyekkel foglalkozók, ezek az emberek hazugságokat terjesztettek, és a falu parasztjainál meghallgatásra találtak.

Abban az időben, feszélyezett volt a viszony Magyarország és Románia között, a falunkban, amely közel volt a román határhoz, mindig terjesztettek rémhireket, és ezek pánikot keltettek. Ime egy hir, "megint elfogtak egy zsidó kémet, amint katonai titkokkal a határt szelte át". Hireszteltek arany csempészésről a határon kivülre, és ilyenekhez hasonlókat, ezek a hirek soha nem igazolódtak be, de a kadélyek felkavarásához elég volt. Lassanként a keresztények jobbjai is kezdték a rágalmakat elhinni, az állapot egyre, egyre romlott, az elején megtiltották a szarvasmarha "kóser" vágását, és ezután a tilalmak hosszu sora következett. Habár a szarvasmarha vágás tilalma nem érintette sulyosan a falu zsidóságát, mert növeltünk baromfit bőven, pszichológiai hatása azonban nagy volt mert zajjal jött és az egész faluban beszéltek róla.

1938-ban már verekedések is előfordultak, később a templom ablakait törték be. A zsidók megsértése, leszidása, állandová vált, legnehezebb volt a helyzet vasárnaponként, amikor a keresztények részegre itták magukat, a kocsmában, ezeken a napokon őrizkedtek a zsidók a keresztények közelébe kerülni.

A zsidó gyerekek, mint mondottam, a keresztény iskolákban tanultak, helyzetük a legmegalázottabb volt, mert a tanitók voltak a legnagyobb anteszemiták. Lili Ben-Jehudá (Markovits) meséli, két tanitónk Bencze László, és Cseke lajos pokollá valtoztatták életünket. Történt egyszer, hogy egy zsidó gyerek nem jól válaszolt a feltett kérdésre, a tanitó megfogta és fejénel

A tanitók mindenki által hivott "mölámed" a jesiva növendékeiből került ki, rövid időre jöttek a faluba egy kis pénzt keresni. Néha hónapok elteltek mölámed nélkül. A chájder-ban a tanulásra délutánként az iskolai tanulás után került sor.

HARMADIK FEJEZET

ZSIDÓK — KERESZTÉNYEK VISZONYA 1936-ig

A porcsalmai zsidóság — kereszténység viszonya, nem külömbözött az egész Magyarországon uralkodó viszonyoktól. A viszonyt két szakaszra lehet osztani.

1) A nácik uralomra-jutásáig és a magyarokkal való szövetkezésükig, vagyis 1936—37-ig.

2) 1936—37-től 1944-ig, a zsidóság pusztulásáig.

Mint mondottam, már századok óta élt hitközségünk Porcsalmán, kicsi és csendes gyülekezet élt a keresztény lakosok között. A zsidók közül soha nem volt aki beleavatkozott volna a hatóság ügyeibe, uraság és közéleti ember sem került ki soraink közül. A zsidók egyszerü szürke életmódban éltek és nem adtak okot, hogy a keresztényekben maguk ellen irigységet ébresszenek. A zsidók szüneteltették munkájukat szombaton, és vasárnap is, a zsidó földmüves nem dolgozott a gazdaságban a boltos is bezárta az üzletét. Tiszteltük szokásaikat, ünnepeiket, mintha a mienk lett volna. Érdekes történetet hallottam Mendi Weisztől, reb Hers-Mélech fiától. Mendi meséli! 8—10 éves fiu lehettem (1928—30) amikor a debreceni püspök jött a falunkba látogatóba, a püspök látogatása Porcsalmára, nem mindennapi eset volt. Hónapokig tervezték látogatását, az ut teljes hosszába diszkapukat állitottak fel. Minden felekezetbe tartozókat, közöttük az izraelitákat is meghivták a fogadásra, szüneteltették a munkát is. Mindenki kiment a fogadásra, gyülekezetünk tagjai is elmentek, a küldötség a vezetőségtagjaiból: állt, élükön a mátészalkai Rabbi Dr. Frigyesh. Kezükben ezüst koronával ékesitett Tórával mentek üdvözölni a hatalmas vendéget, a püspök nagyon örült a tiszteletnek amit a zsidók osztottak számárá, s válasz-beszédét héberül tartotta.

Ez az elbeszélés is igazolja, mennyire akartunk békességben lenni keresztény szomszédainkkal. Valóban abban az időben csendesen folyt gyülekezetünk élete, és a keresztényekkel tisztességes viszonyban éltek, habár csufolódást mindig lehetett hallani, a zsidók irányában. Jelzőket, mint a "piszkos zsidó hellyed Palesztinában van" mindig lehetett hallani antiszemiták szájából, de üldözésig nem érkeztek el.

szabóság teljesen a zsidók kezében volt. Négy család foglalkozott evvel, hirük elterjedt a környéken, kezük tele volt munkával, keresetük bőven volt. Kifejlett foglalkozási ág volt a tojás és baromfi kereskedés, sokan keresték kenyerüket ebben a szakmában. A legtekintéjesebb szarvasmarha kereskedők is porcsalmaiak voltak, üzletek nagyobb része is zsidóké volt. Támogatási intézmény nem volt falunkban, mert nem voltak rászorultak.

Vallási helyzet ! Lehet mondani, hogy minden porcsalmai zsidó vallásos volt, nem volt aki nyilvánosan megszegte volna a szombat szentségét. De nem volt olyan vallásos sem, aki szombaton strámliban ment volna a templomba.

Sokat dolgoztak megélhetésükért, sokszor ment a tojáskereskedő 10—15, km. nehéz tojásos kosárral a kezén, de esteledve betért a templomba, nehogy hiányozzon a tizedik a minjánhez. Szombatonként összegyültek a falu összes zsidói a templomban, külömbség nélkül a vallásosak, és a kevésbé vallásosak, nem csak imádkozni, hanem a barátokkal találkozni is. A gyülekezet életéből elválaszthatatlan volt a beszélgetés a templom udvarán, a Tóra olvasás ideje alatt, a Tóra-olvasás végeztével nehéz volt visszatérni a "Muszáf" imához. A nők ügyeltek a kóserságra, ünnepekkor ők is mentek a templomba.

A csengeri Rabbi töltötte be a porcsalmai Rabbi szerepét is, egyszer egy évben, ujév előtti szombaton hitszónoklatot tartott. Szerettük a Rabbit nagyon, nagytudása és végtelen egyenessége miatt. Sajchet is volt a faluban, az előző század nyolcvanas éveitől, az első világháboru végéig, Burger Samu bácsi volt a sajchet, őrólla meg a későbbi fejezetben megemlekezünk. Tisztségét Hers-Mélech bácsi örökölte, összes vallásos ügy, ő általa volt kezelve. Ő volt a sajchet, és a dájen, a kántor és az előimádkozó, ha csecsemő született ő jidisolta, ő rendezte a chupát, és az esküvői szertartást. Hatalmas Talmud tudós volt, mindezeken felül egyenes, igaz ember, szeretete az emberekhez és az I-hez összekapcsolódott, gyülekezetünk nagyon szerette őt.

Emlékszem egy vitára, amely gyülekezetünk tagjai között tört ki, a segéd-imádkozó hozataláról az őszi nagy-ünnepekre. Reb Hers-Mélech, mint mindig, oldalra huzódott, mintha nem is róla lenne szó. A végén természetesen ő imádkozta a sáchárit és a muszáf imát is. Az ünnepek végén hallottam az édesapámat amint mondta egyik barátjának ! ! Tudod ha Reb-Hers-Mélech mondja "vökábél böráchámim vöbárácon et tfilátênu", lehetetlen hogy az I-ten azt meg-ne hallgassa. Chájder is volt a falunkban, a fiuk tanultak chimist, rásit, és kevés gemorit, a lányok tanultak, héber irást és imádkozni.

Első fejezet.

Irta: HIRSCHFELD ÁVIGDOR
Áskelon
fordította: Klein Mordecháj.

PORCSALMA

Porcsalma a falu neve amelyben kis hitközségünk lakott. Ez a hely Magyarország északkeleti részén található meg, a szamos eközelében. Adminisztrátilag a csengeri járáshoz tartozik.

A porcsalmaiak, mint más falukban is, vályogból készült, és nád vagy cseréptetős házakban laktak.

A porcsalmi földmüvesek jómóduak voltak mert a földek, erre felé jó termésüek.

A falu lakossága 3000 lelket tett ki.

MÁSODIK FEJEZET

A FALÚ ZSIDÓSÁGA

Származásuk; Mikor telepedtek le Porcsalmán az első zsidók? Talán soha sem fogjuk megtudni, de a temetőben a sirkövek szerint már századokkal ezelőtt voltak zsidók a faluban. Honnan jöttek Porcsalmára? ezt sem tudjuk. Öregeink mesélték, hogy Lengyelországból-Galiciából, több évszázadokon át vándoroltak zsidók a Kárpátok Magyarország felé eső oldalára. Ezeknek későbbi leszármazottjai tovább vándorolva letelepedtek Porcsalmán, és környékén. Negyven zsidó család élt Porcsalmán, össz, 170-lélek. A zsidók mint a keresztények állandóak voltak a faluban. Az utolsó századokban 1944-ig a hitközségünk pusztulásáig, nem változott számuk.

A ZSIDÓK FOGLALKOZÁSAI

A hitközségünkben igen nagyon gazdagok, és nyomoruságos szegények nem voltak, habár volt egy pár gazdag zsidó, földbirtokos, kereskedő, de olyan szegény aki a más kenyerére szorult, egy sem volt. Mindenki megkereste tisztességesen a kenyerét, ki az iparban, ki a kereskedésben, és a

JIZKOR — EMLÉKEZZ!

Izráel népe a tiszta és Szent lelkekre, kik megsemmisültek ezer fajta kinzások által bekövetkezett halálukra, ártatlanul.

Isten bosszulja meg véreiket.

ÚTÓSZÓ

Ezen könyben nem mint történetiró, inkább mint elbeszélö irtam le a magam és mások által még emlékezetből maradt adatokat, egy nagymultu kisváros népes zsidó községének történetét.

Sajnos, minden igyekezetem ellenére, semmi komoly feljegyzésekhez nem jutottam hozzá, és a legföbb forráshoz szerény emlékekhez nyultam más hiányában, azzal a gondolattal vezetve, hogy még igy is kötelességünk Drága Martirjaink és az ők életük szinhelyének megörökitése, az utókor számára, és ha nem teljesen sikerült, ne rójják fel, vétkemül. Én ebben a községben születtem, nöttem fel, és az apám után, a pusztulás után 1945-töl 1948-ig mint hitközségi gondnok, igyekeztem, az utólsó hitközségi Elnökkel Berger Feri bácsival a rombadölt régi hitközség romjain, egy uj hitközség alapjait megujitani, de hiába... a régi hitélet nem tudott ujjáéledni.

A csengeri zsidók maradéka szétfutott a szélrózsa minden irányában.

1966-ban, mikor e sorok iródnak, Csengerben nem él egy zsidó sem, csak a régi zsidó temetöben nyugszanak azon hitközségi tagok, kiknek megadatott, a zsidó temetöben, megnyugodva várva, a Mesiás eljövetelét, és sirjukon mácevá hirdeti nevüket. Ezen temetö az utolsó hitközségi elnök Berger Ferenc tevékenysége jóvoltából, magas kökeritéssel van körülvéve, elszigetelten vár egy néha odatévedt zsidó vándor felkeresésére, ki borus tekintettel az évszázados feliratu sirköveken keresi a kapcsolatot egy letünt világ után.

Az 1944-ik évben, junius havában, sziván hó, 12-ik napján érkeztek Drágáink Auschvitzba. Ez a nap haláluk napja. Az egész világon élő csengeriek ezen a napon az emlékezés napját tarják. Mi Izráelben élő csengeri és vidéke zsidók, ezen a Szent napon Jerusálemben, a Cion hegyen lévő Mártirok pincéjében, az általunk felállitott Emlék Táblánal össze jövünk, és meg emlékezünk Drágáinkról, Kiket elfelejteni soha nem lehet, és közös Káddis-imát mondunk azokért akiknek Emléke legyen áldott örökkön örökké. Ámen.

Friedmann Slomo.

Tel-Aviv, 1966.

TIZEDIK RÉSZ

MÁZKIR — KÖNYV

Ez a Mázkir könyv tartalmazza azon Csenger és vidéke zsidók neveit, akik a vészkorszakban mártirhalált haltak.

Legyen ez a Mázkir könyv Szent emléke a világ minden táján élő valamennyi zsidónak, akik hozzátartozóinak megszentelt nevét olvashatja e könyvben.

Az Örökkévaló Nevével ajkukon és az Örökkévaló Nevében mentek a halálba, mint sok évszázadokon keresztül őseink, akik inkább a halált választották, semhogy megtagadják hitüket.

Halálukkal megszentelték ujból az Ő Szent Nevét.

Lelkeik imádkozzanak érettünk, kik életbenmaradásra lettünk itélve, és utódainkért, boldog és rettegésmentes életükért.

JIZKOR — EMLÉKEZZ !

Izráel népe, Izráel elpusztulására a fiaira és lányaira azon tisztákra és szentekre, kiket máglyán égettek el Európa szivében, a nagy-világ közömbössége és szemeláttára.

JIZKOR — EMLÉKEZZ !

Izráel népe az "árja" uralkodóira, kik rátámadtak népünkre, őket megölni és kipusztitani, nőket, férfiakat öregeket és gyerekeket, azzal a nyilt és kifejezett szándékkal, hogy Izráel népét eltüntessék a föld szinéről.

JIZKOR — EMLÉKEZZ !

A beteg emberi társadalomra, a náci szörnyeteg segitkezőire, azon csatlós államok népei közül, kik nekik segitettek önszántukból lelkesedéssel, meggyorsitani népünk elpusztitásának folyamatát.

ZCHOR — EMLÉKEZZ !

Emlékezz, és ne-feljts utolsó leheletedig, és az utolsó generáció létezéséig, a népünk gyilkosaira, a német nácikra és segitő társaikra, és azokra, akik megtudták volna akadályozni és félreálltak.

Van még amiről azt hiszem, hogy a családomon kivül nem tudott nagyon a zsidó lakosság. Én azért emlékszem ezen dologra, mert nálunk folytak le egy párszor a megbeszélések és szemtanuja voltam, Éliás alezredes és ifj. Szuhányi Ferencné (szolgabiróné) probálták elintézni, hogy a csengeri zsidókat helybe gettózák. A főispánhoz és a belügyminiszterhez utaztak személyesen, de sajnos amint tudjuk, hogy utánajárásuk hiábavaló volt. Még első utjuk elétt mondta Éliásné, ha Csengerben maradunk akkor nem történhet velük nagy baj, mi élemmel majd ellásuk őket. Eredménytelen utjukról sirva tértek vissza, és csukló hangon mesélték, hogy mily rémségeket hallottak amit a zsidókkal véghez visznek. A mi vidékünk az elsők voltak a gettózásnál és ezáltal a lakosságnak nem jutott eszébe, hamis papirok beszerzése és más vidékre való költözése. A "tantallussi" kinszenvedések során amin átmentünk azt gyerekeink elbeszélések és külömböző leirások, könyvek alapján tudomást szereztek. Ez egy seb ami állandóan vérzik és soha be nem gyógyul.....

Befelyezésül, azt hiszem hogy mindnyájunknak fáj nagyon, fáj hogy Csenger és vidéke zsidósága nem vetett horgonyt 24 évvel ezelőtt az izráeli partokon meri akkor a gyermekeinknek a nagyszülők tudtak volna mesélni a multról.

Hercl álma megvalósult de csak a világ-égés után... 1940-ben ha történt volna...!

Kaufmann Rózsa
Beér-Sevá.

Csengerben müködött egy nőegylet, akiknek vezetői és tagjai jótékonycélu előadásokat és mulatságokat rendeztek. A mulatságok mindig zsidó ünnepekkel volt kapcsolatban, purim, chanuka, stb.

Kedves kis szokása volt meg e vidéknek, a péntek esti gyertya gyujtásról és a szombat kimeneteláról, cédulán keresztül szereztek tudomást a csengeri zsidók. Szatin bácsi nyomdájában készült. Szent ember volt, mindég kérdeztük megboldogult édesapámtól, Messiáskor feltámad-e? A messiási gondolat érzése foglalkoztatta a zsidó lelkeket. A gettóban különösen vártuk a csodát, ami sajnos nem érkezett meg. Az elmenetele a földről sem volt mindennapi, megboldogult édesapám elbeszélése nyomán irom. A gettó kórház ágyán mult ki. Katona Imre főorvos és édesapám voltak mellette. Elhunyta alkalmával az ágyon fekve ugy hatott mintha mosolyogna aludva, és anap ami az ablakon besütött, glóriát vont feje körül. Mindketten megilletődve álltak mellette, a Teremtő nem engedte meg, hogy ezen földi gyarlóságot végig szenvedje.

A csengeri hitközség történetét nagybátyám, megboldogult Kaufmann Vilmos dolgozta fel, a gettózás előtt, tartott a befejezésnél. Forrásai Rabbi hivatal, községháza, stb. voltak, sajnos munkája eltünt. Az elbeszéléseből amit hallotam, hogy egy ősünk Kaufmann kb. 250 évvel ezelőtt alapitotta a csengeri hitközséget és ő volt az első elnökük.

A gettózás menetéről is megemlékezek. A vidéki zsidók legelőször Nagy és Kis-Géc, Sima, Dara, zsidóságát husvét utáni első napon 1944-ben gyüjtötték össze és Tóthfaluba a ref. elemi iskolában helyezték el egy éjszakára. Gécen midőn kivittek az otthonukból, ki lett dobolva, a lakosságnak zsidótól elfogadni valamint adni nem szabad, mert halálbüntetés jár érte. Közben még kenyér sem volt a háznal lévén husvét utolsó napja. Anyai nagybátyám megboldogult Schwarcz Ferenc elbeszéléséből tudom ezen dolgokat, midőn a mátászalkai gettóban voltunk. A keresztény lakoság midőn szekérre tették őket ott álltak bizonyos távolságot tartva, nem mertek közeledni, ekkor a biróné Gálné, kivált a sorból és szekérhez vitt egy tarisznya lisztet, erre a nép is bátorságot kapott a sorok felbomlottak. A temető végéig kisérték ki őket.

Csengeren keresztül vitték őket Matészalkára a gettóba, korán reggel vonultak át a szekerek. Weisz Miksa a szabó ép akkor ment vágatni, és mikor meglátta a menetet jajgatásba tört ki, a csirkét feje fölött forgatva a "kepore" imát mondta, közben kiabálta, itt a világ vége, jajj, jajj.......

Ezekután Csenger zsidóságát gettózták, uccák szerint gyüjtötték össze. Egy pár dolgot itt még mègszeretnék emliteni, a gettózás előtti rövid időkből. Vasárnapi misében Pótor ref. pap (fiatal) predikációban kérte hiveit hogy imádkozznanak testvéreikért akik most bajban vannak.

E pár sorban nem akartam neveket megemliteni az agilitás terén, mert együtt adták a csengeri hitközséget. Már a biblai korban is az elhunytaknak sirkövet állitottak, minthogy nem tudjuk hol vannak porjaik, igy ez a kis irás helyetesitse a sirkövet a vissza nemtért csengeri zsidóságnak.

"Befejezéskép a mindennapi imával zárom
Somer Jiszráél, somer söérit Jiszráél..."

Jerusalem, 1966.

Kaufmann Lajos.

SZEMELVÉNYEK NAGY-GÉC KIS-GÉC, SIMA ÉS CSENGERI ZSIDÓSÁG ÉLETÉBŐL

Emlékeimmel nem szivesen fordulók a multba vissza, mert ezen mély sebek gyógyithatatlanok, amit a vész és a borzalmas események ejtettek ezen nemzedéken. Egek Ura, hol voltál ??? Midőn csecsemők tehetetlen öregek, virágzó ifjuságok a kinzás és tüz martalékává váltak.

Akik mgmaradtunk kötelességünknek tartjuk átadni utódainknak egy kis részletet a multból... vészkorszak előtti időből.

Elsősorban Nagy-Géc, Kis-Géc és Sima zsidóságáról, kb. 12 család élt ezen falvakkan. Simában, Smilovichék, Grozinger, Kis-Gécben Groszmannék, Nagy-Gécben Schwarcz, Berger és egy ideig Sámuel és Kaufmann családok. Foglalkozásuk korcsma, szatócs üzlet, földbérlő, földmüves, és birtokos.

Ezen falvak zsidósága minden péntek este, szombat és ünnepnapokon Nagy-Gécben megboldogult nagyapám Schwarcz Hermann udvarházában gyülekeztek össze, ő tartott egy kis imaházat részükre. A ház két szoba és pitvarból állott, a másik szobában egy idős házaspár Rózsi néni és Mózsi bácsi lakott. Nagy ünnepekkor midőn a női tagok is résztvettek az I-ten tiszteleten, akkor az öreg házaspár lakhelye szolgált ima helyül részükre. Megboldogult nagyapám vezette az I-ten tiszteletet, a sófár fuvast is ő végezte. A falvakból a zsidók természetesen mind gyalog jöttek és egyiküknek sem jutott eszébe, hogy jármüre üljön, (még a tudat-alatt sem). Nagy-ünnepekkor a férfiak fehér kitlibem papucsban, vagy harisnyában imádkoztak. Ezen emberek át voltak itatva a hittel és áhitattal, ami kisugárzott belőlük. Ennek köszönhető, hogy a zsidóság fennmaradt.

Csengerben 1784/5-ben 155 lélekszám volt, 1880-ban 582, 1930-ban 611. Ezen adatokat a Jád-Vásém magyar osztályán kaptam kézhez. Nagyon sajnálják, hogy más emlitést nem találtak a Csenger és vidéke zsidóság történetében.

csak a szüleimtől kellett bucsuznom. Válaszként a szomszédasszony vigasztalásaira, aki átlopózott nekem bucsut mondani, felhangzott megboldogult. Anyámnak részemre az utolsó szavai! Ez már a hatodik akit kitépnek szárnyaim alól és egyben az utolsó is. Jól erezte, nem látta őket viszont többé.

Irta: Groszman Feri,
Kirját Motzkin.

HITKÖZSÉGÜNK EMLÉKÉRE

"Verba volent seripta moment" a szó elrepül az irás megmarad, tartja a latin közmondás. Sajnos az 1944 évi pusztulás után, az irásbeli feljegyzések sem maradtak meg. Igy emlékezetből fogok a mi községünkről, Csengerről megemlékezni.

Csenger — Szatmár megyei nagyközség a Szamos folyó balpartján terült el. A község össz. lakosainak a száma 6—7 ezer lelket számlált, ennek egy 10%, cca. 600-700 zsidó lélek lakta. Maga a község jó párszáz éves, már Zsigmond magyar király idejében gyülést tartottak benne. A zsidó lakosság cca. 200 éve kezdett letelepedni, a zsidó temetőben talált sirkövek 1780 körüli dátuma alapján.

A községet a pusztulás előtt, mintegy 200 zsidó család lakta. A község történetét zsidó lakosok szempontjából, bátyám Vilmos kezdte megirni, én munka-szolgálaton voltam Oroszországban, mire haza kerültem nem találtam semmi irást. A hivek, a nagynevü Jungreisz Főrabbi munkájának tudható be, hogy ragaszkodtak a zsidósághoz és a hitközségi élethez. Fentartottak 2 tanerős 6 osztályos elemi iskolát, melynek a Kaszavitz Miksa és neje voltak az én időmben tanerői, kb. 1922, 1923 évekig. Őket váltotta fel Balázs Gizella és Göndor Gyula, aki egyben a veje is volt a Kaszavitz házaspárnak. Az iskolai tanitás olyan magas nivón állott, hogy még a keresztény családok közül is sokan tanitották ott gyerekeiket.

A másik iskola a Talmud Tóra, itt is két tanitó müködött, Éliás Jakab és Klein Mihály. Az előimádkozói és metszői funkciót is ketten töltötték be. Dászkál Emánuel és Fekete. Áldásosan müködött a zsidó nőegylet, mely gyakran rendezett előadásokat, és ennek jövedelmét a szegények támogatására forditották. Ma már teljesen zsidó nélkül van a falu. A zsidó Templomot már lebontották. A temető melyet visszatértünkkor 1945- kőkeritéssel vetettük körül, talán még meg van?

Az egész zsidó lakosságból nem maradt meg mintegy 10%, azok is a fiatalabbjai akik munkaszolgálaton voltak. Ezeknek nagyobb része Izráelbe telepedett le, mig a többiek a világ minden tájára vetődtek.

a zsarnoki uralom. Ilyen hangulatban köszöntött be 1944 tavaszán a zsidók legszebb ünnepe a Pészách a szabadság ünnepe. Ez az ünnep, melyhez annyi szép emlék és elbeszélés füződik, ez az ünnep melyen minden, még a legszegényebb zsidó gyerek is uj ruhát kapott, és a chéder udvarán vigadozva játszottak a bakszer maggal. Ez a szép ünnep az 1944-es évben, a magyarországi zsidóság nagy tragédia árnyékában szomoru és siralmas napokká változott. Nem játszadoznak a gyerekek, helyette félve lapulnak bent a szobában, nem merve kimozdulni. Könny csordul a zsidó szemekből, amint imához emeli a mácát, mondván: "Há láchmá ánjá".

Nyolcadik nap pészách szombatra esett. Kora reggel vasárnap ujra hangzik vészt-jóslóan a kisbiró dobolása. Minden zsidó a házában tartózkodjék és el ne hagyja a háza táját. stb....

"És hoz az Örökkevaló népet a távolból... szemtelen népet mely nem tisztel öreget és nem szán fiatalt")Dövárim: 28 fejezet, 50.) A d.e. órákban feltünt Csenger uccáin az első szekér karaván mely a környék zsidóságát apraját és véneit szállitotta, szigoru csendőri felügyelet alatt, az akkor még nem tudott cél felé. Mint az egyiptomból való kivonuláskor, most sem volt idejük megsütniük a kenyeret az utra, amint emlitettem pészách utáni nap volt, csak ez alkalommal az ut nem a szabadság felé vezetett.

E napokban már a zsebemben hordoztam (akinek ilyen volt a birtokában, kimehetett az utcára) a behivómat, mely az napra, azaz 1944 április 16ra szólt, be kell vonuljak munkaszolgalátra Kassára. A zsarnokok ugylátszik azért tervezték a fiatalok ezrével való bevonulásait erre az időre, hogy ezzel is meggyengitsék az otthon maradt zsidóságot és igy kiküszöböljenek minden esetleges ellenállást.

"Fiukat és leányokat fogsz a világra hozni és nem lesznek tieid, mert fogságba fognak menni". (Dövárim; 28 fejezet, 41. szakasz). Az óra mutatója könyörtelenul haladt körpályáján előre, és elérkezett a bucsuzás órája. Bucsu a rokonoktól az ismerősöktől, bucsu az ezer gyerekkori emlékektől, a chédertől melyben az álef-beszt tanultuk, az iskoláról melyben a felebarát iránti szeretetét tanitották, a templomtól, melybe annyi jámbor zsidó könyörülésért fohászkodott, a Bét-hámidrástól, melyet hosszu éveken át hajnali 5-órakkor szálltunk meg és a Tóra tanulás hangja süvitett a sötétbe, a kis ócska Béthámidrás melynek két kis ablákán oly sokszor kő repült be, bucsu mindentől és mindenkitől, végül a szülőktől, kiknek felmérhetetlen ellenállóképességüket csak az Örökkévalóba vetett gátlás nélküli és megtántorithatatlan bizalmukkal lehet magyarázni.

Egy lányt és hat fiut neveltek fel megboldogult szüleim. A legifjabb voltam közülök. Az 1940-es évtől kezdve, mint ágat a törzsről, nyeste le egyenként a fiukat a zsarnoki uralom a család fájáról, mig nekem már

sok kezdetekor tiz testvér és azok családjai voltak életbe, sorsuk a következő volt!

Jechiel (Mechli) 6-gyermekből csak egy fia, Slajmi-maradt életben, itt él a családjával Izráelben.

Rachel (Rózsi) nem maradt utána senki.

Avrum (Adolf) ez évben meghalt, 3 gyereke a vészben elpusztult, 3 gyereke Amerikában élnek.

Mose Árje (Sárju) Megmenekült és az egész családjával-leánya és családja az orszagban vannak.

Mardche (Márton Parci) egyedül maradt, felesége és 6 gyermeke elveszett, feleségével Izráelben van.

David (Duci) felesége és 2 gyermeke áldozatul estek, két gyermeke Helén és Slajmi a családjukkal, valamint a felesége itt élnek az országban.

Eszter családjából egy leány maradt, külföldön él.

Smuél Májer. A család és 3 gyermek, Cipóra Slajmi és Eszter az országban vannak.

Jichák Zeév-nek (Walvis) elveszett az egész családjával együtt.

Cvi Elijahu (Hársu) Budapesten él, 2 gyermekével, András es Anikó.

MOSE RÓSENBERG
Rámát-Gán.

ÚTOLSÓ NAPJAIM A SZÜLŐI HÁZBAN

Március 19-et irnak az 1944-es évben. Nevezetes forduló pont a magyarországi zsidóság történetében. A gyilkos német hadsereg elfoglalja Magyarországot. A náci bakkancsok masirozásaitól visszhangzik az ország, melynek minden hangja mérgezett nyilként hatol a remegő zsidó szivekbe. A már a Magyar hatóségok által sorsverte zsidóság élete villám gyorsasági iramba rohant a végzet felé. Mig eddig a zsidók megalázása, megfélemlitése és bántalmazása, az ujságok a rádió valamint a csőcselék tevékenységeiben nyilvánultak meg, most e tevékenységet törvényekkel alátámasztott állami apparátusok vették kézbe és a borzalmas kegyetlenséggel kidolgozott terv végrehajtásával a világ egyik legbrutálisabb alakulatát, a kakastollas csendőrséget bizták meg.

"Mondád reggel bár csak este lenne, és este mondád bár csak reggel lenne a félelemtől, mely szivedben fészkel és a látottaktól melyet szemeiddel látsz" (Dövárim: 28. fejezet, 67 szakasz).

Remegve a holnaptól olvasták a zsidók a naponta megjelenö ujabb rendeleteket hozó plakátokat, vissza fojtott lélekzettel hallgatták a falvakban a kisbiró dobolásait, vajon milyèn ujjabb megszoritásokat kényszerit reánk

"FÁJDALOM AZ ELVESSZETTEKÉRT"

Mind azon egyenes és jó zsidók közül ugy áskenázok mint a chászidok, kik mindnyájan az I-ten utjain jártak, kik mindnyájan az egymás megsegitését keresték, és ezen egységes hitközségből csak kevesen maradtunk, és ezek is szétszórva élnek a világ minden táján. A szent középületek is elpusztultak, és ma már Csengerben csak az ott elhalt szent halottaink nyugszanak. A temetőben talált sirkő feliratokról leolvastam, hogy a csengeri zsidó hitközség idősebb volt, még mint a szatmári hires hitközség is. Találtam egy sirkőtáblát mely a hires nagy kállói Cádik lányának a sirhelye volt. E régi sirtáblákról megálapitható volt, a nagy Cádik "Menichesz Oser" előtt már két nagy hirü szent Rabbi székelt, mint csengeri hitközség Főrabbija.

Emlékszem azon elbeszélést, melyet a falu öregei meséltek! Hogy az "Ujhelyi" nagy Cádik a bál "Jiszmách Mose" szerzője, egy erev pészáchkor egy lovas által micve máceszt küldött a csengeri Fő-Rabbinak. Mikor Csengerbe megérkezett, a mácesz még meleg volt, mert annak a küldöncnek, "kficát háderech"-je volt, csak-hogy a csengeri Rabbi még melegen ehesse a máceszt.

Ezen szenteknek érdemeik szolgáljanak védőül reánk, Csenger elszármazottaira, hogy tudjuk folytatni életünket I-ten utjai szellémeben, és semmi rossz szellem ne uralkodhasson felettünk, és megérhessük Izráel igazi felemelkedését.

irta: Dávidovits Joszéf Mordecháj Bné-Brák.

CSALADOM EMLEKERE ...

Szüleink, Salamon és Matild Rósenberg 1887-ben költöztek Csengerbe, ahol Apánk mint metsző és kántor müködött élete végéig. Ezt a feladatot küldetésnek tekintették és I-ten félelemmel, hüséggel, odaadással, a zsidóság iránti mély szeretettel és öntudattal töltötték be. A Tóra szorgalmas tanulása, reggel és este a közös I-ten tiszteleteken való résztvétel, a szombat és ünnepek megszentelése, irányitotta életüket.

Örökke felejthetetlen marad számunkra, az ünnepek öröme, a nemzeti vagy vallási böjtök gyásza. A Nagy Ünnepeken a zsidó házakban uralkodó lelkes és emelkedett hangulat.

Áz anyagi helyzet sok gondot okozott, mégis a legnagyobb feladatnak tekintették a külömböző és gyakori vendégek szivélyes fogadását, akik közösségünket felkeresték acélból, hogy segitséget kapjanak. A Szent földről jövő zsidók istápolasa különös élményt jelentett az egész községnek. Hisszük, hogy ennek a szellemnek köszönhetjük azt, hogy a nemzeti katasztrófa dacára, a mi környékünkből szép számban találtak uj otthont izráelben. A deportálá-

volt, melyen az egész környék földmüvesei eladták a gazdasági cikkeiket, Ugymint állat és baromfi, földtermések és kertészeti cikkeiket. Ugyanigy a vásáron szerezték be gyári szükségletüket, a kereskedőktől akik főleg zsidók voltak. Nemcsak közeli környékről, hanem távoli megyékből is jöttek a vásárokra. És ezen kereskedők péntek lévén nem utazhattak haza szombat beállta előtt, igy sokan közülök Csengerben maradtak, és megtöltötték a zsidó házakat. Akkor láthatóvá vált a hitközség igazi arculata, minden vendég szeretetével és igazi zsidó mivoltával. Mert soha zsidó nem mondta "szük nekem a hely Csengerben" a zsidó lakosság legnagyobb szeretettel fogadta őket, mint valódi vendégeket, annak dacára, hogy ők mint konkurencia jöttek a vásárra.

Jöttek másfajta vendégek is, ezek voltak a "hoszedok" kik mind jöttek Csengerben, hogy onnan lépjék át a határt Szatmárra Reb Jajlishoz, vagy más Rabbikhoz, akik határontuli városokban laktak. Különösen peszách és a nagy ünnepek előtt. Nagy számmal jöttek ők Csengerben keresve legális vagy illegális lehetőségeket a határ átlépésre amely pár napig tartott. És dacára annak, a hitközség tagjai mint megirtam áskenáz beálitottságuak voltak, megértették, hogy ezek és ezek mindnyájan I-ten utjait keresik. A legnagyobb szeretettel fogadták őket ottlétük alatt, ellátták minden szükséglettel. Legoda-adóbb segitségüket nyujtották nekik a határ átlépésében és céluk elérésében. Ezen vendégek mint előbb idéglenes lakosok, és később állandó lakosokká váltak és helybeli lányokat vettek el, vagy családjukat hozván magukkal telepedtek le, biztos alapot találva családi fészkük megalapozására. Jómagam mint fiatal bocher érkeztem Csengerben, mint a hires kállói jesiva tanitványa, mely hires volt egész Magyarországon, chászidikus beálitottságáról. Ezen tény nem zavarta a hitközség tagjait, és legszebben viselkedtek velem szemben és a legnagyobb segitségüket nyujtották nekem, mint kereskedö és idegen uj tag beolvadhassak közzéjük. Az imarend a Templomokban "áskenázi" nuszách szerint volt. Az idők folyamán bevezettük a "nuszach szfárádi" szerinti imádkozást, a magunk részére, mivel elegendő chászidikus beállitottságu tagok telepedtek le, jómagam is. Lassanként érezhető volt hatásunk és a régiek is nem egyszer jöttek Bét-Hamidrasunkba, ugy mint Szimchát-Tóra ünnepen, amikor a chászidikus szokások szerint szines Tóra táncokkal folytattuk le az imát. Az évek folyamán megszerveztük a "stibelt" és ott folytattuk le imáinkat "Nuszách szfárádi" szerint. Ez abban a Csengerben volt, ahol száz évek hosszu során szent parancsolatnak számitott az áskenázi "Nuszách" szerinti imátkozás. Az évek lefolyása alatt sokan a régiek közül hozzánk csatlakoztak és igy két hitközségi részleg keletkezett, melyek egymás mellet békességben és megértésben éltek.

EMLÉKEM...

Nem jellemzö történetet irok, csakis egy gyermekkori legszebb emlékemet irom ide.

Csak fehéret látok... minden fehér... fehér damaszttal teritett asztal, fehér ruhában öltözött Édes Anyámat. Az arcára már nem emlékszem, csak két fehér kitárt kezeire, amint megáldja a lobogó fehér gyertyákat.

Kol-Nidré este van... Anyám! óh, bocsáss meg nekem ha rosszat tettem... Megbocsátok gyermekem, hisz az Örökké-Való, is megbocsát ezred iziglen is. Apám a hófehér himzett kitliben és fehér vászon cipöben, őszülő fején hófehér selyem nagykápelivel. Apám.! óh bocsáss meg nekem ha rosszat tettem. Meg-bocsátok gyermekem hisz a Jó I-ten is megbocsát ezred iziglen. A hold nagy volt kint az égen, egyformán világitott az imádkozó zsidóknak és a gyilkosoknak. Őrzöm én emlékét ezeknek a Kolnidré estéknek és imádkozom Hozzád óh Teremtöm....

Ne bocsáss meg a gyilkosoknak! soha soha! még század iziglen sem.....

Irta: Grosz Eleonóra, szül. Weisz
Mosáv Bétsét.

A MI VOLT VÁROSUNK CSENGER

Irta: Dávidovits Joszef Mordecháj
Bné-Brák.

Papirra vetve soratmat örök emlékü Csenger, lakó városomnak, a nagy Cádik Menichesz Oser- városának, először is meg kell emlitenem azt a zsidó testvéri szeretet és szivélyességet, segitő készséget, minden odatévedt zsidó iránt kivétel nélkül. Csenger hitközsége, mint elismert "áskenázi" volt minden tekintetben. Ugy mint öltözékeiben, szokásaiban és az imák "Nuszáchjában" Tagjai egyenes és I-tenfélők voltak, kik ügyeltek I-ten parancsai pontos betartásában. A Főrabbi unokája volt a nagy Gáon "Menichesz Oser" hiráv Oser Ánsel Hálévi Jungreisz"-nak. Ki öregségére az elöljarósági vezetőktől kérte, fia hiráv Árje a Főrabbi tisztségének megválasztására. És igy mint "fiatal"Főrabbi lett megválasztva. (most Amerikában van).

Csenger a két világháboru közti korszakban egy gazdasági központ lett, az ezen környéken beállott politikai változások következtében, mindjárt az első világháboru befelyezése után. Mivel Csenger közelében fekvő Szatmár nagyváros Romániához csatolódott, igy Csenger lett egy fontos központi határváros, kereskedelem szempontpából az egész környék számára. Minden hét péntekén, kisvásár és egyszer egy hónapban nagyvásár

Naivül hittünk egy láthatatlan erőben, hogy hirtelen minden rossz, jóra fordul, hogy a lavina amit évekkel azelőtt inditottak el, valami természet fölötti erő hatására megtorpan, amit egy pár kegyetlen embertelen, brutálisan beteges agy kitervelt, az nem lesz keresztül vihető.

Ezt a jóhiszemüséget nem lehet megbocsájtani. Sajnos a tragédia olyan gyorsan következett be, hogy nem maradt idő a szervezkedésre. A gettózás és a deportálás között egy hónap telt el. Ezt a hónapot lehetett volna kihasználni a gyors ütemü tervek lassitására, a rend megbontására és a zsidó — kérdés "radikális megoldásának" zavarására. Másoktól vártuk a megváltást. A nagyhatalmak fognak rajtunk segiteni... A csalódásból későn ébredtünk fel, a vonat Lengyel — országban robogott, amikor a halálfélelem ijesztően terjedt szét, és döbbentünk a keserves valóságra. — Nincs más rajtunk kivül akit a mi szerencsétlen sorsunk érdekelne. Amit mi nem teszünk meg magunkért, ne várjuk, hogy más tegye meg értünk. Mint ahogy nem tettünk eleget kötelességünknek a megpróbáltatások idején szeretett Szüleink és ártatlan testvéreink érdekében, ma az egyetlen amit mi a lemészároltak utódai tehetünk emlékükte — szent kötelességünk emlékezni, és nem felejteni...

Irta: MOSE KATZ
Petách Tikva.

KÉT GYERTYA TARTÓ

Te két gyertya tartó
Régi szép emlékek,
Halvány gyertyáikba
Piros lángok égnek.
Égjenek a gyertyák,
Gyuljanak a lángok
Nincs már abból senki
Ki volt a gazdájuk.

Te két gyertya tartó
Fájó dokumentum,
Vádol tekinteted
Ahogy rám nézel,
Kinyujtott két karom
A levegöben megáll
Sirjunk mind a ketten
Régi gazdánk után.

Ti két gyertya tartók
Mért nem szóltok hozzám?
Csak lobogtok sirva
Egy letünt élet után,
Én is temettem már
Gyászoljunk hát együtt
Kik árván maradtatok
Sirjatok hát velünk.

Irta: WEISZ ZHAVA, Tel-Aviv
szül. BRAUN GIZI.

1942-ig a 2-ik zsidó törvény életbelépéséig a hitközségnek az iskolára semmi gondja nem volt.

Megilletődött hangon kell megemlékeznem az iskola igazi szervezőiről, Kaszavitz Miksa és Kaszavitzné Friedmann Julia tanitókról. Mindketten kiváló pedagógusok voltak, akik rajongásig szerették hivatásukat. Iskolájuk a megye legjobbjai közé tartozott. A legelőkelöbb keresztény családok is oda járatták gyerekeiket. A tanulók olyan elméleti és gyakorlati oktatásban részesültek, hogy ott szerzett ismeretekkel, mindenütt megállták helyüket.

A Jungreisz családból kikerült Rabbik közül az emlitetten kivül Jungreisz Ávrahám is kiváló jól képzett ember volt. Rabbisága alatt 50—60-van tagból álló Jesiva emelte a hitközség hirnevét. 1908-ban talán az egész megyében egyedüli rituális fürdő épült zuhanyozóval és fürdő kabinokkal. Hitközségünk 1914-ben 800- lelket számolt. Ez a szép zsidó intézmény 1944 áprilisában egyik óráról a másikra megszünt. Százéves Templomunkat és iskolánkat meggyalázták, tagjait deportálták, jó részük Auschvitzban, és más koncentrációs táborban pusztult el. Deportálásból talán 25—30-an kerültünk vissza. Megpróbáltuk a hitközséget ujjá alakitani, de a szomoru emlékek és gazdasági okok miatt szétszéledtek.

Ma csengerben egy zsidó sincs. A Templomot, a papi-lakot a kántor és metszőlakot, a rituális fürdőt az országos izraelita iroda elkótyavetyélte. Ma már csak az iskola áll fent, mint a csengeri általános iskola egy részlege, valamint a paplak egy része. Miénk csak a temető maradt, bár utolsó, ténykedésünkkel téglafallal vettük körül. A falat áttörték, a sirok gondozatlanok. Sajnos az országos izr. iroda, nem hajlandó a keritést rendbehozatni. Félő hogy, lejár a 30, év az utolsó temetés után kiüritik a temetőt és dicső elődeink által alapitott gyönyörü hitközségünknek csak emléke marad meg.

Dr. Kaszavitz László
Budapest.

EMLEKEZZ! NE FELEJTS!!!

Huszonkét éve sanyargat az önvád, hogy mi fiatalok, a bevonulás előtti korosztály nem tettünk meg mindent — tulajdon képpen semmit sem tettünk hozzátartozóink, a meghurcoltatásra és később a halálra itéltek érdekében. Naivul hittünk a hirnek, amit a hatóságok igyekeztek velünk elhitetni, hogy nincs ok aggodalomra, csak produktiv munkára való elszállitásról lehet szó, mint ahogy munkaszolgálatra hivtak eddig be férfiakat, a háboru megerőltető irama szükségessé teszi minden munkára képes kéz beállását.

külön metszőt tartottak. Magánházban lévő imaházuk kicsinynek bizonyult, és kb. 1820-ban az akkori viszonyokhoz mérten, Szatmár megye egyik legszebb templomát épitették fel. Az epitkezésé a módos hitközségi tagok felajánlott összegei, és a tagok felajánlott munkája tették lehetővé. A tagok végezték el a kőmüves és asztalos munkák legnagyobb részét, pl. ükapám, aki barkácsoló ember volt, a Tóraszekrényt csinálta meg és a Templom bejárata felett lévő feliratot. Azokban az években a Spitz család tagjai töltötték be a Rabbi állást, egyik Spitznek sirján lévő házikó, ma is megvan.

Kb. 1850-ben Áscher Áncsel Jungreiszt választották Rabbinak, aki nagy tudásával és nem mindennapi egyéniségével, az egész országban ismerté tette magát. Csoda Rabbinak tartották, bár minden ijenfalyta tevékenység távol állt tőle. Sok irányu héber tudása, nagy emberismerete alapján a legtöbb hozzáfordulón tudott segiteni. Az általa ajánlott gyógyszereket a budapesti Török patika készitette el. Rengetek történet keringett Róla. Talán egyet érdemes megemliteni. Pozsonyi bocher volt, és társai közül többen nagyobb hitközségek papjai lettek. Egy papi össze-jövetelen régi barátai szemére vetették, hogy csoda rabiként szerepel. Erre elmondta nekik, hogyan lett csoda-rabbivá.

A csengeri piacon egy állitólag Weisz nevü zsidó kis-korcsmája volt. Egyik éjjel a falu egyik koldusa becsöngetett, hogy adjon neki hitelbe fél dl. pálinkát. Weisz-, hideg tél volt-, be sem engedte a szegény koldust, hanem erős ember lévén a hóba dobta, ahonnan a kimerült legyengült ember fel sem kelt, és reggelre megfagyott. A korcsmáros amikor megtudta hogy a koldus halott, otthagyta családját és elbujdosott. Néhány nap mulva éjjel felzörgette a Rabbit, hogy adjon neki tanácsot, hogy mit csináljon. A józaneszü bölcs pap tudta, hogy a részeges koldus halálát senki sem kutatja, megnyugtatta, menjen csak haza, mert nem lesz semmi baja. A jámbor korcsmáros ezt a pap csodatettének minősitette és sorra-járta a községeket, mindenütt elmesélte, "csdálatos megmenekülését". Igy lettem csodarabbivá-, mondta el a bölcs pap.

Az egyre népesedő hitközség 1896-ban 6-osztályu elemi iskolát állitott fel, amelynek vezetésével szüleimet Kaszvitz Miksát és Kaszavtzné-, Fridmann Juliát bizták meg. Az első iskolaszéki elnök dr. Diósi Adolf járás-orvos volt. Az iskola első években egy magánlakás 2-szobájában rendezkedett be, de nehány év mulva, a gazdag hitközségi tagok felajánlott összegeiből és a zsidó-alapból a kormány álltal kiutalt 10.000-korona kölcsönből 1901-ben egy Bórech nevü csengeri lakos,templom mellett önként felajánlott telkén 3-tantermes ma is meglévő iskola épült. 1903-ban már annyi állami segélyt kapott az iskola, hogy tandij megváltással egészen

KILENCEDIK — RÉSZ

EMLÉKEK

Szorongó érzéssel nyitom meg ezen szakaszt, melynek az "Emlékek" nevet adtam, mert én is mint a többiek, kik itten rövid cik keretében, emlékeinkben visszatérünk kis hitközségünkbe, mely már a multé. Mindazok, kik ezen helyet számunkra tartalommal megtöltötték, már nincsennek az élők sorában...

"Én őkértük sirok éjjel nappal, könnyeim
végtelenül folynak szemeimből".
I-ten népéért, I-ten házáért, kik fegyvertelenül
estek el, fegyveresek által...
Emlékezz ! ! !

A CSENGERI ZSIDÓ HITKÖZSÉG TÖRTÉNETE

Sajnos irásbeli dokumentumok az 1944- év ápr.-ban az egyházközség tagjainak gettóba, majd deportálásba való hurcolásukba, teljesen megsemmisültek. Igy édesapám Kaszavitz Miksa elbeszélései alapján, aki 1896-tól 1926-ig a zsidó elemi iskola vezető tanitója, egyben a hitközség jegyzője is volt. Igy állitottam össze kissé hézagosan, a hitközség történetét. Már a mártirhalált halt Kaufmann Vilmos is foglalkozott a hitközség történetének megirásával és ő talalt is több irásbeli feljegyzést, de azt hiszem, az ő feljegyzései is eltüntek.

A csengeri egyházközség a 18-ik század végén alakult meg. Megalakulását az a körülmény tette lehetővé, hogy a közelben fekvő Szatmárnémeti, amely kereskedelmi gócpont volt, nem engedélyezte zsidók letelepedését. Igy a zsidó kereskedök csak a nap egy meghatározott részéig tartózkodhattak a városban. Kénytelen voltak tehát a környéki falvakban lakni, ahol az ott lakó nemes földbirtokosoktól jó pénzért engedélyt kaptak házépitésre. Legtöbben akkor az elég nagy községben Csengerben telepedtek le. Évek multán a csengeri és a szomszéd községben lakó zsidók, kb. 150 lélek, egy közös hitközséggé alakultak. A legrégibb családok Groszman, Kaufman, Kaszvitz, Lichtman, Markovits Pinkesz, voltak. Számuk egyre nőtt, és eltekintve 1—2-községtől, legtőbben Csengerbe költöztek. Rabbijuk volt, és

hogy imádkozzon az ő meggyógyulásáért is. A zsidó a Rabbinak elmesélte a gróf kérését is, és a Rabbi átadott neki egy receptet, melyet adjon át a grófnak, de figyelmeztetvén, miután azt átadja, utazzon el otthonról, és csak egy hét mulva térjen haza, mert élete veszéjben lesz.

Igy is volt. Hazatérvén átadta a Rabbi által küldött receptet, és tolmácsolta a Rabbi igéretét, hogy meg fog gyógyulni. Mindjárt el is utazott otthonról. A gróf beszedte az orvosságot, és nagy fájdalmakat érzett az egész testében, melyek napról napra erősödtek. A gróf nagy méregbe esett, és ráparancsolta szolgájára, hogy hozzák elé a zsidót, mert őt saját kezével fogja agyon lőni. A szolgák a zsidót nem találták házában, és igy telt el még két nap, mikor a fájdalmak szünni kezdtek. A hatodik napon a gróf mozgatni tudta az egyik lábát, a hetedik napon, már mind két lábát, és szombaton már teljesen lábbra állt a gróf és szobájában járkálni kezdett. Vasárnap eljött a zsidó a grófhoz, hol őt nagy tisztelettel fogadták, és a gróf örömmel mutatta neki, hogy már járni tud. Kérdezte őt, hol volt egész héten? A zsidó elmesélte a grófnak, hogy a Szent figyelmeztette, hogy bujjon el egy héten keresztül, ne mutatkozzon a gróf előtt, ekkor a gróf csodálkozásában felkiáltott: ily szent és előrelátó csoda emberről még nem hallottam, és gondoskodott arról, hogy az esetet szétterjesszék a kereszténység körében is, Igy megszentesült I-népének neve, és mondták: ha I-ten népének, a zsidóknak Rabbija ily csodátevésre képes, mily csodákat tud tenni a zsidó I-tene maga...

Tudott dolog volt a "Menuchát Áser" nagyon fukarkodott a házi kiadásoknál, főleg az ő személyével kapcsolatban, mert minden penzét a szombat beálta előtt a szegényeknek szét osztotta, és főleg sok pénzt küldott a Szent Földön élő Tóra tanulóknak.

Egyszer egy porcsalmi zsidó jött a Rabbi elé, és sirva panaszolta el, hogy ellopták egyetlen lovát, melyel szekeréhez fogva a falukat járta, paraszt-asszonyoknak ruhanemüt, vásznakat árulni. Most minden megélhetését elvesztette.

A Rabbi tanácsolta neki, hogy várjon a következő csengeri pénteken tartott nagyvásárig, és menjen ki a lóvásárra a déli időben, egy óra és három óra között, és ottan a lovát meg fogja találni, mert a tolvaj maga fogja vevésre felajánlani. A zsidó a jelzett időben a vásárra ment, és egy cigány fiunál megismerte a lovát, midőn az megvételre kinálta neki, és csendőrt hiva visszakapta lovát, és házába visszatért nagy örömmel. Szombat este egyenesen a Rabbi házában hajtott, köszönetét a Rabbinak kifejezvén őt megkérdezte, miért küldte őt a vásárra délidőben? A Rabbi igy válaszolt! Tudd meg fiam, hogy a tolvajnak is van esze és ő is tudja, hogy a lótulajdonos fogja keresni az ellopott lovát a vásáron, ezért már jókor reggel fog eljönni a vásárra keresvén a lovát, és délidőig a vásártéren járkálva elfárad, a keresést és a járkálást megunva, elmegy az étkezőbe vagy a korcsmába megebédelni, vagy egyáltalán hazautazik, és igy a tolvajnak nincs mit félnie, ekkor a legjobb alkalom a lovat kihozni a vásárra, és ezért történt hogy a tolvaj maga ajánlotta a lovat megvételre, siettetni, az időt kihasználva, még ha áron alul is. Ime a te tolvajod is igy gondolkozott.

Csenger közelében, Nagy-Károlyban élt egy gróf. kinek neve, Gróf Nagy-Károlyi volt. Évek hosszu során krónikus lábfájásba szenvedett és minden hires orvosi beavatkozás hiába valónak bizonyult, örökösen tolókocsiban járt mert képtelen volt egy lépést is tenni. Az akkori szokások szerint, minden keresztény urnak meg volt az ő zsidója, kitől a megfelelő tanácsokat kapta minden személyes ügyben, ezen zsidó látta őt el szorultság esetén megfelelő pénzkölcsönökkel is. Ezen gróf Károlyinak is meg volt az ő zsidója, és egy napon magához, hivatta mondván neki. Már oly sok tanáccsal láttál el, csak a láb-betegségemre nem tudsz nekem tanácsot adni, hol van a te hires zsidó okosságod? A zsidó felelete ez volt! az élet és a halál, az I-ten kezében van, itten semmi emberi okosság nem segit. Igy teltek napok és évek. Egyszer a nagy ünnepek közeledtével, ez a zsidó is az akkori szokásokhoz hiven, mikor minden zsidó a nagyünnepek előtt Szatmár megye területén, a csengeri Cádik-hoz utazott, és a Rabbi áldását kérte az ő családja számára a következő évre, a gróf Károlyi zsidója is a Rabbihoz készült, és a grófnak elmesélte, hogy csengerbe utazik a csoda Rabbihoz, tanácsolja a grófnak, hogy utazzon vele. A gróf nem tiltakozott az ötlet ellen, de mondván hogy igy tolókocsiban nehéz számára az utazás, de megkérte, hogy nevébe kérje meg a Rabbit,

Csengertől 4-km-re fekszik egy kis falucska, mely neve, Szamos-Angyalos. Itt élt egy gazdag korcsmáros zsidó, kinek neve Lichtman volt. Korcsmájába állandó vendég volt egy fiatal rosszhirü verekedős parasztfiu, ki szeretett sokat inni de nem fizetni. Kihasználva a zsidó félelmét, hogy az, a pálinka árát félt tőle beinkasszálni, mert mikor lerészegedett, halál veszélyben volt mindenki, ki őt felbosszantotta, különösen ha az zsidó is volt. Rendszeresen, szokásához hiven, még barátait is magával hozta, és a Lichtman korcsmárosra ráparancsolta, nekik italt felszolgálni, minden fizetés nélkül. Lichtman elhatározta, hogy elhagyja a falut, még mielőtt a fiatal paraszt egy részegsége alkalmával megöli őt. De előbb a környék központi Rabbijához, a csengeri Cádikhoz fordult tanácsért, és elmesélve helyzetét, a Rabbi megtiltotta neki hogy faluját elhagyja, és menjen haza minden félelem nélkül. A korcsmáros visszatért házába, és pár napig a fiatal paraszt nem tért be hozzá, ő azt hitte, hogy a Rabbi áldásának köszönheti ezt. Egy szép napon, a fiatal paraszt lóháton érkezett barátaival, és nagy hangon ráparancsolt a korcsmárosra, hogy nekik italt töltsön addig "amig a padló is teleissza" magát. Természetesen lerészegedtek rövid idő alatt, ekkor egy juhász szamár háton érkezett a korcsma elé, és szamarát a bejárathoz kötve betért a korcsmába, midőn a kiszolgáló ablakhoz tartott, hogy ott italt rendeljen magának, a korcsmába ülők előtt áthaladva, feléjük sem nézett. Igy a lerészegedett fiatal paraszt rárivalva kérdezte tőle, hogyan vette a bátorságot, betérni egy olyan helyre, hol ő ül és még csak nem is köszöntötte őt? És nem kivánt neki "egy pálinkás jór reggelt? A juhász még csak nem is felelt, és folytata az előtte lévő pálinka ivását, csendesen. A fiatal paraszt látván, hogy a juhász még csak nem is válaszol neki, helyéről felkelve nagybőszen odament és a rajta lévő juhász subája gallérjánál a levegőbe emelte és igy kiáltott felejé, hát nem tudod én ki vagyok? Kivel van ügye kelmednek? hát én magtanitom kelmedet paraszt kesztyübe fütyölni. Ezen kijelentését a barátai, nagy tetszést nyilvánitásnak jeléül, térdjüket verve ugrálták körül az idegen juhászt. Ekkor a juhász a nála lévő kampós botjának fejével a fiatal paraszt fejére ütött, mert az, már fojtogatni kezdte őt, és a fiatal paraszt egy ütéstől már is a földre zuhant, ekkor barátai, bosszuból, mikor barátjukat vértócsában látták feküdni, megakarták ölni a juhászt, de az közbe, a nagy riadalmat kihasználva, kiszökött és a kint várakozó lovak egyikét elkötve, megszökött lóháton és nem tudták őt elfogni. Ettől a naptól kezdve, a fiatal paraszt barátai elkerülték azt a megátkozott korcsmát, hol barátjuk és vezérük oly hirtelen halálát lelte.

Lichtman korcsmáros itt élte le életét nyugalomba, leszármazottjai is itt éltek 1944-ig, mikor a mátészalkai gettóba őket is elhurcolták.

a szekér fát, és te haza térsz a szekér fával együt ide házamban. Igy is tőrtént, mikor a bocher megakarta venni a fát, odaérkezett egy idegen zsidó, ki szintén meg akarta venni szekén a fát és mindég többet igért a tulajdonosának a fáért de a bocher a Rabbi parancsának megfelelően a legtőbbet igérte, igy a szekér fával elindult a Rabbi háza felé, az idegen zsidó is a szekér után ment, és egész uton átkozva a bochert a Rabbi házáig ertek. Ekkor a Rabbi a nála várakozó asszonyt megkérdezte, hogy ismeri e az idegent, az asszony a férjét ismerte meg az idegen személyében. Ekkor a Rabbi küldte a bochert hogy hozza elé az idegent, és a szobályában érkezvén rákiabált ! ! poséá Jiszráél, miért hagytad el feleségedet és végetted szerencsétlené vált. Az idegen nagyon megijedt és látván hogy az egész favásárlási eset nem véletlen volt, és azonnyomban megigérte, hogy válási levelet ad feleségének, mely a Rabbi közremüködésével meg is történt.

Egy más alkalommal, egy beteget hoztak a Rabbi elé, ki sirva panaszolta el, hogy már egy éve szenved sulyos hátfájásba, és ezért nem tudja tiz tagu- családját eltartani. Köztük egy férjhezmenendő lánya van, és már nincs tovább ereje a nagy fájdalmakhoz. Ekkor a Rabbi felállt magas támláju börfoteljéből (ezen fotel egész 1944-ig megmaradt a Rabbi házban) és a beteghez fordulva kérdezte őt, hol az a hely a hátán mely fáj neki, beszéd közbe végigsimitott kezével a beteg hátán és ameddig a beteg megakarta mutatni a pontos fályó helyet már nem találta, mert fájdalmai eltüntek. A beteg nagyon megijedt ekkor, de a Rabbi haza küldte házában jókivánságaival ellátva, hogy minden rendben lesz.

Egyszer egy csegöldi zsidó jött a Rabbihoz, és elpanaszolta, hogy keresztény szomszédja “coreszt” csinál neki minden ok nélkül, csupán háza telkét akarná magának megszerezni, és igy nincs tőle nyugta. A hatóságoknál törtent feljelentései mind hasztalannak bizonyultak, és most már az élete van kockán, mert megfenyegette, hogy őt is megöli, és a házát magának veszi el. A Rabbi egy kis papirt nyomott a kezében, melyre pár soros mondatot irt fel, és hazaküldte ráparancsolva, hogy amint a faluja bejáratánál fekvő temetőhöz ér, tépje szét a cédulát. Igy is történt, a zsidó mikor a temetőhöz ért széttépte a Rabbitól kapott cédulát, és a falu házaihoz közeledvén nagy harangozást hallott. Kinek harangoznak ? kérdezte a falubelieket, ki halt meg ? Igy megtudta, hogy az ő szomszédja, midőn lováról leesett, szörnyethalt.

A Rabbi csodatevésének hire szétfutott a környék zsidósága között, és ismetélten bebizonyosodott, hogy a csengeri Cádik nagy emberfeletti erőkkel van felruházva I-ten akaratából.

A keresztények között is elterjedt a zsidó Szent Rabbi hire, és féltek rosszat tenni a zsidóknak.

Egyszer a Rabbi házában egy küldönc érkezett, és mondván hogy, az ismert Szuhányi méltóságos ur küldte, a Rabbit tudatni, hogy az ur tiszteletét akarja tenni a Rabbi házában, tanácsát akarja kikérni egy nagyonfontos ügyben. Mindjárt meg is érkezett a nagy ur, és az esemény nagy ijedséget idézett elö, tudván hogy ezen időben, egy ilyen nagy ur nem fárasztotta magát a zsidó Rabbi házában. És a nagy ur elmesélte a Rabbinak, ime már két hete, hogy egy egész lovas ménje eltünt a gazdaságából és nyomuk veszett, még a csendőrök sem képesek megtalálni. És mivel hozzá is eljutott a Rabbi hire, kéri tanácsát, bár tudva-tudja hogy a Rabbinak minden ideje a Szent Tan-nak van szentelve, de legalább tanácsát adja, hogy miként tudja megőrizni a megmaradt lovakat lopások ellen. A Rabbi az ő szerénységével megkérdezte az urat, hogy maradt e néhany lova az eltünt lovak csordájából, miután igenlő választ kapott, a következő tanácsot adta. Fogassék be két ló azon megmaradt lovak közzül egy szekér elé, és ültessék rá egyik kocsist, ki ezen lovakat kezelte, és induljon utnak az ország fő utain. A lovakat egyáltalan nem irányitani, hanem hagyja őket menni kedvük szerint azon irányba ahogy akarnak.

A kocsis készitsen magának több napi eledelt, és igy megfogja találni az elveszett lovakat. A kocsis utnak indult a Rabbi által megadott utasitások szerint. Elmult egy nap, és a lovak folytatták utjukat, egyenletes lépésekben. A harmadik napon, mikor a szekér Debrecen közelében a Hortobágyi puszta hires legelőihez ért, a lovak minden irányitás nélkül letértek a főutról a legelőkre, és egyenesen egy itatóhoz mentek és ottan vizet ittak. Miután befelyezték az ivást, nem akartak onnan mozdulni, egyszer csak nagy nyeritésbe kezdtek, és ime messziről hallani lónyeritést, bár látni még nem lehetett más lovakat, de egyszerre közeledik egy egész lovas mén nagy nyeritéssel, és közzülük kiváltak néhány lovak kik egyenesen a szekérbe fogott lovak felé mentek. A kocsis megismerte a gazdája elveszett lovait. Természetesen a tolvaj is megkerült és csendőr kézre lett átadva.

Egyszer, egy szegény, férje által elhagyott asszony jött a Rabbi elé, mondván hogy férje már évekkel előbb elhagyta és nem tudja hol van. Igy nem is tud ujból férjhez menni a Tóra törvények szerint, mig férjétől "get-tet" válólevelet nem kap, vagy eltünésémek okát nem — tudja. A Rabbi kérte az asszonyt hogy pár napig házában lakjon, és várjon. Igy is történt, az asszony várt. Elérkezett a csengeri nagyvásár napja, és a Rabbi magához hivatta a házi bocherját és igy parancsolta reá ! Kimész a vásárra, arra a helyre ahol fákat árulnak, ottan az első fával megrakott szekeret találsz és te megveszed az egész fát, ami a szekéren van, és amenyibe más vevő fog jönni és többet igér a fáért, te mindég felette igérsz, és semmi képpen nem hagyod hogy az az idegen zsidó vegye meg

NYOLCADIK RÉSZ

ÁSER CSODATEVÉSEI

Ezen szakasznak az "Áser csodatevései" nevet adtam, miután a Csenger Rabbijai szakaszban már leirtuk körvonalakban a Szent Rabbink, Menuchát Áser-nak fényes alakját, kit egész Magyarország területén, ugyszintén a szomszédos államokban a nép, mint a "csengeri" Cádik-ként ismert, és a sok kéréseknek eleget téve, összegyüjtöttünk egy csokrot azon csodatetteinek, melyek apáról fiura, szájról szájra jártak.

Menuchát Áser, tekintélyt parancsoló, rendkivüli szép megjelenésü ember volt. Egyszer midőn vendégségben volt a nagyapjánál, ki ekkor Prágában lakott, a királynö a hintóján végig-utazott a fő utcán és öt meglátta mint fiatal szép fiut, rögtön meg-parancsolta adjutánsának, hogy hivja meg őt a kastélyban. A fiatal fiu nagyon meg ijedt, és kikérte nagyapja tanácsát ki, az esetben, a Joszéf ősatyánk "esetének" Pótifár feleségével, megismétlését vélte. és tanácsolta unokájának, hogy szökjön meg Magyarországra. Igy is történt, igy került Csengerben, miután az ottani Rabbi tanácsolta, hogy nevét is változtassa meg "Jung-Reiz" ra. Ivritül! fiatal az években, de öreg az okosságában, mert megérett az eszében.

A talmud tudásban és emberi okosságán kivül, az ő nemzedékében élt embertársai, ugy a zsidók mint a nem zsidók élvezték az ő csodatevéseinek hatását, a betegek gyógyitásában és mindenkori észbeli tanácsadásában, az élet minden terén. Szerény személyem, a családunk szoros kapcsa folytán a Jungreisz Rabbi családdal, kegyes osztályrészemül jutott a Rabbink házában sokat tartózkodni, igy sokat hallottam, a Szent Emlékü Rebecen, Márát Szárá Jungreisz- szájából a Menuchát Áser csoda-tevéseiről, itt azokat leirom, ugyszintén, ahogyan a "Fiatal" Rabbink által kiadott "Menuchát Áser" könyvben megirva találtam.

Mikor a Menuchát Áser elé olyan beteget hoztak, ki nem tudta mozgatni egyik testrészét, vagy egyik testrészében törést szenvedett, ő a kezeivel végigsimitott ezen testrészen és halkan imádkozott, ekkor a beteg testrész meggyógyult rögtön. Vagy mikor receptet irt, ő a megirt receptet Szent kezeivel végig-simitotta, és szintén halkan imát morzsolt ajkaival, és ezen recept folytán, használt orvosság által a beteg teljesen felgyógyult.

Legtöbbjeink, az évek során ide Izráelbe jöttünk és telepedtünk le, és az 1948-as felszabaditó háboruban egyesek közülünk már mint Izráel büszke szabad katonája vette ki részét, a saját hazája védelmébe, a saját hazájának megteremtésében, ahol a 2000-évvel ezelőtt megfosztott hazánkat ujból fellálitva egy szuverén zsidó államot teremtettünk meg. Voltak olyanok közülünk, hogy e háboruban meg is sebesültek.

Ezen szabadság háboruban meggyujtott és fellángolt tüz-láng volt az egyik pillérje, és az auschvitzi tüz-kemencékből feltörő tüz-láng volt a másik pillérje, annak a *hidnak*, annak a tüzhidnak, mely hidon mi a Mártirok megmaradottjai, Söérit-Háplitá, átkeltünk, és ideérkeztünk Izráel kapujához, Izráel földjére, a többi európai menekültekkel együtt.

Csenger és vidéke életben maradottjai közül kb. 70 család él Izráelben, és kb. ugyanannyian élnek szétszóródtan a gálut országaiban, Európa, Amerika, és Ausztrália földrészein.

Csengerbe ma már nem él zsidó, a mi szent zsidó Templomunkat 1963-ban lerombolták.

1962-ben a néhai Berger Márton, Dr. Kaszavitz László, Lautmann Lázár és a csengeri utolso Rós-Hákáhál, Berger Ferenc közremüködésükkel, és az ők fáradságukkal, a megmaradt középületek eladásából befolyt összegén, épitettek a csengeri régi zsidó temető köré egy magas beton keritésfalat, azon temetőben, ahol örök álmukban nyugszanak a csengeri hitközség megalapitói, és nagy Szent Rabbijai.

Mivel a Drága Mártirjaink, kik I-ten Szent Nevének oltárán lettek feláldozva, és Szent Lelkeiknek semmi kőtábla nem állott, Mácéváként mi Izráelben élők Jerusálémben, Izráel Szent fővárosában lévő Cion-hegyen, 1960-ban a Mártirok pincéjében egy egységes kőtáblát helyeztünk el, és ezen helyen egyszer egy évben, Jerusálemben zarándokolva összegyülünk sziván hó 12-én, Jáhrceit napot tartunk, és ekkor egy tömegben a Káddis-imát mondjuk el. És elmondjuk hogy!

JIZKOR — IZRÁEL I-tene EMLÉKEZZ

Csenger, Porcsalma és környéke Mártirjaira, Apáira, Anyáira, fiaira és lányaira, gyermekei és csecsemőire, kiket legyilkoltak, elégettek, megfolytottak és vizdebotak, és kiket élve eltemettek zsidó mivoltukért.

JIZKOR — IZRÁEL I-tene EMLÉKEZZ

A Szent Rabbinkra, a Szent Templomunkra, a Szent Széfer Tórákra, a Szent Jesivára, a zsidó iskolára, a Szent Chéderekre, a drága tanitványokra.

I-ten bosszuld meg véreiket...
I-ten bosszuld meg véreiket...

Sirtunk, és nem kivántuk az élet folytatását.

Emléktábla a Leichtmann család mártirjainak emlékére a csenger-i templomban.

Lassan, még egy néhányan tértek vissza, és mindenki közülünk, arra a megállapitásra jutott, hogy nincs rá mód, hogy uj-életet kezdjünk és uj családi fészkeket alapitsunk, és ujból fellálitani, a régi fészek romjain, azon a helyen, hol drágaink és mi, annyit szenvedtünk... és csak egy hely van számunkra, ahol büszke és önnálló generációt nevelhetünk fel, aki nem lesz kitéve a más népek szeszélyeiknek, és kény-kedvtelésinek, és ez, Izráel Földje ! ! ! ...

Csak Izráel az egyetlen hely, hol fiainknak nem kell félniők a gazda nép fiai bántásaitól, mert itten ő maga lesz a gazda-nép, és itten egy önnálló zsidó állam szabad népe-ként élni fogunk, önnálló jogainkkal.

nyilásába dugva, és másik kezének mutató ujjával int az előtte egyenkint elvonulók felé, jobbra... vagy balra... aki jobbra lett vezényelve, a munkás osztagba lesz küldve, ez azt jelenti, hogy egyelőre... életben marad, ki balra lett vezényelve... a fürdő épület felé kell menjen....

Ekkor még nem tudták az emberek, mit jelentettek ezen két irányba küldése... mentek szótlanul a kijelölt irányba. Nincs választás, a gonosz S-S alak ujmutatása jelölte meg az utat, a végzet utját... a balra menők hátratekintenek még egy utolsó tekintettel, találkozik némán, és folytatják utjukát a fürdő felé, ottan majd szappant és t.rülközőket kapnak, hogy megtisztitsák magukat testben és lélekben, mielőtt a megtisztult lelkük találkozik és egyesülni fog, a régen elhalt drága szüleik és nagy-szüleik lelkeivel, kiknek földi-maradványai, még a csengeri zsidó temetőben lettek eltemetve, és sirhantjaikon márvány kötáblák hirdetik Nevüket és elhunytuk idejét.....

HETEDIK RÉSZ

AZ ELPÚSZTÚLÁS UTÁN

1945- tavasza van, kevesen visszatértünk Csengerbe, a nagy pusztulás után, mely az egész zsidóságot érte. Mindnyájan, üresen kifosztva, találtuk drága Szüleink házait, üresen és Szüleink és testvereink nélkül, minden utolsó reményünk szétfoszolva. Még reméltük, hogy drágáink, hátha mégis visszatérnek, de csak a fiatalok egy része kik munkán voltak, gyárakban dolgoztak a német gyárakban, a német hadászat megerősödésének eszközei voltak, és átélték a náci barbárok által kiagyalt kinzásokat, tértek haza, egy-egy családból egy, vagy kettő jött vissza, vagy senkisem.

A földre ülve, gyászoltuk drága Mártirjainkat, sirattuk legyilkolt népünket, Szüleinket és testvéreinket, kik Auschvitz tüzkemencéiben lettek feláldozva az egy zsidó I-ten Szent Nevének oltárán.

Sirattuk lemészárolt és elpusztitott hitközségünket, a megüresedett I-ten házát.

Sirattuk a legyilkolt Szent Tudósainkat, kiket a tömegsirokba élve dobáltak be, és onnan segitségért kiabáló kiáltásaik, még mindég a világürbe hallhatók.

Sirattuk véneinket és gyerekeinket.

Sirattuk I-ten népét, kik meggyalázva, a föld poráig teperve, elsülyedve tünt el a föld szinéről.

A gettóban a fiatal zsidó-fiuk a házak kapujában teljesitendő őrzésére lettek kirendelve, hogy a lakók helyiket el ne hagyhassák, még csak az utcákra való kimenésük is tiltva volt.

A városok össze-gyültött Rabbijai, sürü tanácskozásokat végeztek, melyeken külömböző és különleges imákat szerkeztettek, kérve a Jóságos I-tent a gezérá megváltoztatására. A csengeri hires Mágid az öreg Szatin bácsi, minden ételt vagy italt megtagadva, egy napon egyik padlás eldugott rekeszébe elbujva egy ócska zsákra feküdve, eltünt az emberek elől, és felesége a Nichá néni (a hires csengeri Cádik a Menuchát Oser unokája) próbált a lelkére beszélni, de mind hiába. Kérte az egyedüllétet, és igy várta be a véget és végelgyengülés által adta vissza nemes lelkét Mindenható Teremtőjének.

A gettóban naponta számtalanszor kényszeritették az embereket sorbaálni, hogy igy állapitsak meg a "létszám" pontosságát.

Ijjár hó 27-én kezdődött az első bevagonozása a mátészalkai gettónak, Auschvitz felé...

Az első transzporta a nagy-Templomba lakók kerültek... marhavagonokba, 80—90 ember lett bezsufolva egy vagonba, melyen ablaknyi nyilás kerités dróttal volt befonva. Ezen vagonokba, mint a vágóhidra szállitott birkák egy hétig étlen-szomjan gördült velük a vagon Auschvitzig. Minden vagonba egy vedér viz, és egy üres vedér a testi szükségletek elvégzésére lett betéve, néha egy egy kenyért is dobtak be, az éhségtől és a helyszüke miatt egymás által összeszorult és összetaposott vagonlakók számára.

Volt olyan vagon, melyek nyilásában egy-egy papir darabkákra irott üzenetet találtak, melyek az előző transzport által küldöttek irtak, és egy ilyen magyarul irt cédulán ez volt irva, Emberek! Ne menjetek be a vagonokba, inkább öljétek meg magatokat, vagy szökjetek meg, ezek a vagonok Auschvitzba indulnak, ottan titeket megölnek, mi már tudjuk ezt, ez a vég, probáljatok megszökni, vagy ellenállni, a vagonok a halálba visznek".....

Az első transzport a mátészalkai gettóból Auschvitzba, a végállomásra... 1944 junius 2-án érkezett, ottan mindenkire ráparancsolták minden magával hozott tárgyak a vagonba hagyására, és a vagon elhagyására. És innen kezdődik egy hosszu fekete ember-sor menetele... egy pont felé... legtöbbjük számára, ez az ut az utosó ut... melyről többé vissza soha nem tértek.

Az ember-sor egy térséghez ér, melynek közepén, szétvetett lábakkal, kifeszülő S-S egyenruhában, és fénylő magas csizmában mozdulatlanul, kiméletlen tekintettel áll Dr. Mengele a halál-orvos. Egyik keze a zakó gallér

tapssal illusztrálták az attrakciót. Csak amikor a szekér-sor a cigány-sorhoz ért, a falu-végénél a kintálló cigányok küldtek sajnálkozó tekintetet a szekéreken ülők felé, hisz ők azok, kik megértették a megalázottak helyzetét.

A szekereken ülők balmellén a köteles megkülömböztető sárga zsidócsillag viritott mágen Dávid formája...

A szekér karaván már elhagyta a falu végét is, és hirtelen megállott, mi történt? mi történt? kérdezi mindenki, a kisérő csendőrök között futkosás, ijedelem... mi történt? talán mégis... talán... Nem! hamar ki-derül a várakozás oka, egy zsidó hiányzik, a csendőröknél lévő lista nem stimmel a szekereken ülő emberek számával, ez nem jó, hiány van... még egyszer számolás, és nem stimmel "az áru" egy hiányzik, hol van? hová tünt? Mig a csendőrök orditoznak és kiáltoznak, közeledik egy ismert nem tiszta elméjü bácsi, ki miután a karaván elindult már, vette észre, hogy a tálitja hiányzik és egy óvatlan plilanatban, visszament és a már a csendőrség által lepecsételt lakás ajtaját feltörve, kihozta a tálitját és most érte el a karavánt.

A máteszalkai gettóban szobákban lettek elhelyezve, egy-egy szobában 25—30-ember, családok más családokkal, és itt az általuk eltöltött 4—5 hét alatt, az éhség és a megaláztatások, a megkinzások sorozata következett, mindaddig, mig onnan Auschvitzba vitték őket.

Különleges megkinzási elbánásba részesültek azok, kiket elválasztottak családjaiktól, és a mátészalkai nagy Templomba lettek elhelyezve. Ezen kiválasztottak, kiknek névsora már előre el-lett készitve a hatóságok által, kikről tudták, hogy a vagyonosabb és pénzesebb osztályréteghez tartoztak, és őket ütve, verve, a kinzó szobában halálra kinozták, addig mig bemondták a pénzük és ékszerük rejtekhelyeit, melyeket, az előzőleg kiadott rendelet értelmeben, álltaluk be nem szolgáltattak.

Mindazon ilyen kiválasztott zsidó, ki a hirhedt Cseri-Józsi csendőr tizedes ur pártfogásába részesült, mikor őhozzá a kinzó szobába lett berendevle, átélni volt kénytelen mindazon kinzásokat, melyeket ezen barbárok barbára, beteg agya megszült, és ő saját kezével végrehajtott. Szobája felvolt szerelve a kinzó eszközök sorával, bikacsök, kampós-bot, hosszu és rövid formákba sorakozva iró asztala mogött, bőrszijjak és villany melegitők külömböző formákban égő faszénen tüzesitett vaspiszkálók minden formája várt az általa berendelt, kiszemelt nőkre és férfiakra, kiket anyaszült meztelenre vetkőztetve, és a kinzó eszközök váltakozó használásával, kényszeritette őket az ékszerek és pénzük relytekhelyeik felfedésére. (Cseri csendőrt 1945-ben Budapesten felakasztották). Lichtman-Béla és Máyer közremüködésével.

előimádkozó a baltával a Templomba belépvén meglátta az eléje táruló jelenetet, szó nem jött ki ajkán. Élénk fekete szeme elborult és szája némán halk hallhatatlan imát mormolt, de nem mozdult az ajtóból, és állva maradt. Ekkor egyik csendőr hozzáugrott és a kezéből kiszakitott baltával a Frigy-Szekrénynek ugorva azt kezdte szétrombolni, az ajtókat egy ütéssel helyükről kihasitotta és ekkor a fiuk, onnan és a másik szekrényből szedték ki sorban és magukhoz ölelve, egyenkint vittek ki a Templomból. 42- Széfer Tórát. Ez egy szomoru menet volt... Ez egy gyász-menet volt. A fiuk a Tóra köpenyeget a közbe megeredt könnyeikkel áztatták meg, a Templom ajtajában ekkor belépett a Főrabbi fia, Hersli, ki mikor e menetet meglátta, hisztérikus kiáltásba kezdett, és két kezét fejére téve kiáltotta, ...vége a mi szép hitközségünknek, mindnyájan elvesztünk... ez a végünk.

Még azon napon megkezdődött a környék falvai zsidóságának összeszedése. Előbb hozták szekereken az urai és ujfalusi zsidókat, gyerekeikkel és véneikkel együtt, és őket a kiüritett csengeri Templomba helyezték el. Ottan szalmán aludtak a padlón és másnap ujból szekerekre rakták őket a mátészalkai gettóba hurcolván, igy folyt ez 4—5 napon keresztül, amikor kiürült a Templom, ujból megtelt más falukból behozott emberekkel, és végül sor került a csengeri zsidóságra, őket utcák szerint hozták be a Templomba, és onnan vitték őket is a szalkai gettóba. Minden transzport egy éjjelt töltött a Templomba, a simai, géci, és tótfalusi, szamos-darai zsidókat a tótfalusi református iskolákba helyezték el egy éjjelre, és másnap vitték őket is a gettóba.

A szekerek melyeken a zsidók családonként voltak felpakkolva, a battyukkal és pici gyerekkekkel együtt, ezen szekerek mind a zsidók tulajdonai voltak, melyeket nem zsidók hajtottak a gettóig, és miután a zsidókat rólük lepakkolták, nem egy ilyen a szekért hajtó kisérő fennhangon kijelentette, "jó hogy megszabadultam ezektől" és mostan a ló és a szekér az enyém lesz"......

Egy hét alatt befejezték az egész vidék zsidóságának kiüritését és a máteszalkai gettóba való átszállitását. Csengerből 602 lelket vittek a szalkai gettóba... mert már csak enyien maradtak még otthon, a többiek 19—50-éves korig, a munka-tábor kötelékébe voltak már, igy főleg gyerekeket, nőket és öregeket vittek a gettóba.

Hosszu volt a szekér karaván... hosszu... hosszu, végeláthatatlan szekér-sor, melyeken porig alázott emberek, az ürességbe néző tekintettel ülve, ...végig gördül a piactéren onnan befordul a halom utcára balra Matészalka felé... az ut két oldalán álló gyerekek és a házak ablakain könyöklő szomszéd asszonyok idegen tekintettel nézték a menetet és nem kevés volt azok száma kik nem palástolt örömeiknek adtak kifejezést, és

Délután 4-órakkor, a férfiak összegyültek a Templomban, és Dr. Gergely rövid beszédbe kezdett, és kérte a kedélyek megnyugtatását, kérte az esetleges felhivásoknak betartását, melyek a hatóságok részéről jönni fognak... a beszéd elhangzásakor a helyi csendőr parancsnok a környéken volt. Beszédében kitért Dr. Gergely az ünnep jelentőségének ismertetésére, és azon óhajának adott kifelyezést, hogy mindenki igyekezzen elkerülni esetleges meggondolatlan cselekedetével, egy még nagyobb katasztrófát elői-dézni a város hitközségére, és itten ő a szónok sirásba fulladt szavakkal zárta be a beszédét, és a jelenlevők velesirtak.

Igy telt el a szabadság ünnepe. Az kimeneteli estélyen a hatóságok elrendelték, hogy minden zsidó ifju köteles másnap reggelén a Nagy Templom előtti téren megjelenni. Ez meg is történt, mikor az ottan várakozó 4 csendőr rájuk parancsolta a Templom kiüritését. Megkezdték a nehéz padsorok és a Blemerek szétszedését és kihordását. Úgyszintén a nehéz antik csillárok, az örök mécses, a könyv-szekrények, melyek tömve voltak évszázados gemore és misnájesz nehéz fóliánsaival, és mint szemetet kellett nekik, fiatal gyerekeknek az erre várakozó szekerekre dobálni, azon fiataloknak, kik ezen Szent tárgyakban és könyvekben látták minden zsidó hitük forrását. Most következtek a mindennél Szentebb, a Széfer-Tórák kicipelése, azon Tórákat, melyeknél nem régen lettek felhiva... és az első "Aliját" mondták el, és az első "Máftirt" mondták el, mint "Bár-Micvá"... és ime.....

A Templom üres... és kong az ürességtől, csak még maradt egy darab butor, az Áron-Hákodes. Itten megtorpantak, és földbegyökerezett lábakkal állottak a "Frigy-Szekrény"-hez vezető lépcsőkön, nem mozdultak, és a Szekrényhez, nem nyultak. Nem! Ez volt még az utolsó reményük, mert ha az "Áron" a helyén marad, a többi berendezést még mindég vissza lehet hozni.

Nem! mondták a csendőröknek, ezen szekrény I-ten Frigyszekrénye a legszentebb a számunkra. Ezen szekrényt 150-évvel épitették szent emberek, mely a Templom menyezetéig ér magasságában, I-ten-ig ér Ő. Nem nyulunk mi bizony hozzá. Nem szentségtelenitjük meg. Nem! és mindnyájan az "Áron Hákodes" négy magas oszlopába kapaszkodva álltak a csendőrökkel farkas szemet nézve, és tovább nem mozdultak. Megrenditő látvány volt... egy kis csoport zsidó-fiu, kétkezükkel az oszlopokba és a rajtuk faragott kigyókba kapaszkodva, tekintetük a Szekrény csucsán faragott két oroszlán felé fordulva, állnak és nem mozdulnak, mintha a két oroszlánt hiva segitségül ezen pillanatban. És nem mozdultak...

Ekkor egyik csendőr küldte az egyik fiut, hogy a Fekete metsző hozzon, magával egy baltát, mikor reb Chájim Fekete a kántor, a hitközségi

HATODIK RÉSZ

A HIKÖZSÉG ELPÚSZTÚLÁSA

"És leszen az életed függővé, és rettegésben, félni fogsz éjjel nappal, és nem fogsz hinni saját életedben".

(Dvárim, 29,66).

Tavasz van, a mezőkön megkezdődött a vetés, minden vár a tavaszra, az uj életre. A zsidó házakban készülődnek a husvét ünnepére, melynek héberül a "Chág Chérut" a szabadság ünnepe a neve... Ime közeledik az ünnep, a zsidó asszonyok csöndben végzik munkájukat. Valami sziv-fálydító érzés, valamily rosszat sejtő érzés uralkodik az embereken, ime már hetek multak és semmi levél, semmi hir a zsidó férjek felől, kiket munkaszolgálatra hivtak, és semmi hirt nem adnak magukról.

Ma, héftő van. 1944 március 19-ike. Hallgatom a 11-órai hireket, a bemondó száraz hangon jelenti be, ma reggel 8-kor a német katonaság bevonult Magyarországra... azonnal elzárom a rádiót, a többi már nem érdekel, a folytatást már tudni lehet. Tudtuk, hogy ez a vég... kimentem az utcára, zsidókkal találkoztam, és senki nem szólt egy szót sem, mindenki tudta, hogy mi következik, minden kimondott szó fölösleges.

Eltelt egy pár nap, a legutolsó bevonuló köteles korosztálybeliek megkapták a behivót a kötelező munka-szolgálatra (én magam is). A szülők és ismerősök kikisértek az állomásra bennünket, senki sem sirt, senki nem tudott sirni, egy néma kézfogás, és a tekintetek találkozása jelentette a bucsut, sajnos ez volt legtöbbjeink számára a bucsu mindörökre.

A husvét ünnepe eltelt egy várakozással, egy felkészüléssel a jövő felé... a láthatatlan jövő elé... Pészach utolsó napján, 1944-ben a helyi hatóságok ráparancsolták Berger Samuka Hiközségi Elnökre, hogy nyujtson be 3-óra alatt egy névsor listát a csengeri zsidókról, a csecsemőktől a vénekig. A délutáni órákban berendelték Dr. Gergely Bertalan állatorvost a hatsági közegek, és megbizták, hogy gyüjtse össze a férfiakat a Nagy Templomba, és tartson előttük beszédet magyarul, és nyugtassa meg a kedélyeket. (e napig a csengeri zsidó Templomban magyar beszéd nem hangzott el).

1941 nyarán vitték ki az első munkaszázadokat Ukrajnába, és utána napról-napra mentek a tömött vagonok, vitték Budapest és a magyar vidékek 20—48 év közötti zsidóságát. Akik kimentek tömött hátizsákkal és nehéz szivvel, azok rongyosan, tetvesen, kifosztottan, betegen és nyomorékon tértok haza a magyar hadifogságból.

Sokak azon csengeri és vidéke zsidóságának száma, kik mint ily munka-szolgálatra lettek behiva, és nem látták többé hozzátartozóikat.

LEVENTE MÚNKÁSOK

Azon 12—20-év közöttiek, kik nem voltak meltók arra a megtiszteltetésre, hogy mint más kortársaik rendes levente kiképzésben részesüljenek, e helyet mint levente munkások jelentek meg a levente pályán, külön alakulatban, és a kötelező órak alatt minden közügyi munkával foglalkoztatták őket, Kertek és terek megtisztitása, talicskázás, stb. stb. Természetesen ők is mint a rendes munka-század alakulatok, a kötelező sárga karszallagot öltötték fel. Igy lett a fiatal zsidó — fiu lelke és egyénisege kettétörve, megalázva, hogy tudja jól ő, és mindenki, hogy ő nem egyenlő a többi nem zsidó kartársaival.

Ilyen megaláztatások után, melyen a zsidó ifju keresztül ment és átélt az 1938—1944-közötti évek során, talán könnyebb lesz megértetni azon kérdezőkkel, hogy mi volt az oka annak, hogy a magyar zsidóság és főleg az ifjabbak, nem lázadtak fel a hatóságok ellen, sem otthol sem a gettókban, és mint a vágóhidra hurcolt birkák lettek vezetve, minden ellenállás nélkül a gettókba, a vagonokba, az égő kemencékbe. Itten szeretnék ezen mai elhangzott birálatokra válaszolni... Először is a gettóba való összeszedéskor, már 20-éven felüli férti vagy ifju már nem voltak otthon, nagyrésze a munka-szolgálatban szétszórva az országban, részben a Szibir frontok mögött voltak, részben már nem is voltak életben. Maradtak az öregek, gyerekek, és asszonyok, kik ők-közülök tanusitson ellenállást? Kik közülök fogjon fegyvert? a husz éven aluliak? kik fegyvert csak messziről láttak, kiképbés hiányában, ha még akart volna is fegyvert fogni, honnan szerezze be azokat? kitől? Ki adja neki a fegyvert? A szomszédja? aki csak arra várt, hogy a zsidó házát vagy a zsidó vagyonát magának megszerezhesse... mint ahogy nyiltan kifejezték ezen vágyakozásukat, akkor amikor látták a zsidók gettóba-hurcolását és a szekér karavánok elvonulását...

emlékeznek, hogy 1914-ben az első világháboru kitörése előtt is két napot láttak az égen egyszerre, és még hozzá mostan, szombaton jelent meg a két nap egyszerre, ez! a világ végét jelenti!... Az emberek lassanként szétszóródtak és tovább mentek.

Másnap, vasárnap reggel a megjelenő ujságok vezércikkei nagybetükkel adták hirül, hogy Németország katonai-szövetséget kötött Ausztriaval, és a Német hadsereg bevonult Bécsbe az osztrák fővárosba. Mindenki csak erről beszélt, hogy ime Hitler megerősödik és megkezdi hóditásait, Ma Ausztria, ki jön sorba holnap? Németország és vezére Hitler, megerősödésének hatása érezhető volt lassan Magyarországon is.

1938-tól 1943-ig eltelt 5-évben 3-ugynevezett "zsidótörvény" lett foganasitva Magyarország területén.

1938-ban, bejelentik a zsidó-kérdés törvenyes rendezését, mely meginditja azt a hadjáratot, ami az ezt követő években, előbb a nagy zsidóság anyagi javai megélhetése majd puszta élete ellen irányult.

1938-ban létrejött törvény szerint, a zsidóság arányszámát 20%-ra csökkentették bizonyos foglalkozási ágakban.

Ez volt az első lépés, amit követtek a többi intézdedések...

1941-ben lett foganasitva az ugynevezett 2-ik zsidó törvény, amely már teljesen faji szempontokból állapitja meg, hogy ki számit zsidónak.

1942-ben kihirdetésre került az a törvény, amely kimondatta! zsidók leventeképzésben nem részesülhetnek, zsidó hadkötelesek, sem a honvédség, sem a csendőrség kötelékében, fegyveres szolgálatot nem teljesithetnek.

Ezen törvények, melyek vezettek aztán az Auschvitzba és Borban végződő utakhoz.....

A MUNKA SZOLGÁLAT

A munka szolgálatra behivás az 1939-ben megjelent rendelet értelmében történt, mely igy szólt; "mindenkinek ki kell venni részét a honvédelemből ,aki nem szolgálhatja fegyverrel a hazáját — annak munkaszerszámmal kell harcolni a munka harcterén".

1939-ben kezdődött a magyar munka-szolgálat megszervezése, és 1940-ben alakultak meg az első századok melyek élén előbb mint helyetes század parancsnokok, zsidó emléklapos tisztek állottak.

1942-ben a munka-szolgálat már azt jelentette, hogy az illető behivott zsidó, elvesztette minden jogát nemcsak polgárilag, hanem emberi értelembe is. Ekkor már nem arról volt szó, hogy néhány hónapra valaki bevonuljon és dolgozzon, hanem a behivás bizonytalan időre szólt, és kimenetele legtöbbször egy volt; halál, kinszenvedés, rokkantság.

ŐTŐDIK RÉSZ

AZ ELPUSZTULÁS

"Ird meg ezt emlékezetül egy könyvben"

(Schmot, 17, 14.)

Amikor hozzálátunk, leirni mindazt amely megtörtént a mi Szent Mártirjainkkal az elpusztulás esztendejében, mely évben elpusztitották a magyar zsidóságnak nagy-többségét, és ezek között a mi, Csenger és vidékének drágáinkat, rövidek lesznek ezen könyv lapjai, hogy azokon leirjuk mindazon megpróbáltatásokat, mindazon kinzásokat, mindazon viszontagságokat, tenger-könnyeket, melyek elfolytak a szemekből, amig odáig jutottak a mi drágáink, hogy életüket feláldozták a náci barbárok által elkészitett mágjákon, elégve I-ten Szent Nevéért- a Kidus Hásém-ért...

Leirunk itten egy keveset az utókor számára, egy keveset a sok-ból, az "Ákdámut" szavait idézve.

"Ha a világ minden tengere tintává válna egyszerre, és a világ összes irnokai mind iróva szegődne, mindazt leirni"... igy én is, hogyha össze-gyüjtenénk a nagy világ létező tengerét, és a világ összes tollforgató emberei össze-gyülne, mindezek együttesen nem tudnák papirra vetni, mindazon viszontagságokat, amelyen népünk Szentjei átmentek az elpusztitás korszakában.

IGY KEZDŐDÖTT.....

1938—: szombat reggel van, 9-óra, nagy emberi össze-csoportulás van a csengeri piactéren. Az emberek szaladnak a tömeg felé, egy pont körül, mindenki kérdezi, mi történt? a tömeg nő és nő, én is közelebb megyek, és látom, hogy a tömeg közepén, egy ember kezébeen tartott füst által feketére mázolt üvegen keresztül, néz fel az ég felé, és az üveg kézről kézre, szemről szemre jár, nagy csodalkozással együtesen megállapitják és kijelentik a többi kiváncsiskódóknak, hogy, csoda történt... egy csodát láttak, még ilyet ők nem hallottak, nem láttak, az égen, két nap látható egyszerre. Erre azon nyomban a körül-álló falu vénei kijelentik, hogy ha igy van, akkor ez azt jelenti, hogy világ-háboru lesz. Mert még jól

befolyása volt a városi hivatalokban, ahol eltudta intézni a tőle kért dolgokat.

Emlékezzünk meg még, volt két Tanitónkról, Balázs Gizella Tanitónéniről, és Göndör Gyuláról. Balázs Gizella, tanitotta az első és második osztályt, mig Göndör Gyula a következő négy osztályt. Áldott legyen emlékük Nekünk, kik megtanitottak bennünket az irás és betüvetésre, és bevezettek bennünket a világi tudományok ismeretébe. Mindkettőjük hozzátartozóikkal a világégésbe elpusztultak. Emléküket kegyelettel őrizzük.

REB MENDEL DÁSZKÁL A METSZŐ BÁCSI

Reb Mendel az öreg metsző bácsi egyéniségének körvonalait megirni nehéz, annál az oknál fogva, mivel sokoldalu egyénisége őt azon ritka emberi fajtához sorolja, kik a köztudatban elfogadott és meghatározott bizonyos emberi rétegnek a megtestesitője. A mi metsző bácsink, az ő általa betöltött hitközségi alkalmazott poziciójának megtestesitője volt.

Emberi tulajdonságai által, közszeretetnek örvendett a hitközség tagjai között, és nem volt olyan közösségi vagy családi esemény, melyben részt nem vett, nem hivatásánal fogva, de mint szivesen látott egyén, ki minden ilyen esemény központjában állott. Hires volt jó humoráról, és éles eszü gondolkozásáról.

Jóhangzásu basszus hangján elcitált ősrégi nuszách szerinti imái, hiveinek táborát vonzotta maga körül, és a hitközség utolsó napjáig 1944-ig, hivei nem hagyták lemondani.

Aki nem hallotta őt Ros-Hásáná és Jom-Kipur-kor a Sachrit-kor a "Hámélech Josév ál Kiszé Rám vöniszá" imáinál az nem tudja, hogy milyen értékes szent imának a meghallgatását veszitette el.

Emléke legyen áldott.

magától jön. A tanitás nála 5-kor hajnalba kezdődött, igy szoktatta a tanitványait, mondván, már hajnalban szükséges hozzá-kezdenünk, hogy az I-tent szolgáljuk.

Fiatal korában, mint gimnázista kezdte és járatos volt a világi tudományokban is. Miután megnősült, átadta magát a szent tanoknak. Egész életében sajnálta azokat a sok órakat, amik elvesztek számára, amelyekbe nem foglalkozott I-ten szolgálatával. Tanitványai felnéztek rá és nem volt határa a megbecsülésnek, melyet vele szemben a hitközségi vezetők tanusitottak. Tanitásai a heti szidrákban, és a gámárá tanaiban magas fokon álltak, mert tanitványaitól magas nivót követelt. Ki miközülünk felejtette el azokat az órákat, amikor tanitott bennünket a vájchi szidrában, a "Simeon és Lévi Achim" szakaszt. Vagy pedig a Jákob ősapánk nekrológját, Ráchel felesége után. Azon siró hangu szakaszt mely igy kezdődik; "Vö-ani bövoi mipádán metá áláj Ráchel". 15-évig volt melámed Csengerben. Reb Jechiél elpusztult nagy családjával a nagy világégésben.

REB MOSE JOSZEF GRÜNFELD HITKÖZSÉGI ELNÖK

Reb Mose Joszef Grünfeld körülbelül 14 év során, mint hitközségi elnök szerepelt. Kiemelkedö alakja volt a kehilának ugy mint elismert nagy talmud tudós, ugy mint közéletü ember. Éles-eszü mint kereskedő, a magánéletbe és ugyan-akkor rendkivüli szerény ember volt. Nagy megtiszteltetésben részesült a lakosság részéről, közismert volt hajnali kelése, amikor apró csoszogó lépteivel haladt a Bét-hámidrás felé, utban a Tóra tanait mormolva. Ő nyitotta ki a Templom ajtaját és ottan a maga köré gyült tanuló társaival együtt, a misnájesz titokzatos tanainak berkeiben keresve taláita meg az általa keresett I-tenhez vezető utat.

Ő három koronával áldatott meg. A Tóra koronájával, az elöljáróság koronájával, és a gazdagság koronájával. Nagy kiterjedésü családjával Auschwitzba lelte halálát. Az ő érdemei, védő szentként szolgáljon nekünk.

JÓSZÉF FRIEDMANN, GÁBÁJ HÁKEHILÁ

Édesapám mint előjárósági közügyekkel foglalkozó hitközségi gondnok volt mindaddig, amig a Mátészalkai gettóba elhurcolták, édesanyámmal és egyetlen hugommal együtt, s. 1944-ben Mártirhalát haltak. Erre a tisztségre megválasztották őt 1924-ben. Köztiszteletnek örvendett agilis és szervező képességeiért. Minden szabad idejét a közügyeknek szentelte. Sok volt azok száma, akik fölkeresték őt házunkba, kérve Tőle tanácsát és utbaigazitását, ugy pénzügyi kérdésekben, mint más ügyekben, mert

öltözéke megfelelt a kehilá követelményeinek. Ezzel szemben lakásában, mint igazi chászid élt és ennek megfelelően bekecs és strámliba járt. Rendkivüli közszeretetnek örvendett a hitközség tagjai részéről. Nemcsak elbüvölő egyénisége miatt, de hozzájárult kellemes hangja is. Felejthetetlen emlék marad mindnyájunknak gyönyörü hangjával elhangzott muszáf imái a nagy ünnepnapokon, és kolnidrékor, mikor elsőszülött fia Majsele jobb-oldalán és Élias Majsi baloldalán, mint kisegitő kántorok segitették, neki ezen ima elrecitálásában. Ő mint jó Tóra felolvasó és mint talmud tudós volt elismerve. Késő éjszakai órákban is messze hallható volt talmudot tanuló hangja. Egész családjával elhurcolták a gettóba és onnan Auschvitzba.

REB JAKÓB ÉLIAS A MELÁMED

Ereb Jákob Éliás 34 év hosszu során, mint chéder melámed tanitotta ugymondván minden Csengerben született zsidó fiugyereket. Ő ismertette meg minden gyerekkel a héber álef-bét szavak formáját. Ő ültette be minden gyerek szivében a Talmud-Tóra szeretetét. Ő volt az aki három generación keresztül, sok esetben apát és fiát tanitott meg a szent héber nyelv megismerésére. Rendkivüli szeretettel viseltetett tanitványai iránt, még akkor is amikor kikerültek a chéder padsorából, és magasabb foku nagy chéderbe mentek át. Érdekelte sorsuk és előmenetelük mert mint saját gyerekeit ugy szerette őket.

Elismert Talmud tudós volt, de a világi ismeretek sem voltak ismeretlenek előtte. Sőt sok hitközségi tag ővele tanácskozta meg üzleti ügyeit, dacára annak hogy ő üzleti ügyekkel nem foglalkozott. Mivel csak a szent — tannak áldozta életét. Nem egy esetben segitett rászorultakon, és kölcsönzött pénzeket azoknak akik hozzá fordultak. Tudottak olyan esetek, amikor ezen kölcsönöket vissza nem fizették, és azt is jó néven vette, azon érzessel, hogy seggithetett a rászorultaknak. 1908-ba jött Csengerbe. Meghalt 1941 február I-én. Emlékét kegyelettel őrzik minden tanitványai, kik ma szétszóródva élnek a világ minden táján.

REB JECHIÉL KLEIN A MELÁMED

Ereb Jechiél Klein mint chéder melámed tanitotta a zsidó fiukat a felsőbb korosztályokat 8—14-ig. Hendkivül szorgalmas I-tenfélő volt. Tanitványival szemben fegyelmet kivánó tanitó volt. A renitens gyerekekkel szemben botütései nem ment ritkaság számba. Ismeretes volt mondása: "nemlétezik nemtudó tanitvány, létezik csak tudni nemakaró tanitvány", és ha nem akar a nebuló, kényszeriteni kell az akarásra, és akkor a tudás

NEGYEDIK RÉSZ

SZEMELYISÉGEK

Ezen fejezetben megirjuk a közéleti embereknek életük körvonalait. Ezen embereknek, kik közügyi poziciókat töltöttek be, és sajnálattal jegyzem meg, hogy nincs mód rá felölelni mindazon szent közembereknek életüket, mivel az évek elmulásával nem találtam elég anyagot ezen célra. Itten szenteltem helyet azon személyeknek, kik hivatásuk betöltésével "szent ügyek" funkcióit végezték. Ugy mint dáján, metszők, tanitók, nevelők, és hitközségi vezetők a pusztulás előtti években. Ezen emberek, kik életükkel utmutatásul szolgáltak a hitközség számára, és nevelők voltak az ifjuságnak megmutatván azon utat, melyen járniok kell az életben. És lévén ez az Istenhez vezető ut.

A SZENTÉLETÜ SZATIN BÁCSI

A Rabbi Jehósua Szatin a nagy tudósokhoz tartozott. Ő töltötte be a Mágid szerepét a csengeri zsidó hitközségben. Alkalmatlannak találom magam még meg is próbálni leirni, az Ő életének körvonalait. Az Ő lénye sziklafényböl kivágott alakra hasonlitott. Szentéletü volt, látva és látatlanul. Istenfélö, fenséges lelkitulajdonságu jámbor ember volt. Mint Tóra magyarázó szent és megtéritö beszédeket tartott, szombat és ünnep délutánjain, ugyszintén a "misnájesz tanait" tanitotta. Magánéletében, mint nyomda tulajdonos élt, és legmélyebb, és legnagyobb köztiszteletnek örvendett az általános lakosság részéről. Nagytudásu Rabbiknak leszármazottja volt, sógora a helybeli Oser Ánsel Jungreisznak, és annak apjának Ráv Ávrahám Jungreisznak a veje volt. Meghalt 1944-ben a mátészalkai gettóban, egy padláson zsákra feküdve, ahová ön-akaratából napokkal előtte elzárkózva az emberektől, étlen szomjan, várva a megváltó halált, még mielőtt Izráel ellenségei hozzányulhattak testéhez.

Isten bosszulja meg vérét.

REB CHÁJIM FEKETE A KÁNTOR

Reb Chájim Fekete mint métsző és kántor és mohél, szolgálta a közösséget. Igy mint hitközségi alkalmazott, az utcán és templomba menet,

ágyán. Ezen Szent Énekek csengései ajkán egybeolvadtak a Szent lelkével, és egyesülve szálltak fel I-ten magas széke elé a Magasságos Egekben.

Édesanyám minden jó-tulajdonságát örökölte az ő apjától, Hágáon Lájb Zelcer Homonna-i Főrabbitól.

A LEVITÁK - TÓL A KOHANITÁKHOZ

A nagybátyám, Hákádos Jehósuá Sátin szerény I-ten félő, mindenki által szeretetnek örvendő ember volt. Mint nyomdász kereste kenyerét, és midőn a nyomba gép előtt állott mely nyomta és dobta ki magából a nem szent irásokat, az ő gondolatai állandóan a Szent Irások forrásai között száguldottak. Előtte nyitva állt az "Élet Könyvnek" minden titokzatos utjai. A csengeri zsidókkal együtt került a mátészalkai gettóba, de előbb őt külön választották, és ráparancsolták, hogy fojtassa nyomtatni a hatóságok által kiadott rendeleteket a zsidósággal szemben. És munkájá végeztével hitsorsai sorsára került ő is a gettóba, hol elkülönödött az emberektől. Egy ház padlásán egy zsákra feküdt és nem engedett magához vinni semmi ételt vagy ennivalót, igy megbetegedett, és minden próbálkozások hiába valónak bizonyultak, és még a gettóban vissza adta nemes lelkét a Jóságos I-ten kezében. A sátán keze nem ért el ő hozzá, és a mátészalkai zsidó temetőben temették el.

Ime ezek voltak a Csengeri zsidóság Hét fényes gyertyái, és a csengeri Mártirok Ázkárájának napján, mely az akkora egybe esett Heti Szidrá "Behálotchá" Szidrába olvassuk igy: "El mul pné hánérot jáiru *Sivát* Hánérot".

Ezen 7 gyertya fényénél, a hét fényes lelkü csengeri Rabbik fényeinek vissza-tükröző szikrázásai emlékénél vissza-emlékezünk, a mi fényes hirü kicsi hitközségünkre, és kérjük a Mindenható I-tent, hogy a drága Mártirjaink Szent lelkeik egyesüljenek a Hét Gyertyák lángjainak fényénél, az Egi Szentek örök életével. Ámen.

Irta: Jungreisz Ávrahám

legyen, mert a kölcsönzői megeszik az életét, és nem tudja vissza-fizetni az adósságait, és csendörkézre fog kerülni, vagy lefoglalják az ágynemüit is. Apám egy percig sem gondolkozván, átadta a hivének a fürdőre félre tett 800. pengőt.

Mikor megöregedett, és gyengélkedése által, látván, hogy nehéz neki egyedül ellátnia Rabbi teendőket, kérte a hiveit, hogy válasszák meg segitségül mellé a fiát R. Elázár Árjet, mint kisegitő Rabbit. Igy a város hivei egyhangulag megválasztották öcsémet erre a tisztségre, mint a "fiatal Rabbi". Apám 40-évig székelt a Rabbi székben Csengerben, és 1944-évben Ausvitzba került a többi hiveivel együtt. Sziván hó 5-ik napján lelke az Egek Ura akaratából fellszált a menyei angyalok közzé. Neve örökké Szent marad mindnyájunknak.

"És jőtt Ávrahám, megsiratni Szárát, és Őt meg-gyászolni"

(Brésit : 23-ik fejezet, 2).

1942-évben támuz hó 6-án, megállt a nap az égen, és megállt a hold Csenger egén, anyám a Cádéket, a Rábánit Szárá Jungreisz, visszaadta nemes lelkét Teremtöjének. Nincs elég szó, melyek segitségével leirhatnám, az ő nagyságát, az ő emberi szeretetét mindazokkal szemben, kik — I-ten képmását viselte magán. Igazság szerete, emberekkel szembeni önfeláldozása, szerénysége és I-től való félelme, egy oly földi teremtményről tanuskodott, ki felülmult minden emberi képzeletet, és egyéniségének szinvonala felemelkedett az angyalok szinvonalára.

Egész élete, csak jótétemények sorozatával volt kitüzdelve. Ő volt a gyámja az árváknak és szegényeknek, jótékonykodó volt az élők és halottakkal szemben. Lemondott összegyüjtott ékszereiről, és elesetteken segitett az árából. Hajnalkor kelt és meleg ételt vitt a gyerekeknek, kik korán keltek a chéderbe menni és talmudot tanultak. Saját kezével vart ruhákat a szegények számára, de mindezt csöndbe, titokban, hogy őket meg ne szégyenitse. Ő maga végezte a halottak mosását, és varta a halotti ruhákat. Minden kicsi részletre gondolt, melytől függött a felebaráton való segitségi lehetőség. Magától megvont minden oly élvezetet, melyben nem volt micvá "kiértékelés".

12-ik évétől kezdve "Bát-Micvá" bőjtölt minden hétfön és csütörtökön, és apámhoz való férjhez menése után még más ön-sanyargatással is rótta magát. Halála után tudódott ki, hogy 10-éven keresztül 3-napos bőjtöt folytatott minden héten, bár előbb nagyon nehezére volt mert csecsemőket is szoptatott, de aztán egy megszokott természetévé vált.

Minden nap, az egész Thilimet elmondta mikor hajnalban felkelt, és ezen részleteket mormolták ajkai mikor "Ijob" fájdalmaiban feküdt halálos

a gyógyitást kereső hivek és betegek, eleinte kérte őket távoltartani magától, de később a sok könyörgetések után, hajlandó volt betegeket fogadni. 30-évig viselte vállain, a Rabbi tallárt Csengerben. Százával kerültek ki hires jesivájából a Talmud-tudós ifjak, kik aztán szétszórva a világ minden táján töltöttek be fontos Rabbi-állásokat.

Ő is mint apja, sokat bőjtölt, és halála után véletlenül tudódott ki, hogy 3-napos bőjtöket tartott egyfolytában. A szegényeknek átadott adományai felulmulták a tehetsége keretét. Élete nagyrészét betegeskedésbe töltötte, és mindezt szeretettel viselte, I-ben vetett hitben. Percekkel halála előtt, végig járta az összes szobákat, és megcsókolta a Mezuzákat, magára öltötte szombati ruháját, és kezeit megmosta és be ment apjának a külön szobájában, ráesett annak az ágyára, és igy adta vissza lelkét a Teremtőjének 1904-évben Sziván-hó 9-napján.

A HATODIK GYERTYA. NÉR-TÁMID...

Apám a Rábénu hákádos Áser Ántsel Hálévi Jungreisz, Csenger és vidéke Főrabbijának Szent Emlékére...

1875-ben született Csengerben, apjának Ráv Ávrahám Hálévi Jungreisz fiaként és anyja hácádékesz márát Eszter Glick a Tolcsva-i Főrabbi lánya volt. Nevét kapta, a nagyapja a Menuchát Áser után, igy Ánsel Hálévi Jungreisz volt. Kicsi gyerek korában kitünt társaitól, és mindenki nagy jövőt jósolt neki. Kitünt éles eszü gondolkozásáról, és éjt nappalá téve ült a talmud mellett. Apja halála napján, a nép fiai, mint uj Rabbit őt felkente, és a vének az apja halottas ágyánál kihirdették ! ! "Báruch Ádonáj Senátán Ben Löávrahám Ávinu, Hájodéá lehávin, lidros, völáchkor. Náe dorés, vönáe mökájem" és akkor az egész gyülekezet utánuk mondta ; *Mekudás*, és miután őt igy megválasztották, az egész nép sorba járult a halott koporsójához és mondták mind... Mázál-Tov.

Rendkivüli I-ten félő és nagy Talmud tudásáról volt ismeretes az egész országban. Szerény volt és nem szerette a kávod-ot. Háza ajtaja tárva volt a szegények számára, és semilyen fáradságot nem kimélt az árvák és özvegyek megsegitésének elérésében. Magának sohasem kért, csak — mindég másokra gondolt. Tudott dolog volt hogy egész héten nem evett hust, és csak szombaton evett ételt, a szombat tiszteletére, és a hét során 3-napos bőjtöket tartott.

Minden évben, orvosi rendeletre fürdőkre utazott, és erre a célra külön összeget utalt ki a hitközség a számára. Egyszer történt pár nappal az utazása előtt ; Felkereste apámat egyik tekintélyes hive, ki akkor már leszegényedett ember volt és tanácsát kérte az apámnak, hogy mitévő

Hires volt a Rabbi jótekonycélu tevékenykedéséről, árvákat kiházasitott, özvegyeket eltartott és a Szentföldre küldte ki minden megmaradt pénzét. Halála után megtalálták elismervényeket, melyeket a Szent-Földről kapott, és ezek 25.000 arany talléról szóló adományokról tanuskodtak, és ha számitásba vesszük, hogy az akkori időben 50.000 arany tallér hatalmas vagyonnak számitott, ezek szerint a Rabbi adományai, fél-vagyon volt.

Életének harmad részét, böjtöléssel töltötte, és ha egy sulyos beteget hoztak elé, azon a napon sem evett, és egész nap imádkozott a beteg felépüléséért fohászkodva. Természetfölötti emlékező tehetsége volt, és ha egy arcot egyszer látott, többé azt nem felejtette el.

Egy alkalomkor, egy vendég ki őt felkereste egy ünnep alkalmával, a Rabbitől bő adományba részesült, Egy félóra után, a Rabbi ujabb pénz-adományt csusztatott a vendég kezébe, mikor senki se látta azt. Ekkor a vendég a Rabbihoz fordulva megkérdezte, minek köszönheti ezt ? ! ! Tudd meg ! — felelte a Rabbi, negyven évvel ezelőtt, utban a szállásomra, betértem egyszer a házadba, és ottan a helyszüke miatt nálad a sütő mellett kaptam szállást, és ott feküdvén, véletlenül felboritottam egy fazekat tele drága étellel, mely kiömlött, és most mikor téged megláttalak, az eset eszembejutott, (a vendégnek is eszébe jutott), az eset, és most végre elérkezett az ideje a kár vissza-fizetésének.

40-évig székelt a csengeri Rabbi székben, és 1874-ben, kiszlev hó 5-ik napján adta át szent lelkét a Teremtőjének. Halál-hirére, összeseregletttek a Tóra Nagyjai, és mindenüt ahol e szomoru hir elért, gyászt ültek, mert I-ten földi helytartója szállt sirba halálával.

AZ ÖTÖDIK GYERTYA

1874-ben a Nagy Cádik Menuchat-Aser halála napján, a csengeri hitközség, az összegyült temetkezési gyülekezet jelenlétében, a Tóra nyagyjai beleegyezésével, kikiáltotta, hogy a Rabbi székbe fiát Ráv Ávrahám Jungreiszt ülteti be. De az uj Rabbi az ő ismert szerenységénel fogva, nem akarta a Szent apja megüresedett székét elfoglalni. Mondván hogy ő nem alkalmas e tisztség betöltésére, csak a hivek sok kérésére fogadta el.

Ő csengerben szüületett, és nevét a nagybátyja Ráv Ávrahám Viner Miskolc-i Pap után kapta. Őt apja a Menuchat Áser nem küldte messzi jesivákban, mert akarta, hogy állandoan szeme előtt legyen és az ő felügyelete alatti nevelést kapja. És igy, viselkedése a szentség ás tiszta vallásos I-ten hivő ember benyomást keltette, és ezért őt mint a Szent-Gáon elnevezéssel ismerték világszerte. Ugy mint apjához, ő hozzá is sereglettek

grófot, hogy ő sem tud rajta seggiteni, de tekintete véletlenül az asztal szélén leirt irásra esett, azon irásra melyet azelőtt nap az idegen vetett oda, az irás egy ismeretlen gyógyszert tartalmazott. A Rabbi rögtön felirta azt egy recepte, és a közelben lévő gyógyszertárból rögtön elhozták, és ez a gyógyszer a grófot azon helyben betegségéből kigyógyitotta. A gróf meleg hálálkodások közepette, egyenes járásu léptekkel hagyta el a Rabbi házát. A Rabbi későbben elmesélte, az ő suttogó hangján, hogy az idegen "vendég" Réfáél Fő-Angyal volt, ki őt a gyógyitás tudására megtanitotta.

Egy más eset alkalmával; egy gazdálkodó zsidó leesett a szalmával megrakott szekér tetejéről, és kifordultak belei, a hozzá hivott orvosok lemondtak az életéről. Ekkor a Rabbihoz fordultak, ki saját kezével rakta vissza a kijött beleket a helyére, és az illető meggyógyulva hagyta el az esés helyét. A szekért körül-állók felé igy szólt! Mit csodálkoztok azon amit tettem? Csupán azon kezek melyek évtizedeken át a Szent könyvekkel foglalatoskodtak, müvelték azt, amit ti csodának hisztek.

A Csenger egyetlenegy gyógyszertára, ezenidőben egy keresztény ur tulajdonába volt, kihez a Rabbi küldte a betegeket, receptek kiváltására, és a patikus rövid idő alatt nagyon meggazdagodott a sok betegek miatt, kik a Rabbit felkeresték, és öregségére egy más fiatal kereszténynek adta el a gyógyszertárt. Az uj gyógyszertár — tulajdonos, mikor hozták hozzá a Rabbi által küldött recepteket, látva, hogy nincs nála olyan gyógyszer, melyet a Rabbi felirt, összegyüjtötte a recepteket és a fővárosba, Budapestre utazott, hogy azokat ottan beszerezze. De lassanként látta, hogy a költségek nagyon megdrágitsák az árakat, igy szemrehányással fordult a volt gyógyszertár tulajdonoshoz, ki neki eladta a gyógyszertárt, hogy őt becsapta. Az öreg volt tulajdonos őt kérdezvén! Hát már nem lakik ottan Csengerben a Rabbi? Ott lakik, felelte a fiatal gyógyszerész. És már nem ir fel a betegeknek recepteket? De igen, még irja őket, és hozzá is fordulnak velük, csak ám legtöbbször nem találtatik az ő gyógyszertárjában oly gyógyszer, melyet a Rabbi felirt, igy azokat Pesten kell beszerezni, ezért ráfizet az üzletre. Az öreg gyógyszerész igy szólt! Elfelejtettem neked megmondani, hogy nekem sem voltak mindig azon gyógyszerek, melyeket a Rabbi felirt, de én ilyenkor nem küldtem el a betegeket, csupán adtam nekik egy orvosságot, mit lákricvásser-nek hivnak, mely nem ártalmas egyáltalán embernek, és mindég meggyőződtem, hogy nem az orvosság gyógyitotta az embereket, hanem a Rabbi áldása és kézérintése adta vissza az embereknek egészségüket. De a Szent Rabbi nem akarta hogy — csodatevésnek higyjék a gyógyitását, ezért ugy tett mintha a gyógyulást a gyógyszer idézné elő, és igy nem változtat a helyzeten ha történetesen más ártalmatlan gyógyszert adtam ki a receptre.

másik sarokba Élijáhu Hánávi állt, és ő nem tudta kinek adjon kezet előbb, kit üdvözöljön elöbb Sálom-Aléchemmel. Előbb üdvözölje. Élijáhu Hánávit, kire meg van irva, "Boldog az egyén ki látta őt álmában" és őt sálommal üdvözölje, Vagy Ávrahám Atyánkat ki idősebb az Élijáhu Hánávitól ? És végül odaléptem Élijáhu Hánávihoz és őt üdvözöltem előbb, és csak azután Ávrahám Ávinut, mivel tudott dolog, hogy Ávrahám Ősatyánk egy megbocsátó apa volt, és igy nekem is megbocsát. 13-éves korában apja Ballasagyarmatra vitte, a hires „Méir Hágolá" szerzöjéhez, a Rabbi Méir Ás- házában, hol betekintést kapott a Talmud mély berkeiben, Onnan a Verbó-i jesivában ment, hol 5-évig tanult mint a hires Ráv Kopiel Chárif tanitványa.

Feleségül vette, a nagybátyja, Ráv Mose Náthán Sápira, almási Főrabbi lányát, és a hires Méir Almássi Mátessdorfi Főrabbi, márát Niche nevü lányát.

5-évig lakott apósa házában, utána felkereste a hires Hágáon Báál Chátám Szofer- Pressburg-i Főrabbi házát, annak meghivására, akarván hogy a fiatal Gáon üljön vele házában és őt megtanitván a Talmud tudás rejtett berkeinek, szövevényes titkaira, és majdan mint örököse betöltse helyét, de rövid idő után I-ten rendeltetéséből elhagyta a Rabbi házát, és Csengerben került, ahol megválasztották mint Csenger Porcsalma és vidéke Főrabbijának. Ez, 1834-ben volt. Csengerbe kerülésének érdekes körülményeiről, e könyv más helyén számolunk be. (F. L.)

1848-ban kezdődött az a korszaka, mikor mint csoda- tevő Rabbi és bénákat, gyógyithatatlan betegeket, betegségeikből kigyógyitó orvosok által vissza utasitott betegek keresték fel a világ minden tájáról.

Igy kezdődött ! Egyik napon, egy rosszul öltözött idegen kopogott a csengeri Rabbi ház ajtaján, a Rebecen nyitott ajtót, kitől kérte hogy őt a Rabbi elé vezesse, egy fontos ügyben óhajt vele beszélni. A Rábánit nem akart eleget tenni a kérésnek, mondván, hogy kár a Rabbit a tanulásban zavarni. Igy az idegen eltávozott, de egy pár óra mulva visszatért és engedelem nálkül a Rabbihoz bement, a Rabbi szobájába belépve, a Rabbit elmélyedve találta a tanulásba. És felé közeledve, suttogta a Rabbi felé; orvosságot hoztam Neked... Szent Ember... és látván, hogy a Rabbi nem figyel fel reá, az asztal-lapra felirt valamit, és a Rabbi felé emelte két kezét, öt megáldotta, és nyomba eltünt, és hiába keresték őt.

Másnap egy ezüstözött hintó állott meg a Rabbi-ház előtt, és belőle kiemeltek egy béna és beteg embert, ki egy keresztény gróf volt, és a világ orvos tudósai lemondtak minden eshetőségről őt meggyógyitani. És mivel a Rabbi gyógyitó hiréhől hallott, igy kéri, hogy a Szent Rabbi ő rajta is segitsen. A Rabbi az ő tiszta gondolatával, vissza akarta utasitani a beteg

kik pont készültek a Kol-Nidré imához. Élet veszély kitolja a Jom-Kipurt és elhatároztatott, hogy egy zsidó küldönc lóhátra ülve, szakálát és pájeszét egy sállal kötötte le, hogy minden feltünést elkerüljenek, és igy indult utnak Nagy Károly felé, hová Jom-Kipur este-felé érkezett, a Neila imához. Egyenesen a Templom térségére hajtva, a küldönc messziről hallotta a Rabbi Össztreicher hangját, ki ekkor félelmet keltő hangján, Istenhez fohászkodva kéri hivei boldogságát a következő évre.

A küldönc, gyors léptekkel elhagyja lovát, a sálat eldugja, és a Templomban zsufolt tömeg között, egyenessen a Rabbihoz közeledve, felé kiáltja, Rabbi ! Hagyd abba az imádkozást és fuss el, mert életed veszélyben van, de a Rabbi nem is figyelve a küldöncre, és sem a megrémült hiveire, és még-jobban elmerülve fohászkodásában, folytatta a Neila imát. Az ima végeztével, hivei könyörögtek a Rabbinak, hogy, szökjön meg, de a Rabbi nem volt erre hajlandó, mondván, hogy ezáltal megerősiti a vérvád igazságát. De sok- sok könyörgésre, végül bele- egyezett a szökésbe, és egy gyors járatu lovas fogaton, elindult Bécs felé, hová 8-nap után érkezett. Itten a testvér- bátyja a Király udvari orvosa Dr. Joszéf Menáse Ösztreicher fogadta, és pártfogásul vette a Rabbit, kinek a Királynái való közbenjárásával egy teljes esztendő után sikerült per megujitást elérni, és a felujitott per során, tisztázódott a Rabbi ártatlansága, és kitudódott az igazi gyilkos kiléte, ki elnyerte jogos büntetését.

A negyedik Gyertya, a hires csengeri Cádik Oser-Ántsil Hálévi Jungreisz, más néven "Menuchet Áser", és e névről elnevezett és világhirt szerzett könyve Menuchet Oser volt. Szent, Isten félő, csodák tevője volt, Csenger hivei körében. Csoda tettei bevilágitotta fényével az egész zsidóság hirnevét a kereszténység szemében.

Nográd megyében született 1806-ban. Édesapja a pápai Főrabbi Ráv-Smuél Hálévi volt. Ezen hires család ismeretes volt arról, hogy 40-generáción keresztül vissza-menőleg hires Talmud-Tudósok és tanitók Gáonok fiai, és e család látta el az egész környék Rabbi hivatásait. Édesanyja Márát Jitel bát hágáon Rábbi Oser Ántsel Viner az akkori Ausztria Magyarország országos Főrabbi, Ráv Simson Viner (Wertheimer) fia volt. Aki ugyanakkor Leopold Királynál mint pénzügyminiszter szerepelt.

Gyerek korától kezdve, kitünt kortársaitól, kik szokásosan minden fajta játékokkal töltötték idejüket, Ő a Rabbi Menuchát- Oser, már a sajátmaga által papirból kreált Széfer Tóra tekercsre vetett betüket olvasta fel játékképen. Mikor 5-éves volt, és az apja aki a talmudnál ült éjjel és tanult, látta, hogy a gyerek áll az ágyban, és nevet. Kérdezte őt az apja, fiam miért nevetsz ? És ő elmesélvén az álmát, mondván, álmodta hogy a Templomban volt, és egyik sarokba Ávrahám-ősatyánkat látta,

HARMADIK RÉSZ

CSENGER RABBIJAI

irta: Jungreisz Ávrahám
a csengeri Rabbi fia.

A HÉT SZENT GYERTYÁK

Az első csengeri megválasztott Rabbi a hires Chájim Jechiél Ben Joszéf Stréziáv volt. Utána a szentéletü Mose Ben Leizer Hálévi Spitz ült a Rabbi székben, ki a hires Rabbi Máháráll prágai unokája volt.

18 éves korában nősült, amikor a nagykárolyi Főrabbi Mose Arje Ösztreicher lányát vette el feleségül. 26-évig ült a Rabbi székben. Meghalt 57 éves korában 1818 ban. Halála napján, kérte hiveit, hogy szobájában imadkozzák a Minchá imát, és összegyüjtette Csenger véneit és Talmud tudósait, s előttük nagy Tóra magyarázó beszédet tartott mely végeztével kérte hogy a kohénok hagyják el a szobát, és ők alig léptek ki a szobából, már vissza adta szent lelkét Teremtőjének. Utána a sógora, Ráv Jonatán-Binjomen Össztreicher volt. Ő a Nagykárolyi első Főrrabinak a Ráv Mose Árje Össztreichernek volt a fia, akit ezen fontos papi székben Gróf Károlyi Sándor generális interválására egyenesen Bécsből hoztak Nagykárolyba(és későbben Öt Szatmár, Szilágy és Szabolcs vármegyég főrrabijává választották meg.

Egyszer ezen Nagykároji-Főrabbi a szokásos körutját végezte a megyei hitközségben, igy szombatra Pécset volt, onnan Nádudvarra utazott és utána Nyirbátorban, és a körüt után visszaérkezett állandó székhelyére Károlyban. Ezen körütján történt egyszer, hogy a szombatot egy hivénél töltötte, és a szombat kimenetelekor az egész kehila tagjai a vendég Rabbi asztalánál ülték meg a Meláve Málkát és ugyanezen szombat este alkalmával, egy keresztény lányt a szeretője meggyilkolta, és a hatóságok vérvádat koholtak a Rabbi Össztreicher ellen, hogy az ő egyenes parancsára ölték meg a lányt, hogy ennek a szüz- lány piros véréből kellet a zsidó Rabbinak önteni a boros poharában a Hávdálá alkalmával. Gyors futár vitte a megyei törvényszékre mely Nagyváradon székelt és gyors itélkezéssel a Rabbit ottléte nélkül, kötéláltali halálra itélték. Az itélet pont egy nappal Jom-Kipur előtt hangzott el, és ezen napon tért vissza a Rabbi a lakásában. Az itélet kihirdetése szélvészként terjedt el a nagyváradi zsidók között,

a Paplak, és mellette a Bét-hámidrás, amely helyi jesivának székhelyéül is szolgált. A közeli épületekben, — laktak a tanitók. A harmincas években az iskola mellett lévő telket a hitközség megvette, és rajta felépitett modern lakásokat, külömböző tanitók részére. A hitközség vezetősége, közéleti emberekből állt, kik szavazás utján lettek megválasztva. A hitközségi állapot az állami törvényeknek megfelelően autonomiläg müködött. Önnálló jogokkal rendelkezett, melyek szerint esketéseket, válásokat, anyakönyv-vezetéseket jogilag eszközölt. A hitközség fejéül megválasztott Ros-hákáhál állot, és az alelnök teljes jogu helyettese volt. Úgyszintén választva lett gábáj is, kinek hatásköréhez tartozott, a templomi szertartások sorrendje, ugyszintén a középületek rendbetartásának ellenörzése és a költségvetés helyes elosztása. A kiadásokat a hitközségi tagokra kivetett kultusz adók befolyásából fedezték, Úgy-szintén vágatási cédulák (gabella) jegyekből befolyt összegekből. Választva lett pénztárnok, ki felelős volt — a kiadott pénzek elszámolásával a vezetőségnek. Az elemi iskola fentartása a hitközség kötelezettségéhez tartozott. Az ellen-őrzést a közoktatásügyi minisztérium végezte. Választott vezetősége volt a chevrá kedisának, kiknek hatáskörében tartozott a temető rendben-tartása, és foglalkozott jótékonysági ügyletekkel. Az elemi iskolán kivül volt két vallási iskola, ugynevezett chéder. Az elsőben tanultak a gyerekek hatéves korig és ott elsajátitották az álef-bét megismerését, a chumás és ivrit olvasás tudását. A másik chéderbe chumás, gámára magasabb foku tanulása volt. A nagy Templomon kivül voltak imaházak külömböző helyeken magánházakban, ugyanigy volt Bét-hámidrás is ahol azok imádkoztak, kik külömböztek felfogásaikban és imarendi szokásaikban, és öltözékükben is, mert strámliba és bekecsbe jártak. Általában a csengeri hitközség szigoruan orthodoksz vallásos életet élt, minden üzlet szombaton zárva volt, minden munka szünetelt, és nagy része az asszonyoknak parókát viselt. Igy volt ez a pusztulásig...

1944-ig, mikor őket, kb. 77 — lelket deportáltak elöbb a mátészalkai gettóba és onnan Auschwizban kb. 19 zsidó családot.

Tyukod zsidói főleg kereskedéssel foglalkoztak, kik az évek során földeket vásároltak és ezeket vagy sajátmaguk vagy fizetett munkásokkal dolgoztatták meg, ezen kis vagyonuk apáról fiura szált, és igy éltek kb, 2—3 évszázadokon keresztül. Nem voltak Ők sem gazdagok sem szegények, de büszkék, és igazi hitükben éltek, hogy eljön a nap, mikor este nem félelemmel fognak nyugvóra térni, hogy vajon mit hoz a holnap. Hittek egy jobb jövőben, hogy eljön a hőn vágyott nap, mikor őseik földjén fognak élni, a Szent országban. Megépitett templomuk sem volt, csak egy kétszobás, piros cseréptetős paraszt ház állott a többi házak között, mely középen egy kis bejáró választott el, a jobbra nyiló szobában a sakter lakott, balra a helyi zsidó Templomként használt helyiség volt. Legtöbbjük, az elsőként letelepedő zsidók leszármazottjaként éltek a faluban egészen a nagy pusztulásig.

A pusztulas után kb, 12-en tértek vissza, köztük egyetlen nő, a többiek közzül egy kivételével nem találták meg lelki nyugalmukat, azon a helyen, ahol Drágáikat a borzalmas halálba kergették el. És már 1949 ben elhagyták a falut, mint szomoru emlékük szinhelyét, és egyrészük Izráelben, a többi tengerentulra a gálut országaiban élnek, uj életet. Az egyedüli nö, Izráelben él. Egy gálili mosáv-ban egy gazdálkodó felesége, és anyja, itten született olyan gyerekeknek, kik mint egy szabad és önnálló zsidó ország fiai élhetnek öseik földjén, és ez az Ő büszkessége...

ZSIDÓ INTÉZMÉNYEK

Mint emlitve lett, a zsidó intézmények, vonzóeröt képeztek a zsidók számára, főleg a Főrabbi, aki nemcsak utmutató és felekezet vezető volt mint más hitközségeknél, hanem kezdve a csengeri nagy Cádik Menichesz Oser, kinek leszármazott utódai voltak a mindenkori Főrabbik, és ők képezték a nagy Rabbi dinasztiát a hires Jungreisz családok, egészen az utolsó hitközség alkonyáig. Mindvégig a Rabbi volt az akihez mindenki fordult tanácsért, anyagi és személyi kérdésekben. Ha kellett kölcsönök elérésében, családtag nagybetegségében, a Rabbihoz fordultak különleges imák megszerkeztésében. A Rabbin kivül volt a Dáján, Mágid és két sochét.

A zsidó intézmények közzé tartozott a Nagy-Templom, mely épült 170. évvel ezelőtt. Mellette volt az izr. elemi népiskola épülete, a Talmud-Tóra és a chéder termek. A Nagy Templom udvarán terültek el más épületek, köztük a két metszőlakás, a mikve, a vágóhidak, a pászkasütöde, a zsidó mészárszékek és a sámesz lakás. A Templommal szemben volt

akivel még azelőtt egyórával üzleti dolga volt, hogy ez már egy Isteni hittől átszellemült zsidó. Tudat alatt irigyelte ezt a szellemi felemelkedést. Apánk a felekezeti hagyomany fenntartásában látta biztositékát a zsidó nép fennállásának, és folytatásának még a Ferenc József idejében lévő arany korszakában is, amikor törvényileg volt biztositva fizikai szabadsága.

Minden zsidó a városba, tudta, hogy örajta áll a felelősség, hogy azon örökség mely átszállt nemzedékröl nemzedékre, apáról fiura, és fiukról unokákra, megmaradjon, biztositani azt az életformát, amit a Teremtő adott a Tórán keresztül nekünk a "Kiválasztott Népnek".

A zsidó lakosság kereskedelemmel foglalkozott, főleg nagy része üzlet-tulajdonos volt és a piactér körül helyezkedtek el. A város központja három utca utkereszteződésénél terült el.

Az elsö zsidók a 18-ik század elejen telepedett le Csengerben, és e század közepén alakitották meg a hitközséget, ekkor kb. 150 lelket számolt a zsidók száma.

MASODIK RÉSZ

CSENGER KÖRNYÉKE

Csenger környékén falvak terültek el, melyekben elszórtan éltek zsidók, akik szintén ugyanazt az élet formát élték, mint a Csenger zsidósága. Csenger jelentette a hitközségi központot a vidéki zsidóság számára, és a Förabbi látta el a Rabbi teendöket. Ugyszintén helybeli sakterek hiányában csengeri sakterek végezték a rituális vágást.

A következö falvak tartoztak a csengeri központi hitközséghez:

Porcsalma,	Pátyod,	Szamos Dara.
Csenger Sima,	Tyukod,	Rápót,
Nagy Géc,	Ököritó,	Hérmanszeg,
Kis Géc,	Szamos Becs,	Rozsály,
Tóthfalu,	Tatárfalva,	Zajta,
Ujfalu,	Szamos Angyalos,	Gacsály,
Úra.	Szamos Sályi,	Csegöld.

TYUKOD

Kicsi falucskaként feküdt Tyukod a Csengert körülvevő falvak között. E falu zsidói kitüntették magukat évszázadokon keresztül mint egyenes Istenfélő emberek.

Tyukod története a láp széle kiszáradásával kezdődött, amikor az emberek ottan letelepedni kezdtek, és velük egyidöben az elsö korcsmáros zsidó telepedett le. A zsidók a kissebséget jelentették számbeileg egész

BEVEZETÉS

"MERT SZOLGÁID VÉREI MEGBOSSZULTATIK"

(Dvárim : 32, 43)

Mint élő látkép elémtünik a mi volt városunk, a csengeri zsidó hitközség, amelyben a zsidó közélet igen élénk szerepet játszott. Annak dacára, hogy számbelileg kisebbségben voltak, de befolyásuk igen nagy volt. Mivel ök, tartoztak a vagyonosabb osztályhoz, és lakóhelyeik többsége összpontosultak a nagy piactér krönyékén. Ők voltak a tulajdonosai nagyterületi földeknek, gyümölcsöskerteknek, mezőgazdaságoknak, melyek apákrol fiukra, fiukról unokákra szálltak. Igy volt az nemzedékeken keresztül. Köztudomásu volt, hogy a zsidók többsége gazdaságilag megalapozottak voltak.

Csenger egy mezöváros volt Szatmár megyében, mely a határvonalat képezte Magyarország és Románia között. Ez a megye az első világháboru következtében kettészakadt, egy része a románoknak egy része a magyaroknak esett, és Csenger a magyarországi részhez tartozott. A zsidó élet-közösség megnyilvánulásai a zsidó intézmények környékén zajlottak le, melyek tartalommal töltötték meg életüket. Ezen felekezet, minden fényével és árnyával, fájdalmaival és vágyakozásaival, reményével, egy örökéletü harcban állott, hogy megörizze a maga zsidó, emberi és nemzeti szinezetét. Főleg szeme előtt lebegett a tradició. A "védő bástya" mely megőrizte nemzeti kulturáját, és emberi mivoltát, a zsidó vallást. A Rabbi, a Templom, és mellette lévö zsidó iskolák alkották a központot, mely maga köré vonzotta a város zsidóságát.

A zsidók álltalában külsőleg nem külömböztek a város többi lakosaitól, kivéve a szombat és ünnepnapokon, amikor a zsidó férfiak sötét öltözetben fekete kalappal fejükön, tálesszal a hónuk alatt, átszellemült arccal ünnepi hangulattól átitatva mentek a templomba. Ha velük találkoztál, tudtad, hogy zsidó aki feléd közeledik. Egy zsidó akinek felesége most gyujtotta meg az ünnepi szent gyertyákat, melyet elözöleg könnyeivel megáldott.Egy zsidó, aki egy órával azelőtt még el volt merülve a megélhetés hétköznapi gondjaiba. És most utjába a Templom felé, teli várakozással néz elé a nagy eseménynek, "Szombat Királynöjének" a fogadtatására. Tudta ezt a gój is, hogy ez már nem ugyanaz a zsidó szomszédja,

E L Ő S Z Ó

ÖRÖK MÉCSES

A legutóbb Cion hegyén megtartott Drága Mártirjaink Ázkáráján ajánlottam, hogy mi csenger, porcsalma és vidéke életben maradottak zsidósága egy Jizkor könyvet adjunk ki az elpusztult Drága Mártirjaink és Hitközsége emlékére, mielött azok a feledésbe sülyednének.

Ez szent kötelességünk gyermekeinknek és az utána következö nemzedéknek elbeszélni ezen Hitközségünk törtenetét és pusztulását, a náci Német-ország és csatlósa a náci magyarok jóvoltából.

Tudtam hogy 22 év elteltével nehéz lesz össze gyüjteni az adatokat és a Neveket, mivelhogy nem állottak rendelkézesünkre semmi feljegyzések sem monográfiák e videkröl, és az életben maradottaknak csak egy része van Hazánkban, a többiek még ma is a szétszóratásban élnek.

Részben sikerült egyes fontos részleteket a feledéstöl megmenteni, aminek seggitségével megirtam a könyvet. Fájdalommal, könnyekkel és mérhetetlen szeretettel ajánlom munkámat Nektek, Ti kevés megmaradottaknak. Jutalmam legyen az a hit, hogy ezen könyv megirása Emlékkö legyen mindazoknak, akiknek sirja sem maradt.

Friedmann Slomo.

Kiadta: a Csenger, Porcsalma és vidéke zsidóságának szervezete.

Elnöke: JÚNGREISZ ÁVRAHÁM.

h. Elnök: BERGER JICHÁK.

h. Elnök: HIRSCHFELD ÁVIGDOR

Neografika Press Tel-Aviv.

J I Z K O R — K Ö N Y V

C S E N G E R
P O R C S A L M A és V I D É K E

M Á R T I R J A I N A K

E M L È K È R E

Irta és összeállitotta :

FRIEDMANN SLOMO.

Magyarra forditotta :

felesége, MIRJÁM. szül : BRAUN MANCI.

T E L - A V I V 1 9 6 6